

मानवका लागि मानवअधिकार
मानवअधिकारका लागि उपयुक्त संस्कृति

प्राची

पूर्णाङ्क ५१, साउन ०६१

संचेतना द्वैमासिक

“संयुक्त राष्ट्रसंघलाई
वार्तामा संलग्न हुने
पक्षहरुको साभ्भा
सहयोगीका रुपमा
लिइनुपर्छ ।”

संविधानसभा

शान्तिको बाटो ?

शान्ति सबैको चाहना

Peace for All

स्थायी शान्तिको आधार !
सामाजिक न्याय र मानवअधिकार !!

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (NHRC)
सदर कार्यालय: काठमाडौं, नेपाल
संस्थापक: २०७२, संविधान, अनुच्छेद २३(१) बमोजिम
e-mail: nhrc@nhrc.gov.np, Website: www.nhrc.gov.np

मानवका लागि मानवअधिकार
मानवअधिकार लागि
उपयुक्त संस्कृति

प्राची

संवेतना दैमासिक

वर्ष १३, पूर्णाङ्क ५१, साउन २०६१

संस्थापक

शुशील-प्रकाश

सल्लाहकार

शुभोदयराज प्याकुटेन

कुन्दन अर्याल

सम्पादक

प्रकाश झवाली

आवरण/ले-आउट

गोविन्द प्र. त्रिपाठी

फोटो

विमलचन्द्र शर्मा, इन्सेक

व्यवस्थापन

छैलेछ शर्मा

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)

द्वारा प्रकाशित

पत्र मञ्जुषा : २७२६ काठमाण्डौ

टेलिफोन - ४२७८७७०

फ्याक्स : ४२७०५५१

इमेल : insec@insec.org.np

वेबसाइट : www.insec.org.np

मुद्रक

जगदम्बा प्रेस

हात्तिवन, ललितपुर

बहस

संविधानसभाको

१. सत्तामा महिला सहभागिताको प्रश्न	२४
२. आरक्षणको विपक्षमा गठबन्धन सरकार	२६
३. बमको निशाना किन आन्तर्जातिका	३८
४. नियन्त्रणमा लिएकाहरु माथि	३६

नियमित स्तम्भहरु

१. यथावत	२	१. मानवअधिकार संस्कृति	३०
२. कार्टून	२	२. जिल्ला	३२
३. उल्लेख	४	३. कथा	३८
४. पाठक-पत्र	४	४. कविता	३९
५. सामयिक	५	५. पुस्तक परिचय	४०
६. अवतरण	७	६. छायाँछवि	४५
७. आवरण बहस	१५	७. मानवअधिकार सामान्य ज्ञान	४६
८. अधिकार अनुगमन	२४	८. छिस्स	४३
		९. प्राची बार्ता	४४

संविधानसभाका विषयमा दुवै पक्ष स्पष्टताका साथ अगाडि आउनुपर्छ।

- पद्मस्तन तुलाधर मानवअधिकारकर्मी
नेपाल समाचारपत्र दैनिक, असार २१

कोइरालाले भारतको सत्ताधारी एवम् विपक्षी दलका नेतासँग भेटेको बाहेक हामीलाई जानकारी छैन। यदि माओवादी नेताहरुलाई भेटेको हो भने त्यस्ता उद्देश्यका लागि भारतीय भूमि प्रयोग गरिनु हुँदैन।

- श्याम शरण नेपालका लागि भारतीय राजदूत
राजधानी दैनिक, असार २६

राष्ट्रसंघ र भारतलाई जानकारी गराएर माओवादीसँग वार्ता थालेको छु।

- गिरिजाप्रसाद कोइराला सभापति, नेपाली काँग्रेस
स्पेसटाइम दैनिक, असार २९

मानवअधिकारको रक्षामा देखिएका लापरवाही र कमजोरीले गर्दा आम जनतामा सरकारप्रतिको भरोसामा कमी आउँछ। सबैभन्दा ठूलो पक्ष दण्डहीनताको अवस्थामा सुधार नगरी मानवअधिकार संरक्षण गर्ने सबैखाले बाचाहरु फिका सावित हुन्छन्।

- अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक, साउन १

कार्टून

वार्ताका लागि माओवादीद्वारा अगाडि सारिएको मूल एजेण्डा संविधानसभाको चर्चा-परिचर्चा व्यापक रुपमा भइरहेको छ।

राजधानी दैनिक, १० साउन ०६१ मा
छापिएको कार्टून

शान्तिको बाटो

शेरबहादुर देउवा प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त भएयता राज्यद्वारा दैनिक सरदर मारिएको संख्या आधा घटेको छ। तर पनि दुवैतर्फबाट गरी मुलुकले दैनिक ६ जनाभन्दा बढी नागरिक गुमाउँदै आएको छ। बेपत्ता र गैरन्यायिक गिरफ्तारी रोकिएका छैनन्। मुलुकलाई राजनीतिक विकास प्रदान गरी शान्ति स्थापना गर्ने र आम निर्वाचन सम्पन्न गरी जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको वास्तविक प्रयोगलाई निरन्तरता दिने प्रमुख उद्देश्यका साथ बनेको वर्तमान सरकारका सामू अहिलेको स्थितिमा पर्याप्त चुनौतिहरू छन्, जसलाई अवसरका रूपमा लिई कार्यकुशलता प्रदर्शन गर्नुसिवाय अन्य उपयुक्त विकल्प देखिंदैन। १८ असोजपछिको जटिल राजनीतिक परिवेशमा तुलनात्मक हिसाबले उत्तम विकल्पका रूपमा बनेको यो पछिल्लो सरकार पनि विगतका सरकारहरूभन्दा केवल "सरकार" कै रूपमा मात्र रहने र मुलुकलाई अग्रगामी विकास प्रदान गर्न सक्षम नहुने हो भने देशको भावी राजनीतिले कुन मोड लिने हो यसै भन्न सकिने अवस्था छैन। देउवा सरकार उल्लेखित उद्देश्यमा असफल हुनुले सुदिन त अवश्यक ल्याउँदैन, मुलुक अझ बढी जटिलतामा फस्ने संभावना प्रबल रहन्छ।

विगत नौ वर्षदेखि सशस्त्र संघर्ष गरिरहेको नेकपा (माओवादी) र राज्यपक्ष जबसम्म मुलुकमा शान्ति पुनर्स्थापनाका लागि सहमत हुँदैनन् तबसम्म मानवअधिकार वहालीका लागि अत्यासलाग्दो पर्याई जारी नै रहनेछ। तर, सहमति सहजै सम्भव छैन। यसका लागि जनताले अपेक्षा गर्ने संस्था भनेको राज्यपक्ष हो, सरकार हो। सहमतिको विन्दु पहिल्याउनु, विद्रोहीहरूलाई उक्त विन्दुमा सहमत गराउनु र मुलुकलाई अग्रगामी परिवर्तनको दिशामा अगाडि बढाउनु "कार्यकुशलता" को ठोस परिभाषा हो।

यस्तो कार्यकुशलताका लागि विभिन्न राजनीतिक दलहरू र नागरिक समाजले बेग्लाबेग्लै उपाय सार्वजनिक गरेका छन्। ती सबै उपायहरूलाई एकै टाउँमा राखेर साझा बुँदामा टेकेर अगाडि बढ्ने हो भने सर्वपक्षीय सहमति जुटाउन कठिन नहोला। यसतर्फ जिम्मेवार पक्षहरूले ध्यान दिनु जरुरी छ।

सहमतिको एक विकल्पका रूपमा संविधानसभाको चुनाव र त्यसमार्फत् नयाँ संविधान निर्माण गर्नुपर्ने एजेण्डा विगत डेढ वर्षयता राष्ट्रिय राजनीतिमा सर्वाधिक बहसको विषय बनेको छ। राज्यपक्ष संविधानसभाको तहसम्म जानसक्ने लचकता स्वरूपमा सार्वजनिक नगरिएसम्म माओवादीहरू पनि युद्धविराम र वार्ताको टेबुलमा आउने संभावना क्षीण हुँदै गएको छ। देउवा सरकारको पछिल्लो निर्णय "अधिकतम लचकता" लाई माओवादीले नबुझेका होइनन्। तर, उनीहरू सरकारबाटै स्पष्टरूपमा "संविधानसभा" को प्रस्ताव चाहन्छन्। त्यसैले त प्रचण्डले साउन ५ गते वक्तव्यमार्फत् सरकारी निर्णयको आलोचना मात्र गरेनन्, तत्काल युद्धविराम र वार्ताको

कुनै सम्भावना नदेखेको जनाए। प्रचण्डले संविधानसभाको माध्यमबाट राजनीतिक विकास दिने र राष्ट्रसंघीय संलग्नतामा वार्ता गर्ने कुरामा भने प्रतिबद्धता दोहोर्‍याएका छन् जसको अर्थ हो- युद्धविराम र वार्ताको अपरिहार्यता।

निश्चित छ- माओवादीहरू वार्तामा नआई घर छैन। रणनीतिक शक्ति सन्तुलनको परिभाषा र अवस्था विश्लेषणको तरिका जे-जस्तो भए पनि हतियारको माध्यमबाट एक-अर्कांलाई सिध्याउन सक्ने संभावना किमार्थ छैन। संविधानसभालाई माओवादीले वार्ताको आधारभूत एजेण्डाको रूपमा लिएको देखिन्छ जसबाट उनीहरूलाई वर्तमान सशस्त्र संघर्ष अवतरण गर्न र राष्ट्रिय राजनीतिको मूलधारमा आउन अनुकूल वातावरण सृजना हुनसक्छ। यद्यपि उनीहरूका सामू त्यसपछि पनि थुप्रै आन्तरिक व्यवस्थापकीय जटिलता रहिरहनेछन्।

यसो भनिरहँदा राज्यपक्षको दायित्वलाई बिरसु सर्वथा गलत हुनेछ। सार्वभौमसत्तासम्पन्न मुलुकमा जनताले आफ्नो अधिकार उपयोग गर्ने सवाललाई सिद्धान्ततः बेटीक भन्न मिल्दैन। "लचकता" माओवादीहरूका लागि भन्दा पनि, जनताका लागि हुने हो भने समस्या समाधानको दिशा पहिल्याउन र त्यसका जटिलताहरूको सामना गर्न सहज हुनेछ। जनताको अधिकारलाई केन्द्रविन्दुमा राखेर राज्यपक्षले आफ्ना निर्णय र धारणाहरू सार्वजनिक गर्ने हो भने शंकाका वादलहरू पनि हट्दै जानेछन्। स्वार्थ र दाउपेचको राजनीतिबाट द्वन्द्वरत दुवै पक्षहरू माथि उठ्ने हो र जनअधिकारलाई सम्मान गर्ने हो भने सहमतिका विन्दुहरू पहिल्याउन कठिन छैन। मुलुकको अग्रगामी राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक परिवर्तनको ढोका खोल्ने हो भने त्यस्ता विन्दुका विकल्प छनोटमा अवरोध सृजना हुने संभावना कमै रहन्छ।

तर सतहमा आएका केही प्रश्नहरू छन्। संविधानसभाको एजेण्डामा सहमति भएमा शान्ति पुनर्स्थापना गर्न दुवै पक्ष तयार हुन्छन्? त्यसको प्रक्रियागत विषयमा विवाद सुल्झाएर अगाडि बढ्दा जनताका अधिकारलाई केन्द्रविन्दुमा राख्न उनीहरू सहमत हुन्छन्? संविधान सभामार्फत् जनतालाई बढीभन्दा बढी अधिकारसम्पन्न गराउने र अधिकतम मानवअधिकार वहालीको ग्यारेन्टी गर्ने संविधान निर्माण गर्न उनीहरू अन्तर्द्वयदेखि तत्पर हुन्छन्?

माथिका प्रश्नको सकारात्मक उत्तर आउँछ भने हाम्रो आग्रह दुवै पक्षलाई- संभावनाको ढोका खोल्ने प्रयास किन नगर्ने? शान्तिप्रतिको उत्कट जनचाहना पूरा गर्न र मानवअधिकारको स्थितिलाई सकारात्मक मोड दिन संविधानसभा बाधक नभई साधक नै हुन्छ भने त्यो बाटोमा हिंड्न किन हिचकिचाउने? तर यति हो कि, सरोकारवाला सबै पक्षहरूको व्यवहारले प्रमाणित गर्नुपर्ने- निष्फल सहमति, निष्पक्ष कार्यान्वयन र जनअधिकारको ग्यारेन्टी।

● राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका भनिएका व्यक्तिक आफन्तहरुद्वारा ०६१ असार १४ देखि १७ गतेसम्म काठमाडौंको रत्नपार्कमा रिले अनशन।

● बेपत्ता पारिएका भनिएका व्यक्तिहरुको सम्बन्धमा छानबिन गर्न ०६१ असार १७ गते गृह मन्त्रालयका सहसचिव नारायणगोपाल मलेगोको संयोजकत्वमा पाँच सदस्यीय छानबिन समिति गठन। समितिमा रक्षा मन्त्रालयका सहसचिव, प्रहरी प्रधान कार्यालयका प्रहरी नायव महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी प्रधान कार्यालयका सशस्त्र प्रहरी नायव महानिरीक्षक र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागका उपप्रमुख अधिकृत सदस्य रहेका।

● मानवअधिकारको प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्यले ०६१ असार ३० गते सरकारद्वारा मानवअधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजना सार्वजनिक।

पाठक-पत्र

विगत ४ वर्षयता म प्राचीको नियमित पाठक हुँ। प्राचीको ५० औं अंक केही हिला हात पन्यो तथापि प्राचीको ५० औं अंक विशेष संस्मरणात्मक अङ्क भएकोले भएकोले प्राचीलाई एकपल्ट धन्यवाद दिन मन लागेको छ। प्राचीले ०२९ सालदेखि नै नियमितता पाइदिएको भए सायद यसले उहिल्यै ५० औं अंक पार गर्ने थियो तर निरंकुश पञ्चायती व्यवस्थामा सक्रिय प्रगतिवादी लेखन लेख्नु ज्यादै अप्ठ्यारोले गर्दा ०४९ सालवाट यसलाई निरन्तरता दिएकोमा प्राची परिवारलाई धन्यवाद दिनैपर्छ। प्राचीको शुरुवात गर्ने इन्सेकको संस्थापक प्रकाश काफ्लेको भौतिक शरीर मानवअधिकार आन्दोलनमा नभए पनि उहाँको विचार र शैली आजको मानवअधिकार आन्दोलनको निम्ति पनि उत्तिकै तेजयुक्त छ।

प्राचीको धेरै अंकका आवरणले छुट्टै स्थान दिएका छन्। सबै लेखक विद्वानहरुका लेख समसामयिक र विचारोत्तेजक छन्। विशेष गरी मानवअधिकार, दलित अधिकार, बालअधिकार, महिला अधिकारप्रति चासो राख्ने सबैलाई प्राची बौद्धिक खुराक भएको छ। प्राचीमा देशमा हुने महत्वपूर्ण घटनाको अभिलेख, मानवअधिकारकर्मीहरुको संस्मरण र श्रोता क्लवका साथीहरुका ग्रामीण क्षेत्रमा काम गर्दाको अनुभवलाई समेट्न पाए ज्यादै राम्रो हुनेथियो। ५० औं अंकमा सुशील प्याकुलको अन्तरवार्तामा पनि उल्लेख भएजस्तो प्राचीलाई सुधार गर्नुपर्ने धेरै सवाल छन्।

भुमराज तिवारी

अध्यक्ष, रिलेक जिल्ला शाखा, नुवाकोट

सावधान !

सावधान !

उस्को कुकुर बाँधिएको छैन

उस्का घोडा चर्दैछन्

वर्षौंदेखि तिम्रा छिमेकी

हात मोल्दै छन्

जदौ गर्दागर्दै

कैयौँचोटी

उस्का घोडा चरिसके

मात्तिएको कुकुरले

धेरैपटक तिथरी सक्यो

तैपनि विचराहरु !

जदौ गर्दैछन्

पाउर पुन्याउँदै छन्

हतार नगर

कुकुरलाई फलामे साइलो लगाउन देउ

घोडाको लगाम समाउन देउ

त्यसपछि

लालपुर्जा भिडाउँ

कस्को कति नम्बर किता पर्छ।

बासुदेव जमरकट्टेल, कपिलवस्तु

शान्ति स्थापनामा नागरिक समाजको भूमिका

सुबोधराज प्याकुरेल

आजभोली अत्याधिक चर्चामा आएको विषय हो- 'शान्ति स्थापनामा नागरिक समाजको भूमिका।' सत्ता राजनीति बाहेक समाजका विभिन्न पेशा, व्यवसाय र क्षेत्रमा रहेका मानिसहरूको संलग्नतालाई आमरूपमा नागरिक समाज भनेर चिनिन्छ। सामाजिक काममा अथवा पेशागत क्षेत्रमा निस्वार्थ योगदान गरिरहेको व्यक्तिलाई पनि नागरिक समाजको सम्मानित सदस्य भन्ने गरेको पाइन्छ। अर्थात् औपचारिक संगठन बनाएर नबनाएर जसरी पनि आफ्नो ज्ञान र विवेकलाई समाज विकासका लागि उपयोग गर्नेहरू व्यापक अर्थमा नागरिक समाजका सदस्य हुन्। सत्ता राजनीति नगर्नेहरूले बहदलपश्चात् हाम्रो देशमा थुप्रै गैरसरकारी संस्था खोले। आजकल त्यस्ता सवै संस्थाका मानिस र संस्थालाई नागरिक समाज भन्ने गरिन्छ। परिभाषामा कुनै मर्यादितता पनि छैन। किनभने त्यस्ता सवै संस्था नाफा कमाउने उद्देश्य नभएका र व्यावसायिक कौशल र ज्ञानलाई समाजको विभिन्न खाले विकासको काममा सदुपयोग गर्न खोलिएका हुन्।

नागरिक समाजको यस्तो व्यापक परिभाषामात्र मानवअधिकारकर्मीहरू पनि पर्छन्। ०६६ को जनआन्दोलनअघि जनताले पाउनुपर्ने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको विश्वव्यापी मान्यताका आधारमा मानवअधिकार-कर्मीहरू प्रजातन्त्रका लागि भएका सवै शान्तिपूर्ण आन्दोलनका सहकर्मी थिए। उनीहरूको प्रभावका कारण पनि सवै प्रजातान्त्रिक दलहरूका विधान, घोषणापत्र आदिमा मानवअधिकारले व्यापक सम्मान र स्थान पायो। संविधानमा पनि मानवअधिकारका विश्वव्यापी मान्यतालाई समाेटियो। ०६७ को अन्तरिम सरकारले नै

संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा पारित महत्वपूर्ण दस्तावेजहरूलाई अनुमोदन गर्‍यो। नेपालले अहिले १६ वटा मानवअधिकारका सन्धि अनुमोदन गरिसकेको छ। त्यसमध्ये ६ वटाको आबधिक प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्र संघमा बुझाउनु पर्छ। ती महासन्धि हुन्- (१) नागरिक र राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी, (२) आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी, (३) महिला विरुद्ध हुने भेदभाव निर्मूलन सम्बन्धी, (४) बालअधिकार सम्बन्धी, (५) यातना विरुद्धको र (६) जातीय विभेद विरुद्धको महासन्धि। यी महासन्धि बाहेक नेपाल रेडक्रस अन्तर्राष्ट्रियको महासन्धि पनि अनुमोदन गर्ने राष्ट्र हो जुन महासन्धिलाई युद्ध सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून भनिन्छ।

शान्ति र सामान्य अवस्थामा मानवअधिकार सम्बन्धी सवै मान्यतालाई देशमा लागू गर्ने परिस्थितिको निर्माण गर्न राज्यको दायित्व हो। तर, युद्धको अवस्थामा अथवा आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा नियमित काममा बाधा पुग्छ। यस्तो अशान्तिको बेलामा पनि नागरिकहरूको मान्छे भएर वाचन पाउनु अर्थात् सम्मानित जीवन जिउन पाउनु नैसर्गिक अधिकार हो। यो नैसर्गिक अधिकारको पालना गर्नु र सम्मान गर्नु युद्धरत पक्षको कर्तव्य हो भन्ने कुराको सार जेनेभा महासन्धि हो। यसैलाई युद्ध सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानून भनिन्छ। प्रत्यक्ष लडाइँमा नहोमिएका उपर आक्रमण गर्न नपाइने, आम जनताको हित-सरोकारका सेवा, सुविधा, संस्कार, सम्पत्ति र धार्मिक पुरातान्त्रिक विषयमा आक्रमण गर्न वा तिनलाई युद्धको लागि प्रयोग गर्न नपाइने अनि युद्धकै क्रममा पक्राउ परेकालाई पनि सम्मानजनक एवम् मानवीय व्यवहार गर्नुपर्ने कुराको सार जेनेभा महासन्धिको साभा धारा तीन (३)

मा उल्लेख गरिएको छ।

मानवअधिकार सम्बन्धी (१) विश्व घोषणापत्र र त्यसपछि जारी दुई महासन्धि (२) नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि र (३) आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि समेत गरी यी तीन मानवअधिकार सम्बन्धी दस्तावेजलाई अधिकारको दस्तावेज (Bill of Rights) भनिन्छ। अन्य क्षेत्र र समुदायका विशिष्ट अधिकारको रक्षा र विकास गर्नका लागि महिला, बालबालिका, यातना, जातीय अधिकार सम्बन्धी थप चार वटा अन्तर्राष्ट्रिय कानून बनाइए। तिनै कानूनलाई अभिसन्धि भनिन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय तहमा युद्ध अपराधको अथवा अरु कुनै राजनीतिक अपराधको मद्दाको मतवाइ हटा जेनेभा महासन्धि र उल्लेखित दुई महासन्धि र चार अभिसन्धि समेत मानवता अन्तर्राष्ट्रिय कानूनलाई मुख्य आधार मानेर तर्हाकानून, छानविन गरिन्छ।

**नागरिक समाजले यो
वर्गको चाहना
भगडियाहरूको टेबुलमा
जनताको आदेशको रूपमा
प्रस्तुत गर्न सक्नुपर्छ ।
जनताको मनोबल
बढाउने काममा
लागनुपर्छ । र, सरल
शब्दमा स्पष्ट कुरा बोल्न
अभिप्रेरित गर्नुपर्छ ।**

नेपालमा जारी हिंसात्मक क्रियाकलापमा संलग्न माओवादीले संविधान, कानूनलगायत राज्य संरचनालाई नमान्ने र यसलाई ध्वंस गर्ने घोषणा गरेको छ। श्री ५ को सरकार राज्यको कानुनी, प्रशासनिक, प्रणालीगत र सुरक्षा सम्बन्धी सबै संरचनाको रक्षा गर्ने भनी प्रतिरोधी कारवाहीमा उत्रेको छ। विद्रोह गर्ने माओवादीले उन्नत प्रजातन्त्र र जनताको स्वाभिमानको, समानताको कुरा गर्छ। सरकार संवैधानिक राजतन्त्र एवम् बहुदलीय प्रणालीको माध्यमद्वारा तिनै कुराप्रतिको प्रतिवद्धता जाहेर गर्छ। बहुदल प्राप्तपछिको तेह्र वर्षमा राम्रा काम, विकास र उपलब्धी नभएको होइन। तर विकासको फल थोरै टाठावाठा र राजधानी लगायत केही शहरमा सीमित भयो। नेताहरूले जनताबाट सुन्ने, बुझ्ने र जनताले सजिलै बुझ्ने, हेक्का राख्न सक्ने गरी बोल्ने र काम गर्ने सरल शैली अपनाएनन्। त्यसप्रतिको तिरासा र रीस जनतामा छ। तर, यस्तो शैली र व्यवहारको विरोधमा विद्रोह गर्ने माओवादीले पनि जनताको सम्मान गर्ने, तिनको मन जिन्ने किसिमले काम गरेनन्। तर्साएर, मातो काढेर जनतालाई कमजोर पारेर राज्य-साम्राज्य गर्ने हिसावले हिंसा, यातना, लुटपाट र अपराध गर्ने काममा दुवै पक्ष एक आपसमा प्रतिस्पर्धा गर्दैछन्। यसरी दुवै पक्ष जनताबाट टाढिँदै छन्। जनता दिनपर दिन कमजोर हुँदैछ। राज्य विनासको र वैदेशिक हस्तक्षेपको खाडलमा जाकिँदै छ।

मानवअधिकारकर्मीहरूले जुनसुकै पक्षबाट भएका मानवअधिकार र युद्धसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको उल्लंघनको विरोध गरेका छन्। जनतासँग मिसिएर शान्तिको पक्षमा विभिन्न काम गरेका छन्। उनीहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार निकाय र समुदायमा यो कुरा पुऱ्याएका छन्। न्यायकर्मी, सञ्चारकर्मी, विभिन्न धर्मावलम्बी र पेशागत समूहका मानिसहरूसँग मिलेर शान्ति अभियान चलाएका छन्।

युद्धरत दुवै पक्षका मैदानमा

लड्नेहरू तुरुन्तै शान्ति चाहन्छन्। निर्दोष नागरिक र आमाहरू तुरुन्तै शान्ति चाहन्छन्। यस्तो बेलामा मानवअधिकार-कर्मीहरूलाई निष्पक्ष र भरोसिलो माध्यमका रूपमा जनताले पत्थार गरेका छन्। राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको आधारमा राज्यको ध्यान आकर्षण गराउने स्वायत्त निकायको रूपमा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग पनि छ। राष्ट्रिय कानूनलाई दुवै पक्षले खुलेआम उल्लंघन गर्ने गरेकोले जनता अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सहाराले पो केही होला कि ? भन्नेमा पुगेका छन्।

जनताले चाहेको शान्ति हो। शान्तिका लागि भ्रगडियाहरू आमने-सामुन्ने बस्नु पर्छ, कुरा गर्नु पर्छ। उनीहरूले जनतालाई मालिक मानेको हो भने वार्ता गरेर शान्ति सम्झौता गर्नु पर्छ। होइन भने- “हामीलाई जनता-सनता मतलब छैन, देश हाम्रै माथै हो” भनेर बोल्नु पर्छ। यी भ्रगडियाहरूलाई वार्तामा बस्न लगाउने मामलामा नागरिक समाज र त्यसभित्र पर्ने मानवअधिकारकर्मीको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन सक्छ। राज्य सञ्चालन गर्ने पार्टीहरूले हो। त्यसकारण पार्टीका प्रतिनिधि र माओवादीका प्रतिनिधि बसेर न्यूनतम सहमति बनाउन सकिन्छ। यस्तो सहमतिलाई सरकार र माओवादी दुवैले औपचारिक रूपमा अनुमोदन गरेपछि राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको संयोजकत्वमा मानवअधिकारकर्मीहरूले अनुगमन गर्ने प्रवन्ध मिलाउन सकिन्छ।

राज्य र माओवादीका बीचमा शान्तिवार्ता चलि रहँदा पनि उनीहरू दुवै पक्षले आ-आफ्नो राजनीतिक हैसियत बलियो पार्ने कुरालाई वढी ध्यान दिने छन्। आ-आफूले विगतमा गरेका अपराधलाई बिसर्गे प्रयास गर्नेछन्। जनताले प्रजातन्त्र करेसामा, भान्सामा, स्कूलमा, सरकारी कार्यालयमा, बाटो, पानी, स्वास्थ्य, टेलिफोन जस्ता आधारभूत आवश्यकताका चिजमा खोजी गर्छ। तर सत्ताका खेलाडीहरू- “सार्वभौमसत्ता”, “असंलग्न परराष्ट्र नीति”, “समुन्नत समाजको परिकल्पना”, “न्याय, प्रगति र समानता”, “विकेन्द्रित एवम् प्रतिनिधिमूलक प्रणाली”

जस्ता सामान्य जनताले बोल्दै जिब्रो वटारिने, बुझ्ने नसकिने कठिन शब्द संसारको महाकठिन तारतम्य मिलाएर उम्कन्छन्। अतः शान्ति वार्ताका बेलामा जनताको सवाल (एजेण्डा) उनीहरूसमक्ष पुऱ्याउने काममा मानवअधिकारकर्मीहरू लागिपर्नु पर्छ। हेपिएकाहरूलाई थाहा छ, उनीहरूलाई कसरी र के भनेर हेपिन्छ। ठालुले, समाजले, सुरक्षा निकायले, प्रशासनले, राजनीतिले र अदालतले सबै मिलेर उनीहरूलाई कसरी वेदखल गर्छन् भन्ने कुरा तिनै हेपिएकालाई थाहा छ। अब उनीहरू कस्तो समाज चाहन्छन् भन्ने पनि उनीहरूलाई नै थाहा छ। यी गाउँ, शहरका शारीरिक वा मानसिक श्रम गर्नेहरू चाहियो भनेर माग माग्ने गर्ने माग्ने होइनन्। उनीहरू न्यायपूर्ण अवसर चाहन्छन्। आफ्नो बुद्धि, बरकतको श्रम गरेर सुन्दर संसार बनाउन चाहन्छन्, उनीहरू। हेपिएका, लुटिएका हुनाले समानता र स्वतन्त्रताको मर्म उनीहरूलाई सबैभन्दा वढी थाहा छ। नागरिक समाजले यो वर्गको चाहना भ्रगडियाहरूको टेबलमा जनताको आदेशको रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्नु पर्छ। जनताको मनोबल वढाउने काममा लाग्नु पर्छ। र, सरल शब्दमा स्पष्ट कुरा बोल्न अभिप्रेरित गर्नु पर्छ। अहिले नै अस्पष्टताको लक्षण देखिसकियो। माओवादीले भनेको “समुन्नत प्रजातन्त्र” भनेको के हो ? जनताको दैनिक जीवनमा समुन्नत प्रजातन्त्र कसरी देखा पर्छ ? थाहा छैन। सरकारले भनेको “संवैधानिक राजतन्त्र एवम् बहुदलीय प्रणालीको सुदृढीकरण” भनेको कस्तो ? अहिलेको संविधानको दफा १२७ को ? थाहा छैन।

जनतालाई स्वतन्त्र, स्वाभिमान, सम्मानित र शोषणबाट मुक्त जीवन चाहिएको छ। मूल कानून संविधान र सिंगो राज्य प्रणाली यसैका लागि हुनुपर्छ। जनताको लागि राज्य हो, राज्यका लागि जनता होइनन्।

अवतरण

अधिकतम लचकताको सीमा

कुन्दन अर्याल

अधिकतम लचकताको मूर्तरूप कस्तो हुने हो, यस सिद्धान्तका प्रणेतारहरू वताउन चाहँदैनन्। पाँच दलको पुरानो मांचाका चार-चार वटा पार्टीहरू अझै सडकमै छन्। त्यसैले प्रतिगमन विरुद्धको आन्दोलन पुरै सकिएको मान्न सकिँदैन। माओवादी समस्याको शान्तिपूर्ण समाधानका निम्ति अधिकतम लचकता दर्शाउने घोषणा अहिले सरकारमा पुग्ने पार्टीहरूले गरेका छन्। तर दरबारको मनसाय त्यस्तो लचकताको सिद्धान्त विपरीत प्रकट भइसकेको छ।

लचकताको अभावमा फेरि शान्तिको प्रयास अवरुद्ध हुनु हुँदैन भन्ने आमजनताको आग्रह छ। तर प्रतिगामी सीमाहरूका सामू नतमस्तक भएन भने मात्र सरकारले ऐतिहासिक काम गर्न सक्ने कुरा पनि प्रष्ट छ। प्रधानमन्त्रीको पदमा देउवाको वहालीलाई एमालेले प्रतिगमनको आशिक सुधार मात्र ठानेको थियो। असारको तेश्रा सातामा एमाले लचकताको अवधारणा सहित सरकारमा सामेल हुन पुग्यो। भोलिपल्टै उपप्रधानमन्त्री भरतमान अधिकारीले उत्साहित हुँदै भन्नुभयो- "सरकार माओवादीका सबै एजेण्डामा छलफल गर्न तयार रहेको छ।" तर त्यसपछि आयां सञ्चारमन्त्री मांसिनको सीमा अतिक्रमण नगर्न जनाउ। सरकारमा दरबारका प्रतिनिधिक रूपमा रहनु भएको मांसिनले सरकारलाई नै लचकताको सीमासम्बन्धी पाठ सार्वजनिकरूपमै पढाइदिनु भयो।

एमाले र देउवा काँग्रेस दरवारले सिकाएको पाठ कतिसम्म अस्वीकार गर्न सामर्थ्य होला? एमाले त्यही पार्टी हो जां माओवादी समस्याको शान्तिपूर्ण समाधानको कुरा उहिल्यैदेखि उठाउँदैछ। देउवा प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त हुनु भएको केही दिनपछि नै एमाले केन्द्रीय कमिटीले

"समस्या समाधानका निम्ति जिम्मेवारी र गम्भीरताका साथ अग्रसर हुन सरकार र माओवादी" सँग आह्वान गरेकै हो। देउवा पनि केही वर्षअघि नै माओवादी समस्याको अद्योपान्त अध्ययन गरी वार्ता गर्नु पर्छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्नु भएकै हो। तसर्थ देउवा र वार्ताको प्रवल पक्षधर एमालेको परीक्षाको घडि आएको छ। दरबारको संविधानसभा विरोधी सोच सञ्चारमन्त्री एवं सरकारका प्रवक्ता मार्फत सार्वजनिक भएको मान्ने हो भने शान्ति प्रकृषाको थालनीका निम्ति यी दलहरूले अर्को लडाइँ जित्नु पर्नेछ।

संविधान सभाको माग राजा ज्ञानेन्द्रको असोज १८ को कदमपछि शनै शनै सबैको साभ्मा माग वन्न पुगिसकेको छ। यो यथार्थलाई अव कसैले नकार्न सक्दैन। केवल एउटा राजनीतिक शक्ति केन्द्र-दरवारले मात्र संविधान सभाको मागका सम्बन्धमा अरुची दर्शाएको निष्कर्ष खिचिएको छ। तर राजाका सामू पनि अव विकल्पहरू साँघुरिएका छन्। अझ वढी रक्तपात र आगजनिबाट मुलुकलाई जोगाउने हो भने संविधानसभाका सम्बन्धमा राज्यले मौनता दर्शाउनु हुँदैन। राजाका निम्ति ठाउँ जनमत संविधान सभा असहज माग लाग्न सक्छ। त्यां अफ्यारोपनालाई संविधानसभाका निम्ति जनमत संग्रहले पन्छाइदिन सक्छ। राज्यारोहणको केही वर्षमै राजा ज्ञानेन्द्रका सबै प्रयोगहरू असफल भइसकेका छन्। यस्तो अवस्थामा संविधानसभाका निम्ति जनमत संग्रह राजाकै लागि पनि आपत्तिजनक नठहरिने शान्ति वहालीको उपाय सावित हुन सक्नेछ।

माओवादीहरूलाई नेपाली राजनीतिको मूलधारमा ल्याउन विषयमा दिनुहुँ वहस भइरहेको छ। तर आखिर मूलधार के हो? सबैको मिलन विन्दू

सावित हुनसक्ने त्यस्तो मूलधारको चरित्र अब संविधानसभाको मागले ग्रहण गर्नसक्छ। माओवादीहरूले पछिल्लो पटक पनि संविधान सभा मिलनविन्दू हुन सक्ने धारणा सार्वजनिक गरेका छन्। त्यसैले अधिकतम लचकताले संविधानसभाका निम्ति जनमत संग्रहलाई समेट्न सक्नु पर्दछ। यद्यपि कतिपयको शक छ, माओवादीहरूको यो धारणा मौकाको फाइदा लिने उपाय मात्र हो। तर, यस विषयमा माओवादीलगायत सम्बन्धित सबै पक्षहरूले सम्वादकै माध्यमले आपसमा विश्वास स्थापित गर्न सक्छन्। दीर्घकालीन राजनीति गर्ने हो भने माओवादीहरूका सामू पनि विश्वसनीयता सावित गर्नुको विकल्प छैन। किनकी उनीहरूको विश्वसनीयताले संसदवादीहरूलाई अधिकतम लचकताका निम्ति दरवारसँग सघर्ष गर्न वल पुग्नेछ।

**राज्यारोहणको केही वर्षमै
राजा ज्ञानेन्द्रका सबै
प्रयोगहरू असफल
भइसकेका छन्। यस्तो
अवस्थामा संविधानसभाका
निम्ति जनमत संग्रह
राजाकै लागि पनि
आपत्तिजनक नठहरिने
शान्ति वहालीको उपाय
सावित हुन सक्नेछ।**

मुलुकमा शान्ति पुनः बहालको प्रक्रिया संविधानसभाको बहसमा अल्झिएको छ । अशान्ति र असुरक्षाको अवस्थालाई स्थायीरूपमा पार लगाउन विद्रोही नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) सँग विगतमा सम्पन्न वार्ता यही मुद्दाको सेरोफेरोमा सीमित रहेको थियो । अहिले पनि विद्रोही पक्ष माओवादीले संविधानसभाको निर्वाचनलाई “न्यूनतम अग्रगामी राजनीतिक विकास” हुनसक्ने बताउँदै आएको छ ।

बहस

“राजासँग वार्ता गरेर राजतन्त्र उन्मूलन गर्ने यस्तो माग कसरी पुरा हुन्छ?” भन्ने अप्ठ्यारो प्रश्न सहजकर्ताहरुसमेतले गर्न थालेपछि विगतका वार्ता अर्थहीन भएको माओवादी नेता डा. बाबुराम भट्टराईले बताउँदै आउनुभएको छ ।

त्यसैगरी, विगतमा वार्ता किन विफल भयो र शान्ति प्रक्रियाको प्रवेशद्वार के हुनसक्छ ? भन्ने एक जिज्ञासामा सरकारी वार्ताकार तथा पूर्व अर्थमन्त्री डा. प्रकाशचन्द्र लोहनीले कुनै पनि प्रतिक्रिया दिन चाहनुभएन । उहाँले यति मात्र

भन्नुभयो- “वार्ता विफलताका वारेमा पशुपतिजीसँग सोध्नुस् । अब कसरी जाने भन्ने कुरो चाहिँ डा. मोहसिनलाई सोध्नुस् । किनकि उहाँ वार्ताविज्ञका रूपमा देखिनुभएको छ । यही कुरो लेखिदिनुस् ।”

शान्ति वार्ताकै क्रममा विद्रोही पक्षले “न्यूनतम राजनीतिक विकासका निम्ति” संविधानसभालाई न्यूनतम शर्तका रूपमा अधि सारेपछि यसबारे पटक-पटक गरमागरम बहस चलेको छ । तथापि मुलुकका प्रमुख संसदवादी दलहरुले नीतिगतरूपमा स्पष्ट निर्णय लिन भने सकेका छैनन् । उनीहरु अधिकांशको भनाई

खोजी शान्तिको संविधानसभाको

चुनबहादुर गुरुङ

छ- “विकल्पका रूपमा संविधानसभासम्म जान सकिनेछ।”

जिम्मेवार दलहरूले नीतिगत निर्णय लिदा “विकल्पका रूपमा जान सकिने” र “विकल्पका सबै ढोका खुला गर्न सकिने” जस्ता अस्पष्ट शब्दावली प्रयोग गरेका छन्। उनीहरूलाई “अदृश्य शक्ति” को भय र त्रासले सताइरहेको अनुमान विश्लेषकहरूको छ। सो “अदृश्य शक्ति” भनेर कसैले दरबारलाई लक्षित गरेका छन् भने कसैले वैदेशिक शक्ति केन्द्रहरूलाई। वास्तविकता बुझ्न त्यत्ति असहज भने छैन। नेताहरूमा स्पष्ट

“भिजन” र राजनेतृत्वको अभाव छ। शान्ति मार्ग कोर्ने दृढता र आत्मविश्वासको अभाव भएपछि नेताहरूमा भय र त्रास हुनु स्वभाविक पनि हो।

अहिलेसम्म चलेको चर्को बहसले संविधानसभाका माध्यमबाट शान्ति पुनः वहाल हुनसक्छ भन्ने पक्षमा जनमत तयार हुन थालेको संकेत मिलेको छ। मानवअधिकार उल्लंघन भइरहेको वर्तमान भयावह स्थितिमा संविधानसभाले शान्ति प्रक्रियामा लागेको तगारो पन्छाउन सकिन्छ भने यसको पक्षमा किन नजाने भन्दै मानवअधिकारकर्मीहरूले पनि प्रश्न

गर्न थालेका छन्।

पार्टी पंक्तिका विद्वान नेताहरूले पनि संविधानसभाबारे चर्कोरूपमा बहस गर्दै पार्टीमा आ-आफ्ना प्रस्ताव प्रस्तुत गरिसकेका छन्। त्यस्ता प्रस्तावलाई मूलधारका “मिडिया” ले प्राथमिकताकासाथ “कभरेज” गरेका पनि हुन्। तर, पार्टीहरूले ती प्रस्तावउपर स्पष्ट जवाफ दिन सकेका छैनन्। राजनीतिक वृत्तमा संविधानसभाबारे चलेको यही बहसका कारण कतिपयले यसलाई शान्तिकै पर्यायका रूपमा पनि बुझ्न थालेका छन्। त्यसैले समस्त

शान्तिकामीहरुका निमित्त लोकप्रिय शब्दावली बनेको छ, संविधानसभा। अतः उनीहरु जिम्मेवार दलले यसबारे लिने नीतिगत निर्णयबारे जान्न निकै व्यग्र छन्।

“एक अस्त्र फिर्ता गरेबापत् विद्रोहीलाई दुई लाख रुपैयाँसम्म रकम दिने राज्यको घोषणा उपयुक्त होइन। कतिपटकसम्म दुई लाख दिइरहने ? यसका निमित्त हामी एउटा राजनीतिक उपाय दिऔं र सबै हतियार फिर्ता लिऔं।” नेपाली कांग्रेसका नरहरि आचार्यले यसैगरी तर्क गर्नुभयो- “हामी कोशी वारि छौं, उनीहरु पारि छन्। उनीहरुलाई हामीतिर ल्याउन डुंगा त चाहियो नि” उहाँको भनाई संविधानसभाको पक्षमा लक्षित थियो। अर्थात् विद्रोही पक्षलाई संविधानसभास्पी डुंगा प्रयोग गरी मूलधारमा ल्याउनुपर्छ भन्ने उहाँको जिकिर थियो।

नेपाली कांग्रेस, एमालेलाई कठिनाई भयो भनेर हुँदैन, ती कठिनाईको सूची तयार हुनुपर्‍यो, अनि बहसमा आउनुपर्‍यो। १८ असोजअघिसम्म संसदवादी लोकतान्त्रिक विचार र राजाको चिन्तनमा भिन्नता नदेखिए पनि शाही कदमपछि संसदवादी लोकतन्त्र, जनवादी गणतन्त्र र सक्रिय राजतन्त्रबीच स्पष्ट मतभेद देखिएको प्रसंग कोट्याउँदै आचार्यले भन्नुभयो- “संविधानसभाको मुद्दालाई ००७ सालको जनक्रान्तिमा कांग्रेसले नै प्रभावकारिरूपमा उठाएको हो। जनक्रान्तिको मूल एजेण्डा यही थियो। संविधानसभाबाट निर्मित संविधानबाट मुलुक चल्ने स्पष्ट घोषणापश्चात् नै जनक्रान्ति स्थगन भएको हो।”

“राजा महेन्द्रले अकस्मात् संसदको निर्वाचन गराउने घोषणा गरेपछि त्यस चुनौतिलाई सामना गर्न दलहरु चुनावतिर लागेका हुन्” आचार्यको भनाई थियो- “संविधानसभाका पक्षधर दलहरुले संसदको १०९ संसद सदस्य सीटमा ९७ सीट हासिल गरेका थिए।” उहाँका अनुसार संविधानसभा एक लोकतान्त्रिक एजेण्डा हो। संविधानसभाको मुद्दालाई कांग्रेसले परित्याग नगरेको र स्थगन मात्र गरेको थियो। ०२४ मा (यसअघि ०२३ सालतिर भनी प्रकाशमा आएकोमा तिथिलाई

आचार्यले सच्याउनुभएको) भारतको कलकत्तामा सुवर्णशमसेरको अध्यक्षतामा सम्पन्न कांग्रेस केन्द्रीय समितिको बैठकले संविधानसभाको पक्षमा निर्णय गरी सर्कुलरसमेत गरेको जानकारी उहाँले दिनुभयो।

०४६ सालमा संविधानसभा एक फुटकर विचारका रूपमा आएको उल्लेख गर्दै आन्दोलनपछि संवैधानिक लोकतान्त्रिक परिपाटीलाई व्यवस्थित गर्न चाहेकाले “समभदारिताको संविधान” निर्माण भएको टिप्पणी आचार्यले गर्नुभयो। उहाँको कथन थियो- “राजनीतिक दलले संविधानको गम्भीर उल्लंघन गरे जनता सर्वोच्च अदालतमार्फत् वा आफ्नो मतद्वारा उनीहरुलाई सजाय दिन सक्छन्। तर, राजाबाट संविधानको उल्लंघन हुँदा राजामाथि कस्तो दृष्टिकोण राख्ने भन्ने प्रावधान वर्तमान संविधानमा छैन। यद्यपि राजाले आफै अग्रसर भएर त्यस्तो कुनै काम नगर्ने व्यवस्था संविधानमा छ। अतः १८ असोजपछि माओवादीलाई लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा ल्याउन संविधानसभाको पक्षमा चर्चा हुन थालेको छ।”

संविधानसभामा नेता आचार्य लगायत कांग्रेसभित्रका अन्य बौद्धिक समुदाय स्पष्ट भए पनि कांग्रेसले भने यसबारे अहिलेसम्म नीतिगत निर्णय लिन सकेको छैन। नेपाली कांग्रेस प्रतिगमनविरुद्ध आन्दोलनको क्रममा गणतन्त्रको नारा लगाउन पछि नपरे पनि वर्तमान नेतृत्व यसबारे मौन छ। नेपाली कांग्रेसको भातृ संगठन नेपाल विद्यार्थी संघले वर्ष दिनअघि गणतन्त्रको पक्षमा जाने निर्णय गरिसकेको हो। तर, त्यस्ता निर्णय लिने ती विद्यार्थी नेताहरु अहिले कांग्रेसी कारवाहीमा परेका छन्।

जेठको तेस्रो साता नेपाली कांग्रेसका ४८ जिल्ला सभापतिहरुले संविधानसभामा चर्चारूपमा बहस गरेका थिए भने २४ जेठ ०६१ मा सम्पन्न कांग्रेस केन्द्रीय समितिको बैठक पनि यही मुद्दाका कारण निकै तातेको थियो। अन्ततः बैठकले महामन्त्री सुशिल कोइरालाको संयोजकत्वमा जनतालाई सार्वभौम बनाउन आन्दोलनको एजेण्डा तयार गर्न एक

“वार्ता विफलताका बारेमा पशुपतिजीसँग सोध्नुस् । अब कसरी जाने भन्ने कुरो डा. मोहसिनलाई सोध्नुस् ।”

संविधान सभाको माग :

पचास वर्ष अघि नै नेपालमा संविधान सभाको प्रसंग उठेको थियो। ००७ साल फागुन ७ गते राणा-कांग्रेस संयुक्त मन्त्रिमण्डलको घोषणा गर्दा श्री ५ त्रिभुवनले भनेका थिए- “हाम्रा प्रजाको शासन अब उप्रान्त निजहरुले निर्वाचन गरेको एक वैधानिक सभाले तर्जुमा गरेको गणतन्त्रात्मक विधानअनुसार होओस्।”

फ्रण्डे एक वर्षपछि ००८ मा गते विधान परिषद्को निर्वाचनसम्बन्धमा जारी गरिएको इशितहारमा भनिएको थियो, “परिषदमा सभाका सदस्य मौसुफको हुकुम मूताबिक दुनियाँले छानेका दुनियाँका विश्वास पात्र हुने छन्।”

००७ सालदेखि ०१५ सालको आम निर्वाचन नभएसम्म संविधान सभा र गणतन्त्र प्रमुख मुद्दाको रूपमा देखा परेको थियो। ०१३ साल जेठ २६ गते प्रधानमन्त्री टंकप्रसाद आचार्यले आम चुनाव संसदका लागि हुने हो वा संविधान सभाको त्यो निर्णय भइसकेको घोषणा गरेपछि, राजनीतिक क्षेत्रमा तीब्र बहस चलेको थियो।

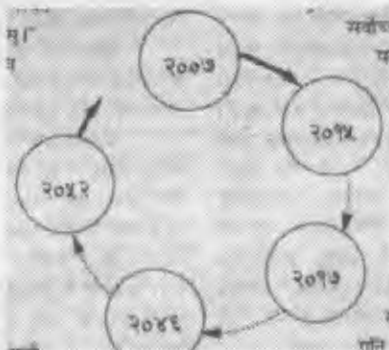
“हामी कोशी वारि छौं, उनीहरू पारि छन्। उनीहरूलाई हामीतिर ल्याउन डुंगा त चाहियो नि।”

इतिहासको पुनरावृत्ति

यस विषयमा विपी कोइरालाबाट सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर गरिएकोमा ०१४ साउन १८ गते सर्वोच्चले मुद्दा खारेज गरेको थियो। यसअघि ०१४ जेठ २६ गते कम्युनिष्ट कन्फरेन्सले “गणतान्त्रिक व्यवस्था कायम राख्ने विधान परिषदको चुनाव” को निर्णय गरिसकेको थियो।

०१५ सालको आम निर्वाचन र ०१७ सालको राजनीतिक व्यवस्था परिवर्तनपछि धान्को लागेको संविधान सभाको विषयले ०५२ सालयता पुनः गति लिन पुग्यो।

(मानवअधिकार वर्ष पुस्तक २००२ बाट)

समिति गठन गरेको थियो। समितिमा रामचन्द्र पौडेल, चक्र बास्तोला, महेश आचार्य र कृष्ण सिटौला रहेका छन्।

समितिले ६ असार ०६१ सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालासमक्ष आफ्नो प्रतिवेदन पेश गरिसकेको र कोइरालाले ७ असारको बैठकमा केही सदस्यहरूलाई त्यसबारे सामान्य जानकारी दिनुभएको थियो। यद्यपि सो प्रतिवेदन अझै सार्वजनिक गरिएको छैन भने केन्द्रीय समितिले अनुमोदन पनि गरेको छैन। स्रोतले बताएअनुसार, प्रतिवेदनमा संविधानसभालाई विकल्पका रूपमा स्वीकार गर्ने, संसदमार्फत् संविधान बनाउने र जनमत संग्रहमा जाने कुरा उल्लेख छ। संविधानसभाबारे अस्पष्ट रहदै आएको नेपाली कांग्रेस सो प्रतिवेदनपछि पनि भनै अस्पष्ट देखिने सम्भावना प्रबल छ। समितिका एक वरिष्ठ सदस्यका अनुसार, प्रक्रिया अलि मिलेको छैन। बरु, यसले जटिलता मात्र थोपर्नेछ।

समाधानतर्फ नजाने र आफ्नै कुरालाई मात्र माथि राख्ने प्रवृत्ति सबैभन्दा खतरनाक रहेको ठहर नेता आचार्यको छ। “प्रतिशोधका कारण मुलुक अहिले यस्तो अवस्थामा गुञ्जिरहेको छ” उहाँले भन्नुभयो- सही कुरा भए अरुका प्रस्ताव पनि मान्नुपर्नेछ। वार्ता मध्यस्थताको सवालमा संयुक्त राष्ट्रसंघलाई आग्रह गर्न सकिने विचार उहाँले व्यक्त गर्नुभयो। राष्ट्रसंघमा हाम्रो पनि लगानी भएकाले यसलाई विदेशी संस्था भन्न नमिल्ने उहाँको तर्क छ। आचार्यको आग्रहजस्तै ५ साउन ०६१ मा माओवादी नेता प्रचण्डले पनि संविधानसभाद्वारा सहज र शान्तिपूर्ण राजनीतिक विकास दिन र त्यसका लागि राष्ट्रसंघको मध्यस्थतामा वार्तामा बस्न प्रतिबद्ध रहेको दोहोर्‍याउनुभएको छ।

देउवा सरकारका प्रमुख सहायत्री नेपाल कम्युनिस्ट (एमाले) ले सरकारमा सामेल हुनुपूर्व “यसलाई संविधानसभाको निर्वाचनसहित प्रजातान्त्रिक विकल्प खुला राख्ने” नीति लिएको थियो। एमालेले छैठौं केन्द्रीय समितिको बैठकले यस्तो निर्णय गरेको हो। प्रतिगमनविरुद्ध आन्दोलनमा रहँदासम्म गणतन्त्रको नारा लगाउने

पंक्तिमा एमाले पनि उभिएकै थियो। २६ पुस ०६० मा एमालेले “राष्ट्रिय समस्या समाधानका लागि प्रस्ताव” अर्थात् बहुचर्चित नौ बुँदे “रोडम्याप” पनि प्रकाशमा ल्याएको हो। रोडम्यापमा मनोनित सरकार खारेज गरी विघटित संसदमा रहेका दलहरूको सहमति र सिफारिसमा प्रधानमन्त्री नियुक्ति गरी सर्वदलीय सरकार गठन गर्ने, प्रतिनिधिसभा पुनःस्थापना गराउने, युद्धविराम गरी मानवअधिकार संहिता र आचारसंहिता निर्माण, अग्रगमनका विस्तृत कार्यक्रम, गोलमेच सम्मेलनमार्फत् संविधान संशोधन वा नयाँ संविधान निर्माणका प्रक्रियामा सहमति जुटाउने तथा संविधान आयोग गठनलगायतका कुराहरू समावेश छन्।

तर, देउवा सरकारमा सामेल भइसकेपछि एमालेको स्वर अलि बदलिएको छ। उसले भनेको छ- “राष्ट्रिय सहमतिका आधारमा संविधानसभालगायत् विकल्पमा जान सकिनेछ।” देउवा सरकार शान्ति पुनः बहाल गर्नुभन्दा पनि निर्वाचन गराउन उद्यत देखिएको आरोप पनि एमाले स्वयंमूले लगाएको छ। तथापि “न्यूनतम अग्रगामी राजनीतिक विकास” का निमित्त माओवादीले राख्दै आएको संविधानसभावारे भने एमाले अग्रस्थानमा आउन हिचकिचाएको छ। ४ साउन ०६१ मा बसेको एमाले सम्मिलित मन्त्रिपरिषद बैठकले विद्रोहीसित वार्ताका निमित्त सरकारले “अधिकतम लचकता” अपनाउने भन्दै “बटमलाइन” समेत निक्कौल गरिदिएपछि वार्ताको सम्भावना न्यून हुन गएको छ। वार्ताको सम्भावना यसर्थ न्यून भएको छ कि सरकार “सपथ खाएअनुसार चल्नुपर्छ”। यसको आशय हो- सशर्त संविधानसभा। विद्रोही पक्षले भने सशर्त संविधानसभालाई “तातो-बरफ” को संज्ञा दिदै आएको छ। यस अर्थमा मानवअधिकार उल्लंघनका घटनामा कमी नआउने निश्चित प्रायः छ।

४ साउन ०६१ मै बसेको एमाले स्थायी समितिको बैठकले पनि माओवादीलाई इमान्दारीपूर्वक वार्तामा आउन औपचारिकरूपमा आग्रह गर्दै भनेको छ- “राष्ट्रिय सहमतिका आधारमा

संविधानसभा हाम्रो चाहना नभएर वाध्यता हो

- डा. बाबुराम भट्टराई

तत्कालीन न्यूनतम राजनीतिक निकासको निम्ति संविधानसभाको विकल्प अझै पनि सबभन्दा उपयुक्त छ भन्ने हामीलाई लाग्छ। किनकि यसले मात्रै द्वन्द्वरत तीनवटै पक्षहरूलाई आ-आफ्ना दृष्टिकोण जनसमक्ष प्रस्तुत गर्ने र अन्ततः सार्वभौम जनताले नै सबै कुराको फैसला गर्ने लोकतान्त्रिक अवसर सबैलाई प्राप्त गराउँछ। सिद्धान्ततः

सबैले यो कुरालाई स्वीकार्दा-स्वीकार्दै पनि यसबारे तीनै पक्षबीच कायम रहन गएका रिजर्भसनहरूलाई वस्तुसंगत र खुलस्त ढंगले सम्बोधन गर्नु सायद अहिलेको सबभन्दा महत्वपूर्ण आवश्यकता हो।

सबभन्दा पहिले द्विविधारहित भाषामा सम्बन्धित सबैलाई के प्रष्ट रहोस् भने संविधानसभाको नारा हाम्रो किमार्थ होइन र अहिले पनि हाम्रो अभीष्ट भनेको जनताको जनवादी गणतन्त्र नै हो। फेरि पनि नेपाली समाजको सामन्तवादबाट पुँजीवादमा ऐतिहासिक संक्रमणको अवस्था, देशभित्र त्रिपक्षीय राजनीतिक द्वन्द्वको विशिष्ट अवस्था र वर्तमान साम्राज्यवादी विश्वमा विशाल छिमेकीहरूबाट घेरिएको देशको विशिष्ट भू-राजनीतिक द्वन्द्वको विशिष्ट भू-राजनीतिक स्थितिलाई ध्यानमा राखेर पुँजीवादी जनवादी क्रान्ति हुँदै समाजवाद र साम्यवादसम्म पुग्न तत्काल निष्पक्ष र स्वतन्त्र संविधानसभाको निर्वाचन न्यूनतम अग्रगामी राजनीतिक निकास हुनसक्छ भन्ने हाम्रो मान्यता हो। अर्थात् संविधानसभा हाम्रो चाहना वा अभीष्ट नभएर ठूलो खतरासहितको बाध्यता हो, किनकि थुप्रै दलदलमा नराम्ररी फसेर त्यही विलीन हुने खतरा वस्तुगतरूपले विद्यमान छ, तर त्यो दलदल छिचोलेर अघि बढ्नुपर्ने हाम्रो ऐतिहासिक बाध्यता छ। त्यसको अर्थ हामीले भन्नको निम्तिमात्र संविधानसभा भनिरहेका छौं। अन्ततः हामी संविधानसभाको परिणामलाई स्वीकार्ने पक्षमा छैनौं भन्ने होइन। यदि निशर्त र निष्पक्ष ढंगले संविधानसभामा जाने हो भने हामी त्यो चुनौती स्वीकार्न तयार छौं र यो हाम्रो घोषित प्रतिबद्धता हो। परन्तु मुख्यतः संसदवादी शक्तिहरूको नेतृत्वले अझै पनि संविधानसभामा जान हिचकिचाउने हो र कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय शक्तिकेन्द्रहरूले राजा र संसदवादीहरूलाई मिलाएर हामी क्रान्तिकारीहरूलाई एकल्याउने षडयन्त्र जारी राख्ने हो भने इतिहासले छिट्टै अर्को मोड लिन बाध्य हुनेछ।

(८ असार २०६१ को कान्तिपुरमा प्रकाशित लेखको अंश)

संविधानसभामा जानुपर्छ।" माओवादीसितको शान्तिवार्ता अर्थात् राष्ट्रिय मुद्दामा एमालेसम्मिलित सरकार र पार्टीको दृष्टिकोणमा देखिएको यस्तो भिन्नताले अहिले अन्यौलको अवस्था सृजिएको छ।

एमालेका युवा नेता शंकर पोखरेलका अनुसार, १८ असोजको शाही कदमपछि संविधानसभाको आवश्यकता महसूस गर्न थालिएको हो। "राजाले चालेको कदम सच्याउने प्रावधान वर्तमान संविधानमा छैन" पोखरेलले प्राचीलाई भन्नुभयो- तर, वर्तमान संविधानको

"स्पिरिट" त राजाले केही गर्नुहुन्न भन्ने छ। अतः प्रतिगमनलाई पूर्णरूपमा सच्याउने हो भने संविधानसभामा जानु जरुरी छ।

नेका नेता आचार्यले भन्नुभएछ पाखरेलले पनि विद्रोही माओवादीले सारेका प्रजातान्त्रिक प्रयासलाई अपनाउनुपर्ने विचार दोहोर्‍याउनुभएको छ। पोखरेलले स्पष्ट शब्दमा भन्नुभयो- "विगत बाह्र वर्षमा सामाजिक, धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक समुदायले पनि राज्यसंयन्त्रमा प्रवेश गर्ने आफ्ना अधिकारका निम्ति आवाज उठाइरहेका छन्। उनीहरू राजनीतिक दलका कदमप्रति विश्वस्त

छैनन्। यसका निम्ति पनि संविधानसभामा जाँदा शान्ति पुनः बहालको प्रक्रियामा प्रवेश गर्न सकिने उहाँको तर्क छ। प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका क्रममा संवैधानिक राजाको भूमिका अस्पष्ट रहँदै आएको सन्दर्भमा संविधानसभाको पक्षमा आफु उभिएको उहाँले बताउनुभयो। द्वन्द्वका बेला जनमत संग्रहमा जाँदा एक पक्षलाई निषेध गर्नुपर्ने भएकाले संविधानसभाको औचित्य अझ बढेको विश्लेषण नेता पोखरेलको छ।

उता माओवादी नेता डा. बाबुराम भट्टराईले संविधानसभा पुँजीवादी लोकतन्त्रकै सर्वोच्च रूप भएको र यो संसदवादीहरूकै अग्राधिकार र एकाधिकारको राजनीतिक नारा हुनुपर्ने बताउँदै आउनुभएको छ। यसर्थ, माओवादीले यसलाई आफ्नो अन्तिम गन्तव्यको प्रवेशद्वार मात्र भन्दै आएको सन्दर्भमा विद्रोहीहरूको रणनीतिक विजय हुने सम्भावनातर्फ पोखरेलको तर्क थियो- "प्रजातान्त्रिक विकल्पले अतिवादीहरूलाई संयमित गराउन बाध्य गराउँछ। यसर्थ दलहरू संविधानसभाको निर्वाचनदेखि हचकनुपर्ने कुनै कारण म देखिन्न।"

दलका नेताहरू संविधानसभावारे स्पष्ट हुँदाहुँदै किन अस्पष्ट र अन्यौलमा

बसिरहेका छन् त ? पोखरेलको प्रतिक्रिया थियो- "संविधानसभाका लागि राजा तयार छैनन् भन्ने कुरा संसदीय दलहरूले बुझेका छन्। यसर्थ उनीहरू डराइरहेका मात्र हुन्, नबुझेका हैनन्। त्यसैले संविधानसभालाई प्राथमिकताको सूचीमा राख्न सकेका छैनन्।"

राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी पनि संविधानसभाको सवालमा अलमलमा परेको छ। कुनै नीतिगत निर्णय नलिए पनि विगतका बैठकमा संविधानसभामा जानुपर्छ भन्ने तर्क राख्ने केन्द्रीय सदस्यहरू पनि

देखिए। बैठकमा मोहनराज मल्ल, क्षेत्रबहादुर गुरुङ, रामचन्द्र राय, दिलीप राई र तोरणबहादुर गुरुङलगायतका सदस्यहरूले यसबारे आवाज उठाउनुभएको थियो।

नेपालका आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व गर्ने ४८ जातीय संघ-संस्थाको छाता संगठन नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघका महासचिव डा. ओम गुरुङले वर्तमान संविधानमा आदिवासीबारे धेरै विभेदकारी प्रावधान रहेकाले जातीय भावना समेट्न नसकेको बताउँदै महासंघ संविधान पुनः निर्माणको पक्षमा रहेको विचार व्यक्त गर्नुभएको छ। संविधान संशोधनको प्रक्रिया जटिल र विवादास्पदसमेत हुने भएकाले संविधानसभा मार्फत् नयाँ संविधान निर्माण गर्नुपर्ने उहाँको राय छ। राजाको हातमा सेना, प्रहरीलगायत् अन्य बल भएपछि कसरी जनता सार्वभौमसत्ता सम्पन्न छन् भन्न मिल्छ ? उहाँले प्रतिप्रश्न गर्नुभयो।

शान्ति पुनःवहालको प्रक्रिया भने अलि अस्पष्ट भएकाले यसका निम्ति सर्वपक्षीय सरकार गठन गरी गोलमेच सम्मेलन बोलाइनुपर्छ। त्यही निष्कर्षका आधारमा संविधानसभाको निर्वाचन गराउन सके शान्ति पुनः वहाल हुनसक्ने विश्वास डा. गुरुङको छ। संविधानसभालाई माओवादीले रणनीतिक अस्त्रका रूपमा मात्र प्रयोग गर्लान् कि भन्ने भयवारे उहाँको भनाई थियो- भोलि कसले के गर्ला ? भनी समय खर्चने बेला होइन, यो। प्रजातान्त्रिक वातावरण, शान्ति पुनःस्थापना, आचारसंहिता निर्माण गर्दै सर्वपक्षीय सरकारमार्फत् संविधानसभाको चुनावमा जानु संकट निकासको एक मात्र राजनीतिक अस्त्र हो।

विद्रोही र राज्यबीच वृद्धो सैनिकीकरणका कारण संसदीय दलहरूको भूमिका साँघुरो बन्दै गएपछि नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) ले पनि संविधानसभालाई विकल्पका रूपमा स्वीकार गरेको छ। तथापि, संविधानसभालाई धेरैजसो दलहरूले “मेटाफोर” का रूपमा प्रयोग गर्दै आएको टिप्पणी आनन्दीदेवीकी नेतृ सरिता गिरीको छ। “संविधानसभामा

“संविधानसभाका लागि राजा तयार छैनन् भन्ने कुरा संसदीय दलहरूले बुझेका छन्। उनीहरू डराइरहेका मात्र हुन्, तबुझेका हैनन्। त्यसैले संविधानसभालाई प्राथमिकताको सूचीमा राख्न सकेका छैनन्।”

“काँग्रेसले राजालाई तर्साउन मात्र संविधानसभाको कुरो उठाएको हो कि समस्या समाधानका लागि, त्यो कुरो मैले बुझेको छैन।”

“राजाको हातमा सेना, प्रहरीलगायत् अन्य बल भएपछि कसरी जनता सार्वभौमसत्ता सम्पन्न छन् भन्न मिल्छ ?”

जाने रोडम्याप कसैले पनि कोरेका छैनन्। नेपाली कांग्रेसजस्तो ठूलो दल यसबारे निर्णय गरी जनसमक्ष जानुपर्दथ्यो नि" नेतृ गिरीले प्राचीलाई भन्नुभयो- "कांग्रेसले राजालाई तर्साउन मात्र संविधानसभाको कुरो उठाएको हो कि समस्या समाधानका लागि, त्यो कुरो मैले बुझेको छैन।" आनन्दीदेवी सिद्धान्ततः पूँजीवादी गणतन्त्रको पक्षमा नभएपनि एक विकल्पका रूपमा संविधानसभालाई स्वीकार गरेको छ। गिरीका अनुसार, मुलुकमा राजनेतृत्व (स्टेटमेनसिप) र स्पष्ट "भिजन" भएका नेताहरू नहुनाले देशले यस्तो दुर्गति भोग्नुपरेको हो।

सारमा शान्ति पुनः बहाल हुने अपेक्षाका कारण संविधानसभाको पक्षमा जनमत देखिएको छ। संविधानसभा शब्दसमेत सुन्न नसक्ने दलभित्र पनि यसले

चर्चा पाउन थालेको छ। अतः यसप्रति घुमाउरो शैलीमा भने पनि दलहरूले सहमति जनाएका छन्। सिद्धान्ततः पूँजीवादी गणतन्त्रको विपक्षमा रहेको नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) समेतले विकल्पका रूपमा यसलाई अंगिकार गरेको छ। तर, जिम्मेवार राजनीतिक दलहरू संविधानसभा मात्र होइन कि समग्र समस्याप्रति गम्भीर छैनन्। राजधानी दैनिकको ३ साउनको अंकमा एक लेखमार्फत् लेखक प्रदीप नेपालले भन्नुभएको छ- "यहाँ दर्शनशास्त्रका डाक्टरहरू हदैसम्मको लचिलो भाषा पनि बुझ्दैनन्, सरकारका प्रवक्तालाई सरकारी कार्यक्रमको औचित्य थाहा हुँदैन। सडकमा आन्दोलन गर्ने पार्टीका नेताहरू पालैपालो रामलिला देखाउँछन्, दीर्घकालीन राजनीतिक सोंच राख्नुपर्ने उनीहरू

हप्तैपिच्छे राजनीतिक भाका फेर्छन्। त्यसैले निर्जीव सगरमाथा वा लुम्बिनीका कारण मात्र होइन, नेपाल राजा, मन्त्री, राजनेता र विद्वानहरूको कारण पनि अचम्मको म्युजियम भएको छ।"

नेपालले भन्नुभएजस्तै अशान्ति र अस्थिरताले निरन्तरता पाउनुको मूल कारण पनि यही हो। अर्थात् एक अचम्मको म्युजियम भएकाले। जबसम्म नेताहरू सचेत र गम्भीर बन्दैनन् तबसम्म संकटभोचन हुँदैन। अर्थात् शान्तिको खोजीमा संविधानसभालाई पाउँदा पनि नेतृ सरिता गिरीले भन्नुभएभैं यसलाई "मेटाफोर" र राजालाई तर्साउनका निम्ति मात्र प्रयोग गरिएको छ, यहाँ। जसले कहिल्यै पनि शान्ति प्रक्रियाको गोरेटो कोर्न सक्दैन।

विश्वमा संविधानसभाका उदाहरणहरू

संविधानसभाको इतिहास निकै पुरानो छ। विश्व इतिहासलाई सरसर्ती हेर्दा हामी अमेरिकी स्वतन्त्रता संग्राममा पुग्दछौं। अमेरिकामा स्वतन्त्रता संग्रामपछि संविधान निर्माण गर्न 'फेडरल कन्स्टिच्युसनल कन्भेन्सन' नामक संविधानसभाको गठन भएको थियो। यसमा विभिन्न स्वार्थ, पृष्ठभूमि, विभिन्न जनजीवनको प्रतिनिधित्व गर्ने ५५ जना सदस्यहरू विभिन्न राज्यहरूबाट निर्वाचित भएर आएका थिए, जसमा अमेरिकाका महत्त्वपूर्ण नेताहरू र संस्थापकहरू पनि थिए। यसै 'फेडरल कन्स्टिच्युसनल कन्भेन्सन' ले तयार गरेको संविधान ४ मार्च, १७८९ मा अमेरिकामा लागू गरियो। यो विश्वकै सबभन्दा पुरानो लिखित संविधान थियो।

अमेरिकी क्रान्तिको लगत्तै फ्रान्समा सन् १७८९ मा भएको क्रान्तिको क्रममा त्यहाँको स्टेट जनरलको तेश्रो वर्गका प्रतिनिधिहरूले क्रान्तिको सिलसिलामा संविधान निर्माण गर्न स्टेट जनरललाई नै संविधानसभाको रूपमा रूपान्तरण गरेका थिए। तेश्रो वर्गका प्रतिनिधिहरूले १७ जुन, १७८९ को दिन फ्रान्सको एकमात्र प्रतिनिधिमूलक संस्था संविधानसभाको घोषणा गरेका थिए। त्यो संविधानसभाले १७ जुन, १७८९ देखि ३० सेप्टेम्बर १७९१ सम्म करिब २ वर्ष ३ महिना काम गरेको थियो। यो सभाको मुख्य काम फ्रान्सका लागि संविधान निर्माण गर्नुथियो। सभाले १४ सेप्टेम्बर १७९१ मा यो कार्य पूरा गर्‍यो। यो संविधानलाई 'फ्रान्सको १७९१ को संविधान' भनिन्छ। यो संविधान विश्वको इतिहासमा अति नै महत्त्वपूर्ण छ। यो फ्रान्सको मात्र नभई सम्पूर्ण युरोपकै पाँचौं लिखित संविधान थियो। यसले फ्रान्समा संविधानिक राजतन्त्रको व्यवस्था गरेको थियो।

फ्रान्समा पुनः दोस्रो पटक सन् १८४८ मा संविधानसभाको चुनाव भएको थियो। यो चुनाव २३ अप्रिल, १८४८ मा भएको थियो र ४ मेमा संविधानसभाको पहिलो बैठक बसेको थियो। यस सभामा जम्मा ९०० सदस्यहरू थिए र यसमा उदार गणतन्त्रवादीहरू बहुमतमा थिए। यिनीहरूको संख्या ८०० थियो। यस सभाले ५ जना व्यक्तिहरूको एक कार्यकारिणी परिषद् नियुक्त गरी शासन संचालन गरेको थियो।

रुसमा सन् १९१७ को नोभेम्बर क्रान्ति वा बाल्शेविक क्रान्तिपछि भी. आइ. लोननको नेतृत्वमा बनेको बाल्शेविक सरकारले १२-१४ नोभेम्बर, १९१७ मा संविधानसभाको चुनाव गराएको थियो।

भारतमा पनि सन् १९४७ मा ब्रिटिश उपनिवेशबाट स्वतन्त्र हुने क्रममा संविधान निर्माण गर्न संविधानसभाको चुनाव गराइएको थियो। यो चुनाव १९४६ मा भएको थियो। यसमा कुल ३८९ जना सदस्यहरू निर्वाचित भएका थिए, जसमा कांग्रेसको बहुमत थियो। संविधानसभाको पहिलो बैठक ९ डिसेम्बर, १९४६ मा बसेको थियो। डा. राज्चिदानन्द सिन्हा संविधानसभाको अस्थायी अध्यक्षमा मनोनित भएका थिए। संविधानसभाको ११ डिसेम्बर, १९४६ को बैठकले डा. राजेन्द्रप्रसादलाई अस्थायी अध्यक्षमा निर्वाचित गर्‍यो। संविधानसभाले २९ अगष्ट, १९४७ मा संविधान प्रारूप समिति निर्माण गर्‍यो, जसको अध्यक्षमा डा. भीमराव अम्बेडकर थिए। सदस्यमा गोपालस्वामी आगरा, के. एम. मुन्शी, सैयद मोहम्मद सादुल्ला, एम. राधव राव, सर वी. एल. मित्र, डी. पी. खेतान रहेका थिए। प्रारूप समितिले संविधानको मस्यौदा २१ फेब्रुअरी, १९४८ मा संविधानसभामा पेश गर्‍यो। त्यस प्रारूपलाई २८ नोभेम्बर, १९४८ मा संविधानसभाले संशोधनसहित स्वीकृत गर्‍यो। भारतमा २६ जनवरी, १९५० को दिनदेखि उक्त संविधान लागू गरियो।

(साभार: 'राष्ट्रिय संकट र संविधानसभा' बाट)

भन्दा पनि विद्रोही पक्षले शान्तिको पूर्वावस्थाका रूपमा राखेको हुनाले यदि शान्ति स्थापना हुन्छ भने त्यसमा जाने मनस्थिति सबैले वनाउनुपर्छ। संविधानसभा शान्तिकै पूर्वावस्था हो भने संविधानप्रदत्त अधिकारहरूलाई समाप्त नगर्ने गरी शान्तिका लागि त्यसमा जानुपर्छ भन्ने दृष्टिकोणबाट हेर्नुपर्छ।

द्वन्द्वरत पक्षहरू संविधानसभाको मिलनबिन्दूमा पुगे भने शान्ति हुन्छ भनेर ग्यारेण्टी गर्ने आधारहरू के हुन् भन्ने प्रश्न बडो गम्भीर छ। अहिलेको संविधानअन्तर्गत कार्यरत राजनीतिक दलहरू एकै ठाउँमा बस्न सकिरहेका छैनन्। अहिलेको सरकारमा गइरहेका राजनीतिक दलहरू हिजो (आम चुनावपछि) एकै ठाउँमा बस्न सकेनन्। यसको अर्थ देशको निम्ति एउटै स्वार्थबाट काम गर्न सकेनन्, त्यहीँ विद्रोह भयो। सत्तासीन पार्टीहरू सफल हुन सकेनन्। एउटा गम्भीर प्रश्न छ- विगतमा र अहिले पनि एकै ठाउँमा नबसेकाहरू संविधानसभाको चुनावपछि एकै ठाउँमा बस्छन्? अनि हामीले सोचेजस्तो शान्ति स्थापना हुन्छ? हामीले सोचेजस्तो सम्पूर्ण अधिकारहरू प्रत्याभूत हुन्छन्? बडो गाह्रो छ। अहिले कम्युनिष्ट-कम्युनिष्ट, कांग्रेस-कांग्रेस, राप्रपा-राप्रपाको बीचमा मिलन छैन। त्यसकारण संविधानसभामा मिलन हुने पूर्वाधार के त? यो प्रश्नमा गम्भीर वहस हुनु आवश्यक छ। संविधानसभामा बस्नुभन्दा अगाडि मिलनबिन्दू के हुने हो? भन्ने कुरा तय भएन भने भन्नु भद्रगोल हुन्छ। त्यो तय गर्ने कुरा कुन मूल्यमा संविधान बनाइन्छ? भन्ने कुरामा भर पर्छ। कुनै विचारशून्यतामा संविधान बन्दैन। कुन मान्यता र आधारभूत कुराहरूमा संविधान बनाउने हो भन्ने कुरा उच्चाहरण नगरिकन, त्यो कुरा अगाडि नदेखाइकन संविधानसभा भयो भनेर हामी सबैले सहमति जनायौं, मानिनिउं संविधानसभाको चुनाव पनि भयो भने पनि सबैले एउटै आवाजले संविधान लेख्नेवाला छैनन्।

हामीहरू एक-अर्काको सम्मानका

लागि पनि संविधानसभामा जाने हो। त्यसमा जानुभन्दा अगाडि राजनीतिक सम्मेलन अवश्य हुन्छ। राजनीतिक मान्छेहरू वसेर राजनीतिक सम्मेलन गर्ने तर ती राजनीतिक सम्मेलनवालाहरूले संविधानसभाचाहिँ शून्यतामा निर्माण गरिराखेका हुन्छन् भन्ने कुरो मैले बुझ्न सकेको छैन। जो मान्छे राजनीतिक सम्मेलनमा बस्नुहुन्छ, त्यो स्वयम्मा पूर्वाधार हो। अमेरिकामा संविधान लेख्दा अमेरिकीहरूको चाहना कुनै पनि वाद प्रवेश नगरोस् भन्ने थियो। तर, त्यहाँ दुई वटा धार प्रमुख रूपमा आए- पहिलो, भूगोललाई महत्व दिने र दोश्रो, जनसंख्यालाई महत्व दिने। १३ राष्ट्रमध्ये कुनै भूगोलमा ठूलो थिए त कुनै जनसंख्यामा। उनीहरूले वाद प्रवेश गर्नुहुँदैन त भने तर छलफलकै क्रममा भूगोल र जनसंख्या वादको प्रवेश भइसकेको थियो। यो इतिहासलाई पनि हामीले सम्झनु सान्दर्भिक हुन्छ।

संविधानसभा भन्दा अगाडि जुन राजनीतिक सम्मेलन गरिन्छ त्यो नै पूर्वशर्त हो, त्यो नै पूर्वाधार हो भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनु जरुरी छ। के शून्य मनस्थितिमा पनि राजनीतिक सम्मेलन हुन्छ? त्यसअघि आ-आफ्ना एजेण्डाहरू अगाडि आउनुपर्छ। ती एजेण्डाहरूमा न्यूनतम निर्णयमा नपुगिकन अगाडिको कार्य हुन सक्दैन।

संविधानसभाका लागि सशर्त र निशर्तका कुराहरू पनि उठिरहेका छन्। उदाहरणका लागि, हामीले संविधानसभामा जानुपर्छ या जान्छौं भन्यौं भने जनताले 'के को लागि' भनेर त अवश्य सोध्योस्। त्यस्तो अवस्थामा हामीले 'यो-यो कुराका लागि' भनेर जवाफ दिनुपर्छ। जो संविधानसभामा जान्छु भन्छु त्यसको दिमागमै पूर्वशर्त हुन्छ। राजनीतिक दलबाट कसैलाई संविधानसभाको पक्षमा उम्मेदवार बनाइयो भने उसले जनतासमक्ष 'म संविधानसभाका लागि उठेको उम्मेदवार हुँ मलाई भोट दिनस्' भनेर मात्र जनताले भोट दिँदैनन्। 'मैले तपाईंहरूका लागि यो-यो कुरा प्रत्याभूति हुने संविधान ग्यारेण्टी गर्छु' भन्नसक्नुपर्छ। त्यो नै पूर्वशर्त हो। संविधानसभा पूर्वशर्तविनाको हुन्छ भन्नुको

कुन अर्थ छैन। त्यसो भन्दैले देखाइदिनुपर्छ, आजको जमानामा पूर्वशर्तविना कसरी भोट मागेर निर्वाचित हुनसकिन्छ भनेर।

माओवादी वा विद्रोही पक्षले संविधानसभाबाट बन्ने संविधानको मूल्य, मान्यता के हुने, त्यसको आधारशीला के हुने, प्रक्रिया के-कस्तो हुने भन्ने कुरा त्यत्त गरेका छैनन्। यो कुरा बुझ्नु एकदमै जरुरी छ। संविधानसभाको निर्वाचनमा जसले जिते पनि एकपक्षीय मतले मात्र मान्यता पाउने होइन। मानिनिउं, संविधानसभाको चुनावबाट राजतन्त्र पक्षले जितेर आयो अनि सम्पूर्ण बहुदलीय हकहरू समाप्त भए, के त्यस्तो वेलामा हामी मान्छौं? शान्ति स्थापना गर्ने भनेको हामी सबैलाई न्याय हुनुपर्छ भन्ने हो। शान्ति त्यो अवस्थामा स्थापना हुनसक्छ जब सबैलाई न्यायको नजिक पुऱ्याउन सकिन्छ। एक पक्षलाई मात्र न्याय दिन्छु भनेर शान्ति स्थापना हुँदैन। प्रजातन्त्र भनेको जित्ने वा हार्ने होइन, यो त सबैको कल्याण छ भनेर सोच्ने हो। उदाहरणका लागि, बाबुराम भट्टराईजी वा प्रचण्डजीले आफ्नो मात्रै कल्याण सोच्ने हो भने शान्ति हुन सक्दैन।

संविधानसभाका लागि आधारभूत मूल सवालमा 'संवैधानिक राजतन्त्रसहितको बहुदलीय व्यवस्था' वा 'बहुदलीय व्यवस्थासहितको संवैधानिक राजतन्त्र' भनेर पनि जान सकिन्छ। कसलाई भार दिने भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हो। राजतन्त्र ठूलो कुरा होइन, जनताको अधिकार ठूलो हो। त्यसकारण बहुदलियतालाई बढी भार दिगर संविधान लेख्नुपर्छ। मिलन नसके होइन। अहिलेको व्यवस्था संवैधानिक राजतन्त्रान्मक हो कि राजतन्त्रान्मक संवैधानिक व्यवस्था? अहिलेसम्म हाम्रो देशमा स्पष्ट हुन नसकेको कुरा हो, यो। यी दुईवटै बराबर हुन् भन्ने दृष्टिकोण राख्ने हो भने विग्रन्छ। संविधान, संवैधानिकता ठूलो भन्ने हो भने राजतन्त्र त्यसमुनि बन्छ। बहुदलियतालाई अत्यधिक भार दिने हो भने विद्यमान समस्या र द्वन्द्वहरू समाधान हुन्छन्। अब स्पष्टरूपमा परिभाषित गर्नु आवश्यक छ। बहुदलियताका धेरै सिद्धान्तहरू छन्।

बहुदलियता मूल कम्पोनेन्ट भएर आउनुपर्छ

हामीले राजतन्त्रविनाको कल्पना नै गरेनौं तर संसदविनाको त गरेछौं नि ! यो संविधानले केलाई बढी भार दिएको रहेछ त ?
राजतन्त्रलाई ।

- शम्भु थापा अध्यक्ष नेपाल बार एसोसियसन

नेपालमा जातीय, भाषिक, धार्मिक कारणले पनि बहुदलियता आवश्यक छ। हामी जति जात छौं, जति धर्म छौं सबैको प्रतिनिधित्व होस् भन्ने कारणले त्यो भित्रको एउटा 'कम्पोनेन्ट' राजतन्त्र हुनसक्छ। तर, राजतन्त्रलाई नै सबैभन्दा उपल्लो 'कम्पोनेन्ट' राखेर बहुदलियतालाई पछाडि राख्न सकिदैन। अब लेखिने संविधानमा (चाहे यसलाई संशोधन नै भनौं) जात, धर्म, लिंग, भौगोलिक दूरी, राजतन्त्र आदि सबै सवालहरूमा बहुदलियता मूल 'कम्पोनेन्ट' भएर आउनुपर्छ। अहिलेसम्म संसदीय राजतन्त्र वा राजतन्त्रात्मक संसदबीच भार दिने कुरामा हामीहरूको कुरा मिलेन। मिलेको भए आज हामी संसदविनाको नागरिक हुनेथिएनौं। हामीले राजतन्त्रविनाको कल्पना नै गरेनौं तर संसदविनाको त गरेछौं नि ! यो संविधानले केलाई बढी भार दिएको रहेछ त ? राजतन्त्रलाई।

बाह्र वर्षसम्म संविधान संशोधन नागरिकन यसमा यत्रा खराब कुराहरू देखा परिसक्दा पनि कहिल्यै सुधार गर्ने कोसिस गरेनौं। यो संविधानले जे जसरी भए पनि बाटो छोडिसकेको छ। यो संविधान होउन्जेलसम्म पटक-पटक बाटो छोड्न सजिलो भयो। त्यसकारण बाटो नछोड्दाउनका लागि पनि अर्को संविधान चाहिएको हो। अर्को संविधान

संविधानसभाका नामबाट चाहियो र त्यो बिराएर नहुने, बाटो छोड्यो कि जागिहाले खालको हुनुपर्न्यो।

अहिलेको संविधानले जातियतालाई समेट्न सकेको छैन। तसर्थ, अब बन्ने संविधानमा जातियताका कुराहरू समावेश गर्नुपर्छ। संवैधानिक सन्तुलनभित्र राज्यमा माथिल्लो पदाधिकारीहरूले गर्ने भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्छ। त्यस्तो संयन्त्र पहिला 'पार्लियामेन्ट्री इन्भेस्टिगेशन कमीटी' हुनसक्थ्यो। हामीमा भ्रष्टाचारको जुन जालो देखा पर्‍यो, त्यसका 'ट्रायल'हरू अलि अलगगै किसिमले हुने व्यवस्था हुनसक्थ्यो। एउटा अख्तियारले मात्रै हुँदैन। राज्यका माथिल्ला तहमा मान्छेहरूको सम्पत्ति पारदर्शी गर्ने, शासन सत्ता पारदर्शी हुनुपर्ने जस्ता सवालहरूमा पनि उत्तिकै ध्यान दिनु जरुरी छ।

त्यसैगरी वर्तमान संविधानमा जति निर्देशक सिद्धान्तहरू राखिएको छ धेरै कुराहरू मौलिक हकमा ल्याउनु जरुरी छ। राज्यले ग्यारेण्टी गर्नु पनि जरुरी छ। म त एउटै भन्छु- बहुदलियता। बहुदलियताभित्र मानवअधिकार, स्वतन्त्र न्यायपालिका जस्ता कुराहरू पनि पर्दछन्। विगतमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाभित्र पनि सन्तुलन गर्ने, अधिकारको दुरुपयोग नहोस् भनेर हेर्ने प्रयास भएन। हाम्रो जस्तो देशमा जुन निर्विवाद अधिकारहरू दिइएको थियो, तिनको

प्रयोग जनताका लागि वा जनताको विश्वासका लागि भएन। अदालतले मुद्दाहरू दरपिट नगरेको भए अहिले संविधान बाँच्न सक्थ्यो। सबै संवैधानिक मुद्दाहरू दरपिट गरिदिएर सुनुवाई नै हुँदैन। संविधानलाई हामी जानिजानी मारिरहेका छौं। यो एकदमै विचार गर्नुपर्ने विषय हो। पञ्चायतकालमा समेत दरपिट हुँदैनथ्यो, राजनीतिक दलका कुराहरू आउँदा पनि सुन्ने प्रचलन थियो। तर, अहिले सिधै रजिष्टारबाट दरपिट हुन्छ। कमसेकम संवैधानिक मुद्दाका सकारात्मक पक्षहरू के-के हुन् भन्ने कुरा इजलासले, न्यायाधीशले बोल्नुपर्थ्यो। संविधान बाँचिराख्ने भनेको न्यायाधीशले बोलिरहँदा हो। न्यायाधीशले बोल्न छोडेपछि संविधान मर्छ। नयाँ बन्ने संविधानले न्यायालयलाई प्रभावकारी र सन्तुलित बनाउन 'चेक एण्ड ब्यालेन्स' को कुनै 'सिस्टम' राख्न सक्छ। त्यसले न्यायालयलाई अहिलेको भन्दा माथिल्लो स्थानमा पनि राख्नसक्छ। योभन्दा अलि बढी अधिकार क्षेत्रहरू पनि दिनसक्छ। जुन उपल्लो अधिकार दिइएको थियो, त्यसमा दुरुपयोग भएका कुराहरूलाई कसरी सन्तुलित गर्ने भन्ने सवालमा पनि धेरै विचार गर्नसक्छ। तर, स्वतन्त्र न्यायपालिकाचाहिँ अक्षुण्ण रहनुपर्छ। संविधानको रक्षा अदालतले गर्ने हो भन्ने मान्यतामा भने सबै स्पष्ट हुनु जरुरी छ।

● (वातांमा आधारित)

को विषयवस्तु

आम सहमतिको दस्तावेज बन्नुपर्छ

राजाको अधिकार कति हुने, राजसंस्थालाई कुन ठाउँ हुने, संघीय व्यवस्था हुने कि नहुने, जातीय स्वायत्तता के-कस्तो हुने भन्ने सवालहरू 'नेगोसिएबल' विषय हुन्।

- प्रा. कृष्ण खनाल राजनीतिशास्त्री

केही क्षेत्र र व्यक्तिहरूबीच बहसको विषय बनेको संविधानसभाको आवश्यकता अहिले धेरै नै महसूस भइसकेको छ र यसले राष्ट्रव्यापी व्यापकता पाएको छ। यसको चर्चा चार-पाँच किसिमबाट भएको देखिन्छ। पहिलो, संविधानसभा वर्तमान द्वन्द्व समाधानको बाटो हुनसक्छ कि भन्ने सोचाई हो। माओवादीले वार्ताको सन्दर्भमा उठाएका मागहरूमध्ये संविधानसभा एउटा प्रमुख माग हो। यसले राज्यका बारेमा उनीहरूले उठाएका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने बाटो खोल्छ। त्यसकारण संविधानसभा आफै समाधान होइन, समाधानतिर जाने एउटा निकास हो। यदि संविधानसभाको निर्वाचन गरिदिएर विद्रोह, अशान्ति र रक्तपात बन्द हुन्छ भने त्यसमा जाँदा देशको के बिग्रन्छ भनेर अहिले सामान्य नागरिकले पनि प्रश्न गर्न थालेका छन्। हामीसँग यस प्रश्नको उत्तर छैन। यसर्थ, संविधानसभा बढी आवश्यक भएको हो।

दोश्रो, ०४७ सालमा निर्मित संविधान आज अस्तित्वमा छैन। यो खारेज भएको औपचारिक घोषणा नगरिएको भए पनि यसले गरेको व्यवस्था कार्यान्वयनमा छैन र हुने अवस्था पनि देखिँदैन। प्रतिनिधिसभाविना यो संविधानको पूर्ण कार्यान्वयन हुन सक्दैन। माओवादी विद्रोहलाई एउटा ठाउँमा सीमित या

व्यवस्थित नगर्दासम्म प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन पनि सम्भव छैन। हाम्रो देशको सम्पूर्ण प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन नै वर्तमान अवस्थाबाट प्रभावित हुने भएकाले केही अहिलेको समस्याको निकास ननिकालिकन निर्वाचन हुने सम्भावना देखिँदैन। हिजोको संसदमा भूमिका खेलेका मूलधारका पार्टीहरूले बताएको जस्तो वर्तमान संविधानलाई कार्यान्वयन गर्न सजिलो छैन। त्यसकारण पनि नयाँ संविधानको आवश्यकता देखिएको हो। र, नयाँ संविधानमा जानका लागि संविधानसभाबाहेक अर्को उपयुक्त बाटो देखिँदैन। संविधान निर्माणका अरु बाटाहरू भएता पनि अब जनताले आफ्नो संविधान आफै लेख्न पाउनुपर्छ। त्यसबाट नै स्थायित्व हुन्छ। संविधानसभाको आवश्यकताको कुरा गर्दा प्रमुख पार्टीहरू यो संविधानमै टेकेर जाने भन्छन्। संविधानमा नटेक्ने भन्ने त होइन तर कहानेर टेक्ने हो? टेक्ने ठाउँ प्रतिनिधिसभा भइदिएको भए त्यसलाई उपयोग गर्न सकिन्थ्यो। त्यसले नयाँ संविधानमा जाने भनेर कुनै बाटो खोलिदिन सक्थ्यो। त्यो अवस्था छैन। तसर्थ, यो संविधानमा टेक्ने संभावना दिनप्रतिदिन क्षीण हुँदै गएको छ। जुन बेला संविधान संशोधन गर्न सकिन्थ्यो, त्यतिबेला गरिएन। अब प्रतिनिधिसभा नहोउजेल संशोधन गर्ने उपाय नै छैन।

तेश्रो, माओवादी विद्रोहबाहेक अन्य कारणहरूले गर्दा पनि नयाँ संविधानको खाँचो परिरहेको छ। ०४७ सालको संविधान पूर्ण कार्यान्वयनको अवस्थामा हुँदा पनि स्थिर दस्तावेज मात्र बन्यो। यसको विकास हुन सकेन, गतिशिलता प्रदान गर्न सकिएन। यसमा सुधार, संशोधन र विकास गर्ने कुराहरूलाई 'प्यान्डोराज बक्स' जस्तो ठानियो र त्यो खोल्नेबित्तिकै धेरै समस्या आउँछन् भनेर राजनीतिक नेतृत्वले त्यसलाई सम्बोधन गर्ने हिम्मत गर्न सकेन। वर्तमान संविधानको स्वामित्वका प्रश्नहरू पनि ज्वलन्त छन्। अहिलेको संविधानले जनतालाई स्थायित्व दिन सकेन। अहिलेको संविधान घोषणा भएको दिनदेखि नै स्वामित्वका कुराहरू उठेका हुन्। विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूले यसमा पर्याप्त अलोचना गरेका हुन्। तर पछि राजनीति सम्झौतापरस्त भएर आयो, संविधानलाई यथास्थितिमा राखियो। राजनीतिक पार्टीहरूले आफैले अगाडि सारेका विषयवस्तुहरूलाई सम्बोधन गरेनन्। प्रतिनिधिसभाको विघटन अत्यन्त विवादास्पद भइरह्यो। प्रतिनिधिसभाको विघटनलाई लिएर अदालतमा जाने परम्परा अरु देशहरूमा छैन। तर हामीकहाँ विघटनमात्र होइन, विघटनको प्रयासका बेलासमेत अदालतमा गइयो। यस्ता सवालहरूलाई प्रतिनिधिसभाबाटै 'क्वालिफाइ' गर्न सक्थ्यो।

त्यसो गरेको भए संविधानको एउटा बाटो निर्माण हुन्थ्यो। त्यसैगरी विभिन्न विधेयक निर्माणका क्रममा समस्याहरू आए। नागरिकतासम्बन्धी विधेयक निर्माण प्रकृयालाई पनि उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ। संसदको विचाराधीन विषयहरूमा समेत न्यायिक पुनरावलोकनका कार्यहरू भए। अहिले राज्यको स्वामित्वकै प्रश्न उठेको छ। संवैधानिक प्रकृत्यामा सामेल भएका राजनीतिक पार्टीका नेतृत्व तहमा बस्नेहरूकै अभिव्यक्ति सुन्दाखेरी उनीहरूलाई पहिचानको संकट आइरहेको छ। देश मेरो, राज्य मेरो होइन भन्ने अभिव्यक्तिहरू आइरहेका छन्। राज्य मेरो हो भन्ने पहिचान दिनका लागि पनि संविधानसभाको खाँचो छ। जनताले निर्माण गरेको संविधानले बढी स्वामित्व दिन्छ कि भन्ने आशा हो।

चौथो, पछिल्ला घटनाक्रम र त्यसमा पनि ०५९ जेठ ८ मा प्रतिनिधिसभा विघटन र असोज १८ को शाही कदमले संवैधानिक 'ब्रेकडाउन' ल्यायो। यो गतिरोध (डेडलक) होइन। गतिरोधको त केही समय पखैर समयले पनि बाटो खोलिदिन्छ। गतिरोधमा पुनर्स्थापना गरे पुग्छ तर 'ब्रेकडाउन' मा नयाँ निर्माणको खाँचो हुन्छ। व्यवस्था नै भत्केको बेला पुनर्निर्माणको खाँचो हुन्छ।

पाँचौं, अहिले राज्यको पुनर्संरचनाको खाँचो पनि टड्कारो बनेको छ। यो विषयमा धेरै चर्चा भइसकेको छ। कतिपय विषयहरूमा अबै पनि बहस, छलफल आवश्यक छ। राज्यको संरचनाका विषयमा उठेका सवालहरूलाई संविधान संशोधनले मात्र थग्न सक्दैन। त्यसका लागि नयाँ संविधान नै चाहिन्छ। जस्तै, संघीय, क्षेत्रीय संरचनाका कुराहरू आइरहेका छन्। अहिले राजसंस्थाकै विषयमा प्रश्न उठिरहेका छन्। जेठ १९ को घटना जनताले वास्तै गर्नु नपर्ने घटना हो त? राजसंस्थालाई

“वर्तमान संविधानमा जति निर्देशक सिद्धान्तहरू राखिएको छ, धेरै कुराहरू मौलिक हकमा ल्याउनु जरुरी छ। राज्यले ग्यारेण्टी गर्नु पनि जरुरी छ। म त एउटै भन्छु- बहुदलियता। बहुदलियताभित्र मानवअधिकार, स्वतन्त्र न्यायपालिका जस्ता कुराहरू पनि पर्दछन्।”

शम्शु थापा

“वर्तमान अवस्थामा राजसंस्था एउटा प्रमुख मुद्दाको रूपमा आएको छ। माओवादीलाई सम्बोधन गर्ने हो भने राजसंस्थाबाहेक अरु कुरामा संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने भन्नुको अर्थ रहँदैन। जेठ १९ पछि माओवादी मात्र होइन एउटा सही अर्थको प्रजातन्त्रवादीले भोट हाल्ने कुरा बेग्लै हो, सैद्धान्तिक हिसाबले राजसंस्थासहितको संविधानसभा स्वीकार गर्न सक्दैन।”

प्रा. कृष्ण खनाल

जनताको अभिमतसँग सान्दर्भिक बनाउने हो भने पनि संविधानसभाको आवश्यकता छ।

संविधानसभामा जाँदा आफ्नो हैसियत के हुन्छ भन्ने कुरा राजनीतिक पार्टीहरूको चासोको विषय बनेको छ। यो स्वभाविक हो। देशमा विद्रोह विद्यमान भएको सन्दर्भमा कसको हैसियत के हुने भन्ने कुरा निश्चित छैन। त्यसले गर्दा राजनीतिक दलहरूमा असुरक्षाको भय हुनसक्छ। त्यसैले मूलधारका पार्टीहरू संविधानसभाका सवालमा खुलेर आउन गाह्रो परिरेहेको छ। भोलि शक्ति समीकरणमा केही परिवर्तन त होला। माओवादी मूलधारमा आउनुको मतलब भोलि बन्ने संविधानसभामा नयाँ शक्ति समीकरण निश्चितै छ। तर यसको मतलब अहिले भइरहेका शक्तिहरू लोप हुन्छन्, उनीहरूको अस्तित्व रहँदैन भन्ने कदापि होइन। राज्य र माओवादीले बन्दुकको उपयोग गरेर संविधानसभाको निर्वाचन प्रभावित गरियो भने जनताको सच्चा मत आउन सक्दैन कि भन्ने अर्को डर पनि रहेको छ।

तसर्थ, यथास्थितिमा संविधानसभाको निर्वाचन हुन सक्दैन। त्यसका लागि हामीलाई बलियो अन्तर्राष्ट्रिय मध्यस्थता चाहिन्छ। संविधानसभाको निर्वाचनलाई सुरक्षा प्रदान गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघको आवश्यकता पर्नसक्छ। राज्यले प्रदान गर्ने सुरक्षा माओवादीलाई मान्य नहुनसक्छ। त्यसैगरी राज्यकै बलमा मात्र माओवादीहरूको हतियारबाट जनता मुक्त हुन्छन् भनेर अरु राजनीतिक शक्तिहरूले सुरक्षित महसूस गर्न सक्दैनन्। त्यस्तो अवस्थामा खासगरी राष्ट्रसंघको पहलमा हामीलाई एउटा बलियो ग्यारेण्टी चाहिन्छ। निर्वाचनपछि पनि जनताको जुन मत आउँछ, त्यो पालना भएन भने के गर्ने? त्यसको ग्यारेण्टीका लागि पनि कमसेकम संविधान निर्माणको अवधिम्म हामीलाई अन्तर्राष्ट्रिय ग्यारेण्टीको खाँचो पर्दछ। यही वीचमा

अर्को एउटा महत्वपूर्ण पक्ष छ, संविधानसभाका बारेमा जनताको जुन प्रारम्भिक मत जाहेर हुन्छ- गणतन्त्र र राजसंस्थाको निरन्तरताका विषयमा, त्यो स्वीकार्य हुन्छ कि हुदैन? संविधानसभाको निर्वाचनमा जनताले गणतन्त्रको पक्षमा मत जाहेर गरे भने देश त गणतन्त्रात्मक नै हुनुपर्छ। राजालाई यो कुरा स्वीकार्य छैन भने संविधानसभाको निर्वाचनको कुनै अर्थ छैन। त्यसैगरी संवैधानिक राजतन्त्रलाई निरन्तरता दिने भन्नेहरूको बहुमत आएको भने गणतन्त्रात्मक संविधान बनाउने भन्ने कुरा पनि भएन। त्यसपछि माओवादीहरूले "हामीले त गणतन्त्र आउछ भनेर पो संविधानसभा भनेको हो, तत्र हामी पुनः वन्दुक समाउने जान्छौं" भन्छन् कि भन्दैनन्? त्यसकारण संविधानसभाबाट आउने परिणाम स्वीकार्न अरु पार्टीहरूभन्दा पनि मूलरूपमा राजा र माओवादी तयार हुनु आवश्यक छ।

सार्वभौम शक्तिको उपयोगको सवाल भएकाले संविधानसभा निश्चय नै हुनुपर्छ। जनताले सार्वभौम शक्तिको अभ्यास गर्ने शर्त राख्ने हो भने त्यो सार्वभौम अभ्यास हुदैन। तर, त्योभन्दा अगाडि प्रजातन्त्रका आधारभूत सवालहरूमाथि राजनीतिक तहमा समझदारी हुनसक्छ। जनताको स्वतन्त्रता, जनताको सार्वभौमिकता, मूलकको अखण्डता, बहुदलीय प्रतिस्पर्धाको राजनीति, आर्वाधक निर्वाचनजस्ता प्रजातान्त्रिक मूल्यहरूमा पहिला सैद्धान्तिक सहमति निर्माण गर्न सकिन्छ। राजतन्त्र प्रजातन्त्रको आवश्यक तत्व नभएको हुनाले त्यो रणनीतिक कुरा मात्र हो। हाम्रो मुलुकको ऐतिहासिक कारणले गर्दा राजसंस्था छ र यसलाई अहिले फ्याँकन विभिन्न कठिनाई छन् भने एउटा रणनीतिक समझदारीसम्म हुनसक्ने हो तर यसलाई सिद्धान्तमा ढाल्न मिल्दैन।

संविधानसभाबाट बन्ने संविधान आम सहमतिको दस्तावेज बन्नुपर्छ। संविधानसभामा बहुमतले निर्णय गरेर संविधान बनाउने होइन। तर, आधारभूत कुरा के हो भने गणतन्त्रको पक्षमा बहुमत आएको भने गणतन्त्रात्मक संविधान बन्नुपर्छ, संवैधानिक राजतन्त्रको पक्षमा बहुमत आएको

भने गणतन्त्रात्मक संविधान लेख्ने कुरा आउदैन। राजाको अधिकार कति हुने, राजसंस्थालाई कत ठाउँ हुने, संघीय व्यवस्था हुने कि नहुने, जातीय स्वायत्तता के-कस्तो हुने भन्ने सवालहरू "नेगोसिएबल" (सहमतिका आधारमा टुङ्ग्याइने) विषय हुन्। तर, जनताको बहुमतले दिएको फैसला भने "नेगोसिएबल" हुदैन। वर्तमान अवस्थामा राजसंस्था एउटा प्रमुख मुद्दाको रूपमा आएको छ। माओवादीलाई सम्बोधन गर्ने हो भने राजसंस्थावाहेक अरु कुरामा संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने भन्नुको अर्थ रहदैन। जेठ १९ पछि माओवादी मात्र होइन एउटा सही अर्थको प्रजातन्त्रवादीले भोट हाल्ने कुरा बंग्लै हो, सैद्धान्तिक हिमाबले राजसंस्थासहितको संविधानसभा स्वीकार गर्न सक्दैन।

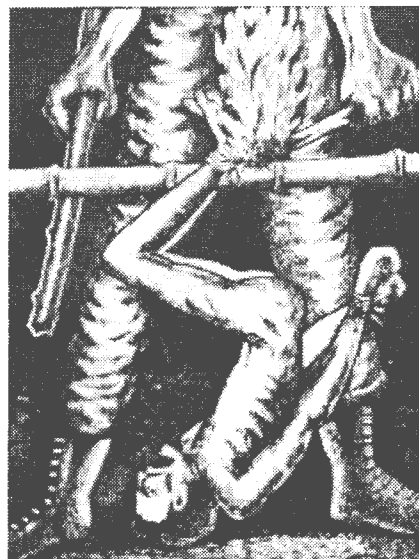
नयाँ संविधानको विषयवस्तुको कुरा गर्दा, एउटा त लोकतन्त्र नै हो। भोलि पनि संविधानमा लोकतन्त्र नै उल्लेख हुने हो। जनताको स्वतन्त्रता त्यो संविधानको अन्तर्वस्तु हुनैपर्छ। जनताको सार्वभौमिकता, राष्ट्रको सुरक्षा, अखण्डता, निर्वाचित सरकारको व्यवस्था जस्ता अहिलेकै संविधानका कतिपय तत्वहरू आउनुहुन्। त्यसवाहेक अहिलेको संविधानमा नभएका दुई-तीनवटा कुराहरू थप्न सक्नुहुन्। अब प्रतिनिधिको शासनले मात्र पुग्दैन। जनमत संग्रहको माध्यमबाट बेला-बेलामा जनतालाई प्रत्यक्षरूपमा सोध्नुपर्दछ भन्ने कुरा पनि आइरहेको छ। शासनका कतिपय सवालहरूमा जनमत संग्रह गर्ने र त्यसको आधारमा सरकारले काम गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ। अहिलेको संविधानमा यो व्यवस्था भए पनि अभ्यासमा आउन सकेन। यसलाई अभ्यासमा ल्याउनुपर्दछ। दोश्रो, राज्यको पुनर्संरचना अवको संविधानको सबैभन्दा आधारभूत विषयवस्तु हो। चाहे त्यो वढीभन्दा वढी जनताको सही प्रतिनिधित्व गराउने निर्वाचन प्रणालीको सवाल होस् या राज्यको वर्तमान एकात्मक स्वरूपमा परिवर्तन गर्ने कुरा, त्यसका लागि व्यवस्था गर्नु जरुरी छ। अहिलेको स्थिति एकात्मक मात्र नभई वढी काठमाडौँकेन्द्रित छ। अब केवल

विकेन्द्रीकरणको कुराले मात्र पुग्दैन, स्वायत्त सरकारको खाँचो पर्छ। अहिले एकधारले संघीय सरकारमा जानुपर्छ भनेका छन् भने अर्कोतर्फ मूलधारका कतिपय राजनीतिक पार्टीहरूले क्षेत्रीय सरकारका कुरा गर्ने थालेका छन्। एकात्मक ढाँचाले मात्र पुग्दैन, क्षेत्रीय तहमा केही न केही अर्को ढाँचा चाहिन्छ भन्ने कुरा उनीहरूले पनि महसूस गरिसकेका छन्। त्यसैगरी प्रजातन्त्रलाई कसरी वढी समावेशी बनाउने भन्ने कुरा पनि अर्को आधारभूत विषयवस्तु बन्नसक्छ। यस्ता विषयहरू निकै धेरै आउनसक्छन्।

यसरी हेर्दा नयाँ संविधानमा समावेश हुनुपर्ने विषयवस्तुहरूलाई प्रमुख रूपमा चार ढंगले लिन सकिन्छ। पहिलो, राजाको स्थानको सवाल। उत्तरदायी शासनको कुरा गर्दा राजाको भूमिका प्रतिकान्मक मात्र हुने भएकोले अवको संविधानमा राजाको स्थानका बारेमा पनि स्पष्ट व्यवस्था हुनुपर्छ। देशको परिचय राजाको परिचयसँग गाँसिएर आउने होइन। जनताको परिचयसँग, लोकतन्त्रको परिचयसँग देशको परिचय आउनुपर्दछ। दोश्रो विषय, राज्यको पुनर्संरचनाको विषय हो। नेश्रो, समावेशी लोकतन्त्रको विषय हो। त्यसैगरी राज्य र संविधानमाथि जनताको स्वामित्व वास्तविकरूपमा स्थापित हुनुपर्ने विषय हो। संविधानसभा सम्पूर्ण विकृति, खराबी र समस्याहरूको उपचार भने होइन। हामी र हाम्रो नेतृत्वसँग जेजस्तो क्षमता छ, त्यसैका आधारमा संविधानसभा बन्ने हो। यसले बनाउने कुरा सबै पूर्ण हुन्छ भन्नुहुन हुदैन। संविधानसभाबाट जनताले आफैले संविधान बनाउने प्रक्रियाको शुरुवात हुन्छ, जहाँ हामी असक्षम भएमा अर्कोपटक संशोधन या अरु कुनै उपायबाट सुधारै जान सकिन्छ। अहिले संविधान संशोधन या सुधारको वाटो अवरुद्ध भएको छ। भोलि बन्ने संविधानले यो अवस्थालाई ध्यान दिदै त्यस्तो वाटो छेक्नु हुदैन। संविधानसभा संविधान निर्माणमा जनता अंसियार हुने र यसपछि देखिने कमीकमजोरीहरूप्रति उनीहरू स्वयम् उत्तरदायी हुने सवाल हो, जसलाई उनीहरू आफैले जिम्मेवारी बोध गरेर सुधार्य छन्।

● (वातांमा आधारित)

यातनाविरुद्धको महासन्धि र हामी प्रतिवेदनहरू-१

नेपाल १३ मे १९९१ मा यातनाविरुद्धको महासन्धिको पक्षराष्ट्र भएपछि त्यस महासन्धिमा उल्लेखित प्रावधानहरूको परिपालना गर्नु कानुनतः उसको कर्तव्य हुन गएको छ। सो महासन्धिको धारा १९ बमोजिम यसका पक्षराष्ट्रहरूले प्रत्येक ४ वर्षको अवधिमा संयुक्त राष्ट्रसंघको यातनाविरुद्धको समितिमा प्रगति विवरण बुझाउनु पर्दछ। यो पनि एउटा दायित्व हो। यसलाई राज्यको प्रतिवेदन पनि भनिन्छ। यस हिमावले हेर्दा, नेपालले यातनाविरुद्धको महासन्धिमा आधारित भएर अहिलेसम्म ४ वटा प्रतिवेदनहरू संयुक्त राष्ट्रसंघमा पेश गरिसक्नुपर्ने थियो। तर अवस्था भने नितान्त फरक छ, नेपालले पक्षराष्ट्र भएको हैसियतमा सिर्फ दुईवटा प्रतिवेदनहरू पठाएको छ। त्यसमा पनि प्रारम्भिक प्रतिवेदन भनेर पठाइएको पहिलो प्रतिवेदन नाममात्रको छ- यो जम्मा एक र आधा पृष्ठको छ। पछिल्लो पटक पठाइएको सरकारी प्रतिवेदन भने केही सुधारिएको छ।

आफू पक्षराष्ट्र भएका मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूउपर संयुक्त राष्ट्रसंघमा प्रतिवेदन पठाउनु औपचारिकता पूरा गर्नु मात्र कदापि होइन। यो राज्यले यसका मालिक जनताका नाममा संयुक्त राष्ट्रसंघ एवम् अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबीच गरेको बाचालाई कसिको पूरा गर्ने सक्यो, त्यसको लेखाजोखा पनि हो, राज्य साँच्चै नै जनताप्रति वफादार र जवाफदेही छ भन्ने देखाउन पनि यस्ता प्रतिवेदनहरूलाई कडीको रूपमा लिन सकिन्छ। तर ती प्रतिवेदनहरू यथार्थसँग वार्फाएका हुनु हुदैन।

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरू,

कामदेव खनाल

जसको नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको र जुन सन्धिहरूमा संयुक्त राष्ट्रसंघमा आवधिक प्रतिवेदनहरू पेश गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ, त्यस्ता प्रतिवेदनहरू एउटा सभ्य देशको मानक हुन सक्छन्। त्यसमा पनि यातनाजस्तो संवेदनशील विषयमा न वास्तविकतामा आधारित त्यस्ता दस्तावेजहरूले एउटा सभ्य राष्ट्रको अन्तर्राष्ट्रिय छवि चित्रित गर्दछन्।

सन् १९९१ मा यातना विरुद्धको महासन्धिको पक्षराष्ट्र भएपछि नेपालले त्यसको एक वर्षभित्र प्रारम्भिक प्रतिवेदन र त्यसपछि प्रत्येक ४ वर्षमा (१९९३, २००० र २००४) आवधिक प्रतिवेदन सम्बन्धित समितिमा पठाउनुपर्ने हो। सोही प्रावधान अनुसार सरकारले १९९३ को सेप्टेम्बर महिनामा सो महासन्धिउपर आफ्नो प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठायो। उसले त्यसपछि सन् १९९६ र २००० मा पठाउनुपर्ने आवधिक प्रतिवेदनहरू पठाएन र दोश्रो, तेश्रो तथा चौथो आवधिक प्रतिवेदन संयुक्त रूपमा सन् २००४ मार्चमा पठायो।

सन् १९९० मा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना भएपछि त्यसपछिक सरकारहरूले मानवअधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा हस्ताक्षर गर्न थाले र संसदले अनुमोदन पनि गर्‍यो। यातनाविरुद्धको महासन्धि पनि मानवअधिकारका अन्य महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूसँगै अनुमोदन भएको हो। मानवअधिकारका यी दस्तावेजहरूमा पक्ष राष्ट्र हुनु जरुर प्रशंसनीय काम हो यद्यपि पक्षराष्ट्र भएसँगै त्यसबाट सृजना हुने दायित्व र पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्यमा राज्यपक्षबाट उदासिनता

देखिँदा ती दस्तावेजहरूमा पक्षराष्ट्र बन्नुको औचित्य प्रायः समाप्त हुन्छ। पक्षराष्ट्र बन्नुको आशय, मतलब औपचारिक रूपमा ठालू बन्नु मात्र होइन। त्यो त राज्यले अध्ययन गरेर, आफ्नो अवस्था गमेर, त्यस दस्तावेज बमोजिम गर्न, गराउन तयार भएपछि अनुमोदन गर्ने हो। नेपाल मानवअधिकारका जतिपनि अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको पक्षराष्ट्र भएको छ, प्रत्येकको हकमा यो कुरा अनिवार्य रूपले लागू हुन्छ।

हामी यातनाविरुद्धको महासन्धिउपर नेपालले पठाएका प्रतिवेदनहरूको सेरोफेरोमा छौं। अहिलेसम्म चारवटा आवधिक प्रतिवेदनहरू पठाइसक्नुपर्ने अवस्थामा दुईवटा मात्र बुझाइएको छ। मुश्किलले एक र आधा पृष्ठमा समेटिएको सो महासन्धिउपरको पहिलो प्रतिवेदन कथिन औपचारिकताभन्दा कुनै पनि अर्थमा माथि भएको देखिँदैन। उक्त प्रतिवेदनको पहिलो अनुच्छेदमा प्रजातान्त्रिक परिपाटीको पुनर्स्थापना भएपछि नेपालले मानवअधिकारको उच्च सम्मान गरेको उल्लेख छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले व्यवस्था गरेको फौजदारी न्याय सम्बन्धी प्रावधानको परिचय दिइएको त्यस अनुच्छेदमा उक्त व्यवस्था संविधानको भाग दुईमा गरिएको गलत सूचना सम्प्रेषण गरिएको छ। नेपालको सामान्य परिचय पनि नराखिएको त्यस प्रतिवेदनको सोही अनुच्छेदमा सबै प्रकारका यातनाका कार्यहरूलाई उपयुक्त (कानुनी) सजायको व्यवस्था गरी दण्डनीय बनाइनुपर्ने धारणा राखिएको छ।

प्रतिवेदनको अनुच्छेद चारमा सम्बन्धित प्रशासकहरू, पदाधिकारीहरू एवम् प्रहरी कर्मचारीहरूलाई यातना एवम् अन्य क्रूर,

अमानवीय तथा अमर्यादित व्यवहार एवम् सजायविरुद्ध तालिम दिइएको वा अभिमुख गराइएको भनिएको छ। महासन्धिको पक्षबाट भएपछि सृजित दायित्वहरू पूरा गर्न अन्य कारणहरूसहित व्यवहारिक कठिनाई बाधक भएको जिकिर सो सरकारी प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ। तर त्यस्तो व्यवहारिक कठिनाई भनेको के हो, प्रष्ट पारिएको छैन।

यस महासन्धिका ३३ धारामध्ये धारा १ देखि १६ सम्म व्यवस्थित प्रावधानहरूको गणना धारावाहिक रूपमा प्रगति विवरण पेश गर्नपर्दछ। तर सरकारले पठाएको प्रारम्भिक प्रतिवेदनको दोश्रो भागमा धारा ३ र १० सँग सम्बन्धित विषय उपर मात्र केही बोलिएको छ। धारा ३ ले 'अर्को देशमा यातनाको शिकार हुनसक्छ भन्ने विश्वासयोग्य आधार भएमा कुनै व्यक्तिलाई त्यस्तो देशमा पठाउने वा प्रत्यापण गर्ने कार्य महासन्धिको पक्ष भएको गण्टवाट गरिने छैन। यस्तो विश्वास गर्ने आधार निर्धारण गर्दा सक्षम अधिकारीले सम्बन्धित देशको मानवअधिकारको उल्लंघनको गम्भीरतासमेत आवश्यक अन्य कुराहरूलाई विचार गर्नुहुनु' भनिएको छ। त्यसैगरी धारा १० मा 'अनुसन्धान वा पुष्कर्षका लागि पक्राउ गर्ने, थुनामा राख्ने, बयान गराउने जस्ता कारवाही प्रक्रियामा सम्बद्ध प्रहरी, निजामति वा जगी, सरकारी कर्मचारीहरूलाई दिइने तालिममा यातनापूर्ण निषेधित कार्य हो भन्ने शिक्षा वा जानकारी दिने प्रवन्ध सुनिश्चित गरिनेछ। कर्मचारीको सेवा शर्तसम्बन्धी नीति नियममा समेत यातनाको निर्णयलाई उल्लेख गरिनेछ' भन्ने प्रावधान राखिएको छ।

धारा ३ माथिको आफ्नो विवरणमा सरकारले नेपाली भूभागमा शरण लिइरहेका भूटानी एवम् तिब्बती शरणार्थीहरूलाई मानवोचित व्यवहार गरेको दावी प्रस्तुत गरेको छ भने धारा १० उपरको विवरणमा सो सरकारी दस्तावेजले निजामति हुनु वा प्रहरी, सवैखाले कानुन पालना गराउन अख्तियारी प्राप्त व्यक्तिलाई दिइने तालिमका विषयबस्तुहरूमा यातना निषेधको शिक्षा, निर्देशन दिइने गरेको जिकिर गरेको छ। साथै उक्त प्रतिवेदनले सरकारले यातनाविरुद्धको उजुरी परेमा त्यसमा शीघ्र तथा निष्पक्ष छानविन गरिने व्यवस्था

गरिएको पनि उल्लेख छ। यी दावीहरू पनि अमूर्त, अझ भनौ अपूर्ण नै छन्। यिनीहरूको पुष्टि गरिएको छैन।

सरकारले पठाएको त्यस प्रतिवेदन नपठाउनु भन्दा मात्र राम्रो हो भन्ने तर्क बाहेक अन्य विषयमा उचित मान्नु पर्ने ठाउँ भेटिँदैन। यसका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघ अन्तर्गत यातनाविरुद्धको समितिले सन् १९९४ मा गरेको टिप्पणीलाई हेर्नु नै उपयुक्त हुन्छ। उक्त समितिले राज्यले पठाएका प्रतिवेदनहरू उपर छलफल गर्दछ र ती दस्तावेजहरूमाथि आवश्यक टिप्पणी सुझाव अघि सार्दछ। समितिले नेपालको प्रतिवेदनमाथि छलफल, वहस गरेपछि सो प्रतिवेदनमा संलग्न विवरणहरू अपुरो रहेको र सरकारले प्रतिवेदन तयार गर्दा समितिद्वारा तयार पारिएको ढाँचा समेतको अनुशरण नगरिएको टिप्पणी गरेको थियो। समितिको यो टिप्पणीले नै हाम्रो सरकारी प्रतिवेदनको हविगत कस्तो थियो भनेर जान्न प्रशस्त आधार दिन्छ।

समितिले प्रतिवेदनले महासन्धिको धारा १ बमोजिमको यातनाको परिभाषालाई समेत आत्मसात नगरेकोमा आफ्नो चासो व्यक्त गरेको छ। उक्त धाराले गरेको परिभाषा अनुसार यातना भन्नाले 'कुनै सार्वजनिक अधिकारी वा सार्वजनिक आधिकारिक क्षमताको हैसियतले काम गर्ने कुनै व्यक्तीबाट वा निजको सहमति वा मौन सहमतिबाट कुनै व्यक्ती वा तेश्रो व्यक्तीबाट जानकारी वा सार्वित लिने वा तेश्रो व्यक्तीले गरेको भनी शंका गरिएको कार्यको लागि दण्ड दिने वा सो व्यक्ती वा तेश्रो व्यक्तिलाई त्रास देखाउने वा बलजपती गर्ने जस्ता उद्देश्यहरूको लागि वा कुनै किसिमको भेदभावमा आधारित कुनै कारणका लागि सो व्यक्तिलाई जानी-जानी दिइएको शारीरिक वा मानसिक पीडा वा कष्ट दिने कार्य' लाई बुझाउँछ। समितिले नेपालको प्रतिवेदन महासन्धिका धारा १९, मुताबिकका आवश्यक सूचना, विवरणहरू प्रस्तुत गर्न पनि असफल रहेको प्रतिक्रिया दिएको थियो। यसका अतिरिक्त समितिले गैर-सरकारी संस्थाहरू तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार आयोग अन्तर्गतका विशेष प्रतिवेदकहरूले दिएको सूचना, प्रतिवेदनलाई उद्धृत गर्दै प्रहरीले बन्दीहरू र शरण खोज्नेहरूमाथि गरेको दुर्यवहार एवम् यातनाको यथार्थ विवरण

साथै ती कार्यहरूमा संलग्न प्रहरी कर्मचारी, सरकारी कर्मचारीहरू विरुद्ध चलाइएका फौजदारी कारवाहीको प्रमाण सरकारले नदिएको टिप्पणी पनि गरेको थियो।

यातनाविरुद्धको समितिले नेपालको प्रारम्भिक प्रतिवेदनको अध्ययन, छलफल पश्चात् त्यसको १२ महिनाभित्र समितिले देखाएको चासोका प्रश्नहरूमा आधारित भएर नेपालले आफ्नो मूलकको मानवअधिकार स्थितिको विस्तृत विवरण समितिमा पेश गर्न सुझाव दिएको थियो। नेपालको ६ पृष्ठ लामो मानवअधिकार स्थितिको विवरण सो समयभित्रै पठाएको थियो। सुझावकै क्रममा समितिले महासन्धिले गरे मुताबिक नै नेपाली कानुनमा यातनाको परिभाषा यथाशीघ्र समाहित गर्न वा व्यवस्था गर्न भनेको थियो। प्रहरी कर्मचारी एवम् सीमा रक्षकहरूलाई महासन्धिका व्यवस्थित यातनाविरुद्ध एवम् निषेध गर्ने प्रावधानहरूको बारेमा बृहदस्तरमा शिक्षित दीक्षित गराउनु पर्ने अर्को सुझाव नेपाल सरकारलाई समितिले प्रदान गरेको थियो।

हामीलाई थाहा छ कि नेपाल सन्धि ऐन, २०४३ को दफा ९, ले 'समदवाट अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन भई नेपाल अधिराज्य वा श्री ५ को सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिको कुरा प्रचलित कानूनसँग बाझिएमा सो सन्धिको प्रयोजनको लागि बाझिएको हदसम्म प्रचलित कानून अमान्य हुनेछ र तत्सम्बन्धमा सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानून सँग लागू हुनेछ' भनेर हामी पक्ष भएका सन्धिहरूका प्रावधानहरू नेपाल कानूनका दफा भन्दा भिन्न नभएको प्रष्ट पारेको छ। यसो हद यातनाविरुद्धको महासन्धिका धाराहरू विगत १३ वर्षदेखि नेपाल कानून सँग विद्यमान छन्। अर्कोतिर एक वा अर्को बहानामा सरकार प्रयोजित यातना तथा क्रूर, अमानवीय व्यवहार एवम् सजायको क्रम रोकिएको छैन, घट्नु त के बाहिर रहेको छ। महासन्धिको धारा २ ले यातनालाई निषेध गरेको छ भने धारा ८ ले यातनालाई फौजदारी कानून अन्तर्गत सजाय हुने अपराध मानेको छ। राज्यले महासन्धि अनुमोदन गरेर जसरी आफू अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा मानवअधिकार प्रति, यातनाको विपक्षमा प्रस्तुत भएको थियो, त्यसैगरी उसले राज्य पक्षबाट भएका यातना, मानवअधिकार उल्लंघनका प्रति जिम्मेवार हुनेपर्छ। जिम्मेवारीबोध, जवाफदेहिता, असल राज्यप्रशासनको लक्षण जस्तै हो।

(नोट: प्रसंग यातना विरुद्धको महासन्धिको, त्यसमा पनि नेपालले पठाएका प्रतिवेदनहरू, प्रगति विवरणहरूको छ। हामीले माथि प्रारम्भिक प्रतिवेदनबारे जानकारीमूलक छलफल गरेका छौं। मानवअधिकार पत्रकारितामा आफ्नो छिट्टै र विशिष्ट पहिचान बनाइसकेको यस 'प्राची' का आगामी अंकहरूमा ती सरकारी दस्तावेजहरू एवम् नागरिक समाजको तर्फबाट तयार भइरहेको सो महासन्धिउपराको वैकल्पिक प्रतिवेदनका बारेमा छलफल गरिनेछ- सम्पादक।

१

२

३

४

५

६

१. बाल्यावस्थामा
२. मानवअधिकार संरक्षण मञ्चको प्रथम राष्ट्रिय सम्मेलनमा
३. स्व. प्रकाश काफ्ले (बायाँ) अपना अभिन्न मित्र सुशील प्याकुरेलसँग
४. जीवन संगीनी सरीता काफ्लेका साथ
५. सन् १९९५ मा भएको एक अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार सम्मेलनमा नेपालको प्रतिनिधित्व गर्नुहुँदै (दायाँ)
६. एक कार्यक्रममा मित्रहरूसँग सामूहिक फोटो खिचाउनु हुँदै (दायाँबाट पाँचौं)
७. स्व. काफ्लेको निधनमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरबाट धेरै समवेदना पत्रहरू प्राप्त भएका थिए। त्यसमध्ये एमनेष्टी इन्टरनेशनलले पठाएको एक समवेदना पत्र

८. स्व. प्रकाश काफ्ले तथा राजधानी साप्ताहिकका सम्पादक तथा प्रकाशक आड दोर्जे लामाका बारेमा एक साप्ताहिकको ०४९ साउन २० गतेको अंकमा छापिएको समाचार अंश
९. स्व. प्रकाश काफ्लेको प्रथम पुण्य तिथिको अवसरमा उहाँको अवधारणा अनुरूप तयार पारिएको मानवअधिकार वर्ष पुस्तक १९९२ को विमोचन कार्यक्रम
१०. श्रद्धाञ्जलिसभामा उपस्थित जनसमुदाय
११. स्व. प्रकाश काफ्लेको निधनमा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा आयोजित श्रद्धाञ्जलि सभामा मन्त्र्य व्यक्त गर्नुहुँदै संयुक्त जनमोर्चा नेपालका तत्कालीन अध्यक्ष डा. बाबुराम भट्टराई
१२. शवयात्रा

सत्तामा महिला सहभागिताको प्रश्न

उल्लेख्य सहभागिताको सपना पूरा हुन सकेन

प्रेक्षा ओझा

संवैधानिकरूपमा प्रत्याभूत अधिकार पाउन पुनः आन्दोलन नै गर्नुपर्ने भएको हो त ? जति सुकै आधुनिक समाज भनिए पनि, एक्काइशौं शताब्दी भनिए पनि राजनीतिमा महिला सहभागिताको सवाल नेपालमा ज्यादै बेवास्तामा परेको छ। नेपालको राजनीतिक आन्दोलनमा

समान लागिपरेको देखिन्छ। पुरुषसह महिलाहरू राजनीतिक जीवनमा सहभागी बन्दै आएका छन्। तर सत्तामा महिला सहभागिता भने सधैं नै न्यून देखिन्छ। वर्तमान सरकारमा समेत महिला सहभागिता पटककै उत्साहप्रद छैन।

गएको वर्षदेखि प्रतिगमन सचचाइनुपर्ने माग गर्दै भएका आन्दोलनहरूमा महिलाहरू पनि पुरुष सह मैदानमा उत्रे। लाठीचार्जमा परी रगतको धार बगाउनेमा महिलाहरू पनि अगाडि नै परे। भेंडा-बाखासह ट्रकमा कोच्चिनेहरूमा महिलाहरू पनि परे, थुनामा पनि परे। आन्दोलनमा सँगसँगै लागिपर्ने महिलाहरूले सरकारमा पनि सँगसँगै काम गर्न सक्छन् भन्ने कुरा भने हाम्रा पार्टीहरूले सोचेको देखिदैन।

प्रतिगमनविरोधी
तत्कालीन
आन्दोलनका
क्रममा अहिलेकी
महिला
बालबालिका तथा
समाजकल्याण
मन्त्री अष्टलक्ष्मी
शाक्य तथा अन्य
महिलाहरूलाई
बिरप्तार गरिँदै

महिला उत्थानका सवाल उठ्ने गरेका छन्। महिलाहरूको सहभागिता जुनसुकै आन्दोलनमा उल्लेखनीय रहँदै आएको छ। तर, नीति निर्माणको तहमा महिलाहरूको सहभागिता बढाउने सवाल भने कहिल्यै पनि प्राथमिकताको सूचीमा पर्ने गरेको छैन।

नेपालको राजनीतिक इतिहासलाई हेर्ने हो भने देशको राजनीतिक व्यवस्था सुदृढ पार्नका लागि महिलाहरू पुरुषहरू

नेपालमा विद्यमान विविध किसिमका भेदभावहरूमध्ये महिलाहरू माथिको भेदभाव प्रमुख हो। जनसंख्याको आधा हिस्सा राष्ट्रिय जीवनको विविध क्षेत्रमा पछाडि पारिएका हुनाले नै देश पछि परेको हो भन्ने कुरामा पनि पार्टीहरू असहमत छैनन्। तर, नेपालको राजनीतिमा महिलाहरूलाई उचित स्थान नदिने कुरामा समेत हाम्रा पार्टीहरूबीच अघोषित समझदारी कायम भएको देखिन्छ।

शेरबहादुर देउवालाई प्रधानमन्त्रीमा नियुक्ति गरिसकिएपछि सर्वदलीय सरकारमा बस्न एमाले सहमत भयो। नेपाली काँग्रेस प्रजातान्त्रिकदेखि लिएर नेपाल सद्भावना पार्टीसम्म एमालेसँगै सरकारमा सामेल भएका छन्। वर्तमान सरकारमा तीनजना महिलालाई मन्त्री बनाइएको छ। अधिल्लो सरकारको दाँजोमा यो सकारात्मक कुरा हो। तर, दलीयरूपमा हेर्दा पार्टीको नीतिगत घोषणाबन्दा कम सहभागिता गराइएको छ। एमालेले आफ्नो घोषणापत्रमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिताको कुरा उठाएको छ। तर, एकजना महिलालाई मात्र सरकारमा

सामेल गराएको छ। राप्रपाले पनि एक महिलालाई मन्त्रिमण्डलमा सामेल गरेको छ। राप्रपाले २० प्रतिशत आरक्षणको नीति आफ्नो घोषणापत्रमा राखेको छ। यसरी हेर्दा राप्रपाले ५ जना मन्त्रीमा एक महिलालाई सामेल गराउँदा लगभग आफूले गरेको व्यवस्थासँग मेल खाएको देखिन्छ। प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाले समाज रुपान्तरणका लागि महिला सशक्तिकरणका साथै लैंगिक समानता आवश्यक हुन्छ भन्ने गर्नुभएको छ। तर, नेपाली काँग्रेस (प्रजातान्त्रिक) ले एकजना मात्र महिलालाई सरकारमा सामेल गराएको छ त्यो पनि सहायकमा। नेपाली काँग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का महिलानेतृहरूले छुट्टै जुलुस निकाली देउवा सरकारको पुनर्वहालीको माग राखेका थिए। आफ्नो उल्लेख्य सहभागिताको सपना देखेका भए पनि उनीहरूको त्यो माग पूरा हुन सकेन।

यो सरकारको बनौट हेर्दा विभिन्न राजनीतिक दलहरूले उठाएको महिलाको समान सहभागिताको कुरा केवल औपचारिकतामा मात्र सिमित गरेको देखिन्छ। नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) की सरिता गिरी संवेदनशीलताको अभावका कारण महिलाहरूको सहभागिता कम भएको बताउनुहुन्छ। उहाँ आफ्नो सहभागिताको लागि महिलाहरू करायो भने सम्झने नत्र बिसर्ने प्रवृत्ति देखा परेको उल्लेख गर्नुहुन्छ। सरकारमा तीन महिला आएका छन्, यो सकारात्मक हो। तर पदको हिसाबले पूर्ण छैनन्। पार्टीगत रूपमा हेर्ने हो भने घोषणापत्रमा व्यक्त गरिएको कुरालाई व्यवहारमा नउतारेको र केवल परम्परा मात्र निर्वाह गरेको उहाँको गुनासो छ। राप्रपाकी प्रवक्ता रोशन कार्की वर्तमान अवस्थामा महिला मन्त्रीको सहभागिताले पुरुषले महिलाप्रति हेर्ने दृष्टिकोण प्रष्ट पारेको बताउनुहुन्छ। 'यसबाट ५१ प्रतिशत महिला रहेको हाम्रो देशमा ४९ प्रतिशत पुरुषहरूसँग आफ्नो सहभागिताको लागि याचना गरिरहेको भक्तिकन्ध' कार्कीको गुनासो छ।

नेकपा (एमाले) की स्थायी समिति सदस्य साहना प्रधान आफू नै सर्वेसर्वा हो भन्ने पुरुषवादी चिन्तन हावी भएका कारण

महिलाहरूको सहभागिता कम भएको मान्नुहुन्छ। महिलाको सहभागिता एकातिर ज्यादै नै कम गराउने प्रवृत्ति छ भने अर्कोतिर कमजोर पदमा मात्र नियुक्ति गर्ने गरिएको छ। महिलालाई ठूलै खालको मन्त्रालय दिने सन्दर्भमा महिलाको क्षमतामा ओठ लेबाउने र आँखीभौ तन्काउने मानसिकता राजनीतिक पार्टीहरूमा हावी भएको उहाँ देख्नुहुन्छ।

वर्तमान सरकार गठनको पृष्ठभूमिबाट राजनीतिक पार्टीहरूले न्यूनतम साभा कार्यक्रम सम्बन्धी समिति बनाए। ती समितिमा अथवा राज्यका नीति तय गर्ने सम्बन्धमा महिलाहरूको सहभागिता भने देखिएन। ०६१/०६२ को बजेटमा कानूनी अधिकार प्रदान गरी महिला आयोग बनाउने र त्यसका लागि बजेट छुट्याउने काम भएन। सरिता गिरी यस क्षेत्रमा महिला मन्त्रीहरू स्वयम् आवाज उठाउन चुकेको देख्नुहुन्छ।

विभिन्न पार्टीका महिलाहरू श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीका लागि नाम सिफारिस गरेर पठाउने सम्बन्धमा निवेदन दिनुपर्ने आव्हान गरेका बेला महिलालाई प्रधानमन्त्री बनाइनुपर्छ भनेर लागेका थिए। तर, उनीहरूको यो अभियान सफल हुन सकेन। राप्रपाकी प्रवक्ता रोशन कार्की पुरुष मात्र नभएर महिला पनि प्रधानमन्त्री हुन सक्छन् भन्नुहुन्छ। उहाँ सार्क राष्ट्रमा सक्षम महिलाहरूको सफलतम राज्य संचालनको प्रयोग भइसकेको उदाहरण दिनुहुन्छ। महिलाहरू राज्य संचालनका लागि सक्षम हुँदाहुँदै पनि आफ्नो उल्लेख्य

सहभागिताका लागि पछि हट्ने र हिचकिचाउने प्रचलन बढी भएको ठान्नुहुन्छ, एमाले नेतृ साहना प्रधान।

महिलाको मानवअधिकार रक्षाका लागि एक दशकभन्दा बढी समयदेखि सक्रिय दुर्गा घिमिरे राजनीतिमा महिला सहभागिता अभिवृद्धिका लागि प्रभावकारी योजना र कार्यक्रम हुनुपर्ने बताउनुहुन्छ। उहाँले एक कार्यपत्रमा राजनीतिमा महिलालाई सहभागी गराउन समयमै प्रयास नथालिए पुरुषसह राजनीतिको उच्च निकायमा पुन महिलालाई अझै ७५ वर्ष लाग्ने उल्लेख गर्नुभएको छ।

प्रत्येक राजनीतिक दलहरूले आफ्ना घोषणापत्रमा महिलाहरूका लागि आवश्यक आरक्षणको व्यवस्था गरेको छ। तर, उनीहरूले व्यवहारमा त्यसको पूर्ण प्रयोग गर्न भने सकेका छैनन्। यस सम्बन्धमा राजनीतिक क्षेत्रमा लागेका धेरै महिलाहरू पार्टीको भनाई र गराईमा फरक भएको तथा ओठेभक्ति मात्र प्रस्तुत गरेको बताउँछन्। वर्तमान परिस्थितिमा राज्यले परिवर्तन चाहिरहेको छ। त्यसकारण राज्यको संरचनामा परिवर्तन गर्नु आवश्यक छ। संविधान निर्माणदेखि लिएर शान्ति प्रक्रियामा महिलाको सहभागिता उल्लेख्य हुनुपर्दछ। राज्यको संरचनामा महिलाले उचित सम्मान र सामाजिक न्याय पाए मात्र विधिको शासन लागू हुनसक्छ। त्यसैले राजनीतिमा महिला सभागिताको सवाल मुलुकका यावत् समस्या समाधानको ढोका खोल्ने कुरासँग सम्बन्धित छ।

२०४६ यता सरकारमा गएका महिला

०४७ : साहना प्रधान, मन्त्री	०४८ : शैलजा आचार्य, मन्त्री
०४२ : लीला कोइराला, मन्त्री	०४३ : साहना प्रधान र विद्या भण्डारी, मन्त्री
०४४ : मीना पाण्डे, राज्यमन्त्री	०४५ : शैलजा आचार्य, उपप्रधानमन्त्री
	मीना पाण्डे, राज्यमन्त्री र
	कमला पन्त, सहायकमन्त्री
०४६ : कमला पन्त, राज्यमन्त्री	०४८ : सुशीला स्वर्ण, राज्यमन्त्री
०४९ : अनुराधा कोइराला, सहायकमन्त्री	०६० : रेणु यादव, राज्यमन्त्री
०६१ : अष्टलक्ष्मी शाक्य, मन्त्री, प्रतिभा राणा, राज्यमन्त्री र भिमकुमारी बुढा, सहायकमन्त्री	

दलित नेताको जोड

सरकारले दलितहरूका लागि आरक्षण लागू गर्नेपनेमा दलित नेताहरूले जोड दिएका छन्। नेकपा (एमाले) का वैकल्पिक केन्द्रीय सदस्य छुविलाल विश्वकर्मा भन्नुहुन्छ, “राज्यपक्ष अझै पनि अनुदार र गैरजिम्मेवार छ। वर्षौंदेखि हरेक अवसरबाट वञ्चित दलितलाई राज्यका हरेक क्षेत्रमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउन राज्य तयार देखिंदैन। राज्यमा रहेका व्यक्तिभित्रको सामन्ती तथा रूढीवादी चिन्तनले यस मामलामा भूमिका खेलेको छ।” उहाँले अब दलित, महिला र जनजातिहरूले संवैधानिक आरक्षण प्राप्तिको दिशामा आफ्ना कदमहरूलाई साभारूपमा अघि बढाउन आवश्यक भइसकेको बताउनुभयो।

नेपाल दलित संघका सभापति मानवहादुर विश्वकर्माका अनुसार राज्यपक्ष दलितलाई अझै पनि भुलभुलैयामा राख्न सकिन्छ कि भन्ने पक्षमा रहेको आभास मिलेको बताउँदै भन्नुहुन्छ, “राज्य दलितलाई भुलाउन लामो समयसम्म गुलिया गफ गर्न व्यस्त रह्यो। तर अब त्यो सम्भव छैन। आरक्षण लागू गर्नेपर्छ।”

दलित गैरसरकारी संस्था महासंघका अध्यक्ष डी.बी. सागर दलितहरूलाई संरक्षण गर्ने ढंगले होइन, क्षतिपूर्तिस्वरूप आरक्षणको संवैधानिक व्यवस्था गरिनुपर्नेमा जोड दिनुहुन्छ। “आरक्षण हाम्रो अधिकार हो, राज्यको दया वा माया होइन, राज्यले हामीसँग कुनै दिन क्षमा मागेर भए पनि आरक्षणको व्यवस्था गर्नेपर्नेछ,” उहाँको कथन छ।

आरक्षणको विपक्षमा गठबन्धन सरकार

गएको असार १६ गते सत्तारूढ चार दलद्वारा जारी न्यूनतम साभ्ना कार्यक्रमले दलित, महिला र जनजातिका लागि शासकीय सुधारको मार्गचित्रअन्तर्गत लागू गरिने भनिएको आरक्षणलाई रद्द गरेको छ। शासकीय सुधारको मार्गचित्रअन्तर्गत पूर्ववर्ती थापा सरकारले दलितलाई १०, जनजातिलाई १५ र महिलालाई २० प्रतिशत आरक्षणको व्यवस्था गर्ने आन्तरिक तयारी गरेको थियो।

शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र जनप्रतिनिधित्वका क्षेत्रमा आरक्षणको व्यवस्था गर्नका लागि तत्कालीन अर्थमन्त्री डा. प्रकाशचन्द्र लोहनीको संयोजकत्वमा दलित, महिला र जनजातिका प्रतिनिधि सम्मिलित उच्चस्तरीय आरक्षण सुझाव समिति गठन समेत भएको थियो। समितिले असार मसान्तसम्ममा आफ्नो कार्यभार पूरा गरेर सरकारलाई प्रतिवेदन बुझाउने जिम्मा पाएको थियो। असार मसान्तसम्ममा समितिले ७५ प्रतिशत काम पूरा गरेको

बाबुराम विश्वकर्मा

जनाएको छ। आरक्षणको तयारीका लागि सरकारले जेठको दोस्रो सातासम्ममा ६ लाख ५० हजार रुपैयाँसमेत खर्च गरिसकेको छ।

सरकार परिवर्तनसँगै आरक्षण सम्बन्धी सबै सरकारी तयारी ठप्प भएको छ, असार मसान्तमा सकिएको आरक्षण सुझाव समितिको म्याद पनि गठबन्धन सरकारले थपेको छैन। अब दलित, महिला र जनजातिका निम्ति उच्च शिक्षामा वाहेक आरक्षणको व्यवस्था नहुने निश्चित प्रायः भएको छ।

राष्ट्रिय विकासको मूल प्रवाहबाट बाहिर पारिएकाहरूले विगत लामो समयदेखि आफूहरूको समग्र उत्थान र राज्यमा मूलप्रवाहीकरणका निम्ति संवैधानिक आरक्षणको माग जोडदाररूपमा गर्दै आएका हुन्। तिनको दबावकै कारण थापा सरकारले माओवादीसँगको तेस्रो चरणको हापुरे वार्तामा राज्य प्रणालीमा

अग्रगामी सुधारसम्बन्धी अवधारणा प्रस्तुत गर्दै आरक्षणको मागलाई राज्यको तर्फबाट औपचारिकरूपमा पहिलोपटक स्वीकार गरेको थियो। उक्त अवधारणाको १० (क) मा आरक्षणका सम्बन्धमा उल्लेख छ— “मानवविकासको एकीकृत सूचकांकलाई आधार मानी जनसंख्याको अनुपातमा राष्ट्रिय औसत कायम नभएसम्म निश्चित अवधिका लागि आदिवासी जनजाति र दलित समुदायका लागि जनप्रतिनिधित्व, शिक्षा, स्वास्थ्य, प्रशासनिक सेवा र रोजगारीका क्षेत्रमा आरक्षणसहितको विशेष व्यवस्था लागू गरिनुपर्दछ।”

सोही अवधारणाको (ख) मा “महिलाविरुद्धका सबै विभेदको अन्त्य गर्न सबै तहका जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूमा २५ प्रतिशत स्थान सुरक्षित गर्ने तथा शिक्षा, स्वास्थ्य, प्रशासनिक सेवा र अन्य रोजगारीको क्षेत्रमा आरक्षणसहितको विशेष व्यवस्था गर्ने संवैधानिक सुनिश्चितता कायम गरिनुपर्छ” भनिएको छ। सरकार र विद्रोही माओवादीबीचको हापुरे वार्ता भंग

भइसकेपछि तत्कालीन प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापाले ०६० कार्तिकमा भन्नुभएको थियो- “शासकीय सुधारको मार्गचित्रअन्तर्गत दलित, महिला र जनजातिलाई निजामति प्रशासनमा दश, बीच र पाँच प्रतिशत स्थान आरक्षण गरिनेछ।” जनजातिको दवावका कारण ५ प्रतिशतलाई बढाएर पछि १५ प्रतिशत पुऱ्याइएको थियो।

राज्यको तर्फबाट यसरी आरक्षणको घोषणा गरिसकिएको भए पनि चार दलको गठबन्धन सरकारले अधिल्लो सरकारको आरक्षणको तयारीलाई नजानिंदो ढंगले कार्यक्रमिकरूपमा रद्द गरेको छ। सत्तारूढ नेपाली काँग्रेस (प्रजातान्त्रिक), नेकपा (एमाले), राप्रपा र सद्भावनाद्वारा गएको असार १६ गते संयुक्तरूपमा जारी गरिएको न्यूनतम साभा कार्यक्रमको सामाजिक शीर्षकअन्तर्गतको बुँदा नम्बर ८ मा मात्र आरक्षण शब्द परेको छ। तर, त्यो आरक्षण अधिल्लो सरकारले घोषणा गरेजस्तो रोजगारी, जनप्रतिनिधित्व र स्वास्थ्यका क्षेत्रमा होइन। “दलित र पिछडिएका समुदायका वालवालिकालाई विद्यालय जान प्रोत्साहित गर्न छात्रवृत्तिसमेतको विशेष व्यवस्था गरिनेछ। त्यस्तै, उच्च शिक्षामा महिला, दलित र

पिछडिएका आदिवासी जनजातिलाई आरक्षणको व्यवस्था गरिनेछ” भन्दै चार दलको न्यूनतम साभा कार्यक्रममा आरक्षणलाई उच्च शिक्षामा मात्र सीमित गरिएको छ। जबकि यसअघि नै उच्च प्राविधिक शिक्षामा दलित, महिला र जनजातिका लागि दश प्रतिशत आरक्षण तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था लागू भइसकेको छ।

साभा कार्यक्रमको सामाजिक शीर्षक अन्तर्गतको बुँदा नम्बर २ मा आरक्षणको सट्टामा भनिएको छ, “राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा दलित, पिछडिएका आदिवासी जनजाति तथा तराईवासीहरूको सहभागितामा जोड दिइनेछ।” सोही शीर्षकको बुँदा नम्बर १ मा पिछडिएका वर्ग, समुदाय र क्षेत्रका जनताको विकासका लागि सामाजिक सुरक्षालगायतका विशेष कार्यक्रम लागू गरिनेछ भनिएको छ।

सत्तासीन चार पार्टीको साभा कार्यक्रममा महिला उत्थानका सम्बन्धमा राजनीतिक शीर्षकअन्तर्गतको बुँदा नं. ६ मा आरक्षणको सट्टामा “महिलाहरूको स्थानीय निकायमा प्रतिनिधित्व र प्रतिनिधिसभामा उम्मेदवारीलाई क्रमशः बढाउँदै लगिनेछ र जीवनका प्रत्येक क्षेत्रमा महिला सहभागिताको व्यापक विस्तार गरिनेछ,” भनिएको छ।

तर, महिलावादीहरूले विगत लामो समयदेखि आफूहरूका निम्ति राज्यका हरेक क्षेत्रमा ३३ प्रतिशत आरक्षणको माग गर्दै आएका छन्।

प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाले प्रधानमन्त्री पदमा पुनर्बहाली भएपछि देशबासीका नाममा गर्नुभएको सम्बोधनमा पनि आरक्षणको सम्बन्धमा केही उल्लेख गर्नुभएन। यस वर्षको बजेटमा पनि निजामति प्रशासनमा दलित, महिला र जनजातिको सहभागिता बढाउन ऐन संशोधन गर्ने र महिलाको निजामति प्रशासनमा सहभागिता बढाउन तालिम सञ्चालन गर्नेबाहेक आरक्षणसम्बन्धी ठोस कार्यक्रम उल्लेख भएको छैन। त्यस्तै, असार २३ गते नेपाल उत्पीडित जातीय मुक्ति समाजले नेकपा (एमाले) को तर्फबाट मन्त्री

बनेकालाई अभिनन्दन गर्न बल्खुमा आयोजना गरेको कार्यक्रममा एमाले महासचिव माधवकुमार नेपालले पनि दलित र आदिवासी जनजातिका लागि शिक्षामा “विशेष कोटा” दिइनुपर्ने बताउनुभयो।

जनप्रतिनिधित्व, शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीका सबै क्षेत्रमा जातीय एकाधिकारवाद हावी भएको र ती क्षेत्रमा दलित महिला र जनजातिलगायत अल्पसंख्यकहरूको प्रतिनिधित्व नगन्य रहेका कारण तिनले आ-आफ्नो जनसंख्याको अनुपातमा राज्यका सबै क्षेत्रमा आरक्षणको माग गर्दै आएका छन्। तर, तिनको माग अब तत्कालै पूरा नहुने भएको छ। “राज्यकै तर्फबाट घोषणा भइसकेको आरक्षण सरकार परिवर्तनसँगै रद्द भएको छ। तसर्थ, अब नयाँ संविधान निर्माण गर्ने र त्यही संविधानमा आरक्षणको संवैधानिक व्यवस्था गराउन आवश्यक दबाव दिन जरुरी भइसकेको छ,” पत्रकार हिरालाल विश्वकर्माको भनाई छ।

त्यसो त भारतका वरिष्ठ दलित नेता तथा वुद्धिजीवी डी. प्रेमपति पनि अध्यादेश वा अरु तरिकाले गरिने आरक्षणको व्यवस्था दिगो नहुने दावी गर्नुहुन्छ। “नेपालका आदिवासी जनजाति, महिला र दलितहरूलाई राज्यमा मूलप्रवाहीकरण गर्न आरक्षण अत्यन्तै जरुरी भएकोले यसलाई संविधानमै व्यवस्था गर्नु जरुरी छ। भारतमा संविधान निर्माणका बेला डा. भीमराव अम्बेडकरले आरक्षणको संवैधानिक व्यवस्था नगरेको भए, अहिलेसम्म त्यहाँ आरक्षण टिक्ने थिएन,” डी. प्रेमपति बताउनुहुन्छ।

उहाँले संवैधानिक आरक्षणको व्यवस्था गराउन दलित, महिला र जनजातिका अगुवा तथा कानुनविद् सम्मिलित उच्चस्तरीय कार्यदल गठन गर्न आग्रह गर्नुभयो- “संविधानमै सरकारी र निजी क्षेत्रमा जनसंख्याको अनुपातमा आरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्छ नत्र राज्यबाट बहिष्कृत भएकाहरूको मूलप्रवाहीकरण सम्भव छैन।”

बालबालिकालाई बोकाइएको बम अकस्मात विस्फोट हुँदा, सरकारी कार्यालय, विद्यालयलगायतका सार्वजनिक स्थलमा छोडिएका बम विस्फोट हुँदा, आक्रमणका क्रममा बम प्रहार गर्दा र विद्युतीय धराप विस्फोट हुँदा बालबालिकाले ज्यान गुमाउनु वा घाइते हुनु परेको अवस्था छ ।

बमको निशाना किन बालबालिका ?

भर्खरै मात्र ५ वर्षमा पाइला टेकेका देवी रखाल र तारा रखाललाई के थाहा थियो आफूले खेलौना ठानेर खेलाउन थालेको वस्तु आफ्नै काल बनेर आउला भनेर? तर, यस्तै भयो। उनीहरूले खेलौना भन्थानेको वस्तु खेलाउँदा-खेलाउँदै विस्फोट भयो र दुवै जनाले अकालमै ज्यान गुमाउनुपर्थ्यो। सोही घटनामा अन्य बालबालिकासमेत घाइते भए। यो घटना ०६१ असार २८ गते दाङ जिल्लाको गोवरडिहा गाविस-१ र अर्घाखाँची जिल्ला जलुके गाविसको सीमानामा भएको थियो।

बम कसले छाडेको थियो भनेबारे कसैले जिम्मेवारी लिएको छैन। असार ५ गते माओवादीले दाङबाट काठमाडौँका लागि प्रस्थान गरेको यात्रुवाहक बसमा सुरक्षाकर्मी चढेकाले आक्रमण गरे जसमा सुरक्षाकर्मी तथा यात्रुहरूको मृत्यु भएको थियो। त्यही घटनास्थल नजिक वम विस्फोटनमा बालबालिकाको मृत्यु भएको यो दोश्रो घटना हो। यसअघि असार ८ गते सोही ठाउँमा ९ वर्षीय नरबहादुर मगरले पनि

कृष्ण गौतम

त्यसरी नै ज्यान गुमाएका थिए।

यसरी ज्यान गुमाउनेहरूको विद्यमान सशस्त्र द्वन्द्वमा न कुनै संलग्नता थियो न त उनीहरूले त्यसको बारेमा जानकारी नै पाएका थिए।

वितेको एक दशकदेखि नेकपा (माओवादी) द्वारा जनयुद्धका नाममा संचालित सशस्त्र एवम् हिंसात्मक गतिविधि र त्यसलाई नियन्त्रण गर्ने नाममा संचालिएका सुरक्षा कारवाहीका क्रममा सरकारी कदमका कारण प्रत्यक्ष र परोक्षरूपमा बालबालिका प्रभावित हुँदै आइरहेको दुःखद पक्ष हाम्रो सामू रहेको छ। त्यसैगरी बालबालिकाहरू बम विस्फोटनमा परेर ज्यान गुमाउन र अंगभंग हुन बाध्य भएका घटनाहरू बारम्बार दोहोरिएका छन्।

दुई पक्षको भीडन्तमा वा माओवादीको आरोपमा सुरक्षाकर्मीद्वारा बालबालिका मारिने क्रम जनयुद्ध शुरु हुँदै

आएको भए पनि वम विस्फोटनका कारण मृत्यु हुने क्रम भने ०५४ सालदेखि भएको इन्सेकको प्रलेखबाट पुष्टि हुन्छ। ०५४ फागुन १९ गते काभ्रेमा माओवादी गतिविधिमा जवर्जस्ती संलग्न गराइएकी १७ वर्षीय विमला वाइवाको संभवतः आफैले बोकेको वम विस्फोटमा परी मृत्यु भएको थियो।

वम विस्फोटनका घटनाहरूको विश्लेषण गर्दा, बालबालिकालाई बोकाइएको वम अकस्मात विस्फोट हुँदा, सरकारी कार्यालय, विद्यालयलगायतका सार्वजनिक स्थलमा छोडिएका वम विस्फोट हुँदा, आक्रमणका क्रममा वम प्रहार गर्दा र विद्युतीय धराप विस्फोट हुँदा बालबालिकाले ज्यान गुमाउनु वा घाइते हुनु परेको अवस्था छ।

रामेछाप जिल्ला मन्थली गाविस-६ स्थित मालपोत कार्यालय नजिक ०५५ कार्तिक १२ गते फ्यालिएको बमलाई खेलौना भनी घरमा पुर्‍याई खेलाउँदा ९ वर्षीय ज्ञानबहादुर श्रेष्ठको मृत्यु भएको थियो भने अर्को एक बालक घाइते हुन

पुगेका थिए।

रोल्पाको सदरमुकाम लिवाङस्थित जिल्ला प्रशासन कार्यालय पछाडि नजिकै छोडिएको बम खेलौना ठानी खेलाउँदै गर्दा ०५५ फागुन ३ गते गिट्टी कुटेर जीवन निर्वाह गर्दै आएका लिवाङ गाविस-६ का दलित परिवारका बालबालिका ९ वर्षीय शान्ति सुनार र ४ वर्षीय लाटा सुनारको मृत्यु भएको थियो।

गिट्टी कुटेर परिवार पालन विवश दलित सर्वहारा वर्गकै बालबालिकाले ज्यान गुमाउनु पर्दा माओवादीको मन किन नदुखेको होला लिवाङवासीले त्यसको जवाफ पाउन सकेका छैनन्। हुन त भन्ने गरिन्छ, बमको आँखा हुँदैन जो पनि पर्न सक्छ। यदि त्यसो हो भने त्यस्ता हतियारको प्रयोगमा बढी होसियारी पुर्‍याउनु पर्ने हुन्छ। तर होसियारी नपुर्‍याएको कुरा त्यसपछि श्रृङ्खलाबद्ध रुपमा भएका घटनाहरूबाट पुष्टि हुन्छ।

अछाम जिल्ला सदरमुकाम मंगलसेनस्थित जिल्ला कारागार नजिकै सार्वजनिक धाराको छेवैमा राखिएको बम विस्फोट हुँदा ०५७ फागुन १ गते १४ वर्षीय प्रकाश ढुंगाना र १४ वर्षीय खेमराज ढुंगानाको मृत्यु भएको थियो भने उनीहरूको आमा समेत अन्य आधा दर्जन बालबालिका घाइते हुन पुगेका थिए। यसअघि ०५६

फागुन ३ गते डोल्पा जिल्लाको शहरतारा गाविस-५ का भेडा बाखा चराउन गएको अवस्थामा बम विस्फोट हुँदा दुनै गाविस-१ का ११ वर्षीय दिलबहादुर बुढाको मृत्यु भएको थियो। ०५८ मंसिर १७ गते दाङको तुल्सीपुर नपा-११ बटौलपुरमा एक माओवादी कार्यकर्ताले राखेको बम विस्फोट हुँदा उनी बास बसेको घरका ७ वर्षीय रामकुमार चौधरी, ५ वर्षीय रिता चौधरी र १० वर्षीय चन्द्रबहादुर चौधरीको मृत्यु भएको थियो।

संखुवासभा जिल्ला आँखीभुईँ गाविसका ४ वर्षीय निकेश अधिकारीको ०५८ चैत ३० गते घरमा माओवादीले लुटपाट गरी छाडेको बम विस्फोट हुँदा मृत्यु भएको थियो। सार्वजनिक स्थलहरूमा छोडिएका बमका शिकार बालबालिका भइरहेका भएपनि त्यो काम रोकिएन। जसका कारण पनि बालबालिकाले ज्यान गुमाए।

कालिकोट सदरमुकाम मान्म नजिकै राखिएको बम ०५८ माघ १८ गते विस्फोट हुँदा ७ र ८ वर्षका भैरवबहादुर मल्ल र खेमराज मल्लको मृत्यु भएको थियो।

यसरी नै कैलाली चौथला गाविसका ११ वर्षीय तुलसी पौडेल र १० वर्षीय विना पौडेलको ०५९ असार ३ गते बम विस्फोट भई मृत्यु भएको थियो।

माओवादीहरूले बालबालिकालाई

युद्धमा प्रयोग गरेको पुष्टि आफैले बोकेको बम विस्फोटमा मारिएकाहरूबाट पनि हुन्छ। काभ्रे जिल्ला सालधारा गाविस-१ को कोदाखोरियामा ०५९ असार ५ गते आफैले बोकेको बम विस्फोटमा परी १४ वर्षीय उर्मिला तामाङ र १३ वर्षीय मनकुमारी गोलेको मृत्यु भएको थियो। ०६१ वैशाख यता मात्र १५ बालबालिकाको बम विस्फोट मृत्यु भइसकेकोले यो क्रम बढ्दो रहेको देखिन्छ। बम विस्फोटमा मारिने र घाइते हुनेहरू अधिकांश विपन्न परिवारका बालबालिका हुने गरेको पाइन्छ।

यसरी, जनयुद्धको चेपटामा बालबालिकालाई पारिनु निश्चय नै दुःखद पक्ष हो। अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानुन (जेनेभा महासन्धि) लाई मान्ने प्रतिबद्धता जनाउँदै आएको माओवादी पक्षबाट तदनुसरूप व्यवहार हुन नसकेको उल्लेखित घटनाहरूबाट प्रष्ट हुन्छ। राज्यपक्षबाट पनि बालबालिकासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, नेपाल अधिराज्यको संविधान, बालबालिका सम्बन्धी ऐन ०४८ अनुसार बालबालिकाको अधिकारको व्यवहारिकरूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। बालबालिका शान्ति क्षेत्र हुन्, त्यसैले सबै खाले द्वन्द्व, हिंसाका घटनाहरूबाट उनीहरूलाई अलग राखिनु पर्दछ। त्यसको लागि विद्यालय हाता, सार्वजनिक स्थलहरूमा विस्फोटक पदार्थहरू राख्ने कार्य सम्बन्धित पक्षले तत्कालै बन्द गर्नुपर्छ। ●

कस्तो हुनुपर्छ

मानवअधिकार संस्कृति ?

‘संस्कृति’ एउटा अत्यन्त बृहत् अवधारणा हो, जसका बारेमा मानव सभ्यताको शुरुवातदेखि अहिलेसम्म विभिन्न वहस हुँदै आएका छन्। यो मानवको विकास एवम् सामाजिकीकरणको एक अभिन्न अंग हो जसको सर्वमान्य परिभाषा फेला पार्न कठिन छ। विभिन्न क्षेत्रमा यसको वेगलावेगलै अर्थ लाग्ने गरेको पाइन्छ। उदाहरणका लागि कुनै धार्मिक विषयको चर्चा गर्दा त्यसमा संस्कृतिको अर्थ विभिन्न रितिरिवाज, परम्परा र धार्मिक चालचलनहरूलाई बुझिन्छ। राजनीतिक विषयमा कुरा गर्दा संस्कृतिले राजनीतिक संस्कार र अभ्यासलाई जनाउँछ। संस्कृतिको परिभाषा दिँदै मानवशास्त्री ई.वी. टेलरले भनेका छन्, ‘यो त्यस्तो जटिल समग्रता हो जसमा ज्ञान, विज्ञान, कला, नैतिकता, कानून, प्रथा तथा अन्य यस्तै गुणहरू संलग्न हुन्छन्, जसलाई समुदायको सदस्यका हिसाबले मानिसले आर्जन गर्दछन्।’ अर्थात् संस्कृति मानिसले समाजको सदस्य भएका नाताले प्राप्त गर्ने गुणहरूको समग्रता हो। अर्का मानवशास्त्री वी. मालिनोस्की भन्छन्, ‘संस्कृति मानवनिर्मित कार्य हो, जसबाट उसले आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्दछ।’ यो परिभाषाले संस्कृतिलाई एउटा परिवर्तनशील विषयका रूपमा लिएको छ। मानिसले लक्ष्य प्राप्त गर्ने तरिकाहरू फरक हुन्छन्। लक्ष्यका मापदण्डहरूको परिभाषा वेगलावेगलै हुन्छ। त्यसका लागि हुने कार्यहरूको समग्रता नै संस्कृति हो।

यहीनै हामीले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। मानवजीवनको अन्तिम लक्ष्य के हो? कसैकसैले यसलाई मोक्षसँग जोडेर धार्मिक लेप लगाउन सक्छन्। तर मानव

प्रकाश जवाली

जीवनको लक्ष्य सार्थक, मानवोचित जीवन हो जसमा सभ्यतालाई विकासक्रमको अवधारणाका रूपमा ग्रहण गरिएको हुन्छ। र मानवअधिकार संस्कृतिका रूपमा विकसित भएको हुन्छ। मानवअधिकारले यति व्यापक दायरालाई समेट्दछ कि त्यसमा सृजनशील जीवनका हरेक अवसरहरू सुरक्षित रहेका हुन्छन्। मानवअधिकार संस्कृतिको परिभाषा पनि यही सृजनशीलताको केन्द्रबिन्दुमै भेट्न सकिन्छ। मानवले मानव भएका नाताले प्राप्त गर्ने अधिकारहरू, जो मानवीय दायराभित्र रहेका हुन्छन्, तिनीहरूको उपभोग, परिपालना, सम्मान र संरक्षणको समग्र चिन्तन र व्यवहार जसबाट अन्ततोगत्वा मानव समाजको अधिकार सुनिश्चितताको लक्ष्य प्राप्त हुन्छ, त्यो नै मानवअधिकार संस्कृति हो। यसो भनिरहँदा हामीले मानवशास्त्री वी. मालिनोस्कीको नक्कल गरेको ठहर्न सक्ता तर संस्कृतिका विभिन्न स्वरूपहरूमा स्पष्ट हुनु जरुरी हुन्छ। समाजमा हिंसाको माध्यमबाट कसैले आफ्नो लक्ष्य प्राप्तिको अभ्यास गर्दछ र त्यसले व्यापक दायरा लिन्छ भने त्यो समाज हिंसा संस्कृतिको भूमरीमा फस्दछ। त्यस्तै मानवअधिकारको सम्मान र परिपालना गर्ने अभ्यास जसबाट समग्रमा उन्नत र सभ्य मानव समाजको निर्माण हुन्छ, त्यस्तो परिपाटी भएको ठाउँमा विकसित संस्कृति मानवअधिकार संस्कृति हो। मानवअधिकार संस्कृति मानव गरिमायुक्त संस्कृति हो, दासताको नभई स्वाभिमानको संस्कृति हो।

मानवअधिकारको पहिचान,

कार्यान्वयन, आत्मीकरण र विस्तृतिकरण मानवअधिकार संस्कृति निर्माणको मूलभूत प्रक्रिया हो जसमा वेगलावेगलै स्तरका गुण र विशेषताहरूले प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन्। मानवअधिकारको कुरा, यसप्रतिको सोच्ने र अभ्यासको धारमा उभिएर हेर्दा यी तीनै पक्षहरू अन्तर्सम्बन्धित भएर आएका हुन्छन्। मानवअधिकार संस्कृतिको अभ्यासको कुरा गर्दा अर्थात् यसको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक पक्षलाई हाम्रो समाजमा हेर्दा मूलतः ३ प्रकारका मानिसहरू देख्न सकिन्छ, (१) मानवअधिकार नबुझेका र अभ्यासमा पनि यसको वेवास्ता गरेका, यद्यपि स्थापित सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्य मान्यता र व्यवहारका कारण उनीहरूको दैनन्दिन जीवनमा मानवअधिकारको परिपालना भइराखेको पनि हुन्छ, (२) मानवअधिकार बुझेका तर व्यवहारमा लागू गर्न नसकेका, र (३) मानवअधिकार बुझेका र व्यवहारमा पनि लागू गरेका। यसबाहेक अर्को एक प्रकारका व्यक्तिहरू पनि हुन्छन्, जसले मानवअधिकार बुझेका हुन्छन्, उनीहरूलाई यसको हनन गर्नुहुँदैन भन्ने कुरा थाहा हुन्छ र यसका मान्यताहरूमा दख्खल राखेका हुन्छन्। तर नियतवश यसको हननमा सक्रियतापूर्वक लागेका हुन्छन्। त्यस्ता व्यक्तिहरू ‘मानवअधिकार बुझेका तर व्यवहारमा लागू गर्न नसकेका’ व्यक्तिहरूभन्दा विल्कुलै फरक समूहमा पर्दछन् किनकी उनीहरू मानवअधिकार हननको संरचनात्मक प्रक्रियामा संगठितरूपमा सामेल भएका हुन्छन्। कुनै सयन्त्र विशेषको माध्यमबाट पनि यस्ता व्यक्तिहरूको पक्षपोषण भइराखेको हुन्छ।

अहिले मानवअधिकारका

विषयवस्तुहरू व्यापक हुँदै आएका छन्। मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी हुँदाका बखत वा त्यसभन्दा अघिको समयमा अगाडि सारिने मानवअधिकारका विषयवस्तुहरूमा अहिले निकै सवालहरू थपिएका छन्। लैंगिक, जनजातिगत, विकास, सहभागिता आदि सवालमा अधिकारकेन्द्रित धारणाहरूको विकास भएको छ। यसको अर्थ समाजमा यी सवालहरूको मानसिक र व्यवहारगत मन्थन वा अन्तस्करणको दायरा फराकिलो भएको छ। मानव समाजको प्रगतिसँगसँगै मानवअधिकारको परिधि फराकिलो हुँदै जान्छ। लक्ष्यहरूको व्यापकता जति धेरै हुन्छ, त्यसैकै दरमा मानिसको कार्य, सोचाई र व्यवहारको सीमा बढ्दै जान्छ। मानवअधिकारका मुद्दाहरूमा जति धेरै परिवर्तन आउँछ, मानिसका ज्ञान, विज्ञान, कला, नैतिकता, कानून, परम्परा, व्यवहार र अन्य गुणहरूमा पनि रूपान्तरणको सम्भावना बढ्दछ। जुन साँस्कृतिक रूपान्तरणको प्रक्रिया पनि हो।

मानवअधिकारको वुझाई, अन्तस्करण र व्यवहारबीचको त्रिकोणात्मक अन्तर्सम्बन्धमा मानवअधिकार संस्कृतिको सार देख्न सकिन्छ। मानवअधिकार संस्कृति सिकिने व्यवहार पनि भएकाले यी सबै प्रक्रियामा अन्तराल (lag) पनि नदेखिने होइन, जसका कारण निकै अग्रगामी मानवअधिकारका मुद्दाहरूले सामाजिक बहस र अन्तरक्रियाको विषयवस्तुका रूपमा प्रवेश पाए पनि मानव संस्कृति मानवअधिकारकै विरुद्ध परिलक्षित भइरहेको हुन्छ, हाम्रो मानसिकता र व्यवहार मानवअधिकारलाई हतियार बनाएर मानवअधिकार कुण्ठित गर्न उद्दत रहन्छ। हामी मानवअधिकारकर्मीहरूले गर्ने कुराहरू, लैंगिक समानताका पक्षमा दिने प्रशिक्षणहरू र घरमा महिला सदस्यहरूप्रति हाम्रो व्यवहार एवम् श्रम बाँडफाँड, निर्णय प्रकृत्यामा भूमिका र प्रतिफल प्राप्ति जस्ता क्षेत्रमा रहेको भिन्नतालाई एउटा उदाहरणका रूपमा लिनसक्छौं। यो त एउटा सुक्ष्म सामाजिक संस्थाभित्र

मानवअधिकार संस्कृति केवल शान्तिको पर्याय होइन ।

मानवअधिकार संस्कृति असहमतिमा विद्रोहको हात

उठाउने संस्कृति पनि हो । त्यसमा सम्पूर्ण

मानवअधिकारका संभावनाहरूको ढोका खुलेको हुन्छ,

मानवअधिकार बहाली भएको हुन्छ र मानवअधिकार

चेतनाले मानव जीवनलाई मार्गनिर्देशन गरेको हुन्छ ।

मानवअधिकार संस्कृति समानता, स्वाभिमान र

आत्मसम्मानको संस्कृति पनि हो । मानव-मानवबीचको

सम्बन्धमा देखिने मानवअधिकारयुक्त परिपाटीको समग्रता

पनि हो ।

देखिने भिन्नता हो। सिंगो सामाजिक संरचनाका सवालमा विद्यमान साँस्कृतिक अन्तरालको परीधि अझ फराकिलो छ। मानवअधिकार साँस्कृतिक अन्तराल मानवशास्त्रीहरूले भन्ने गरेजस्तो केवल भौतिक र अभौतिक संस्कृतिको विकासको गतिबीच देखिने अन्तरालजस्तो मात्र हुँदैन। यसभित्र समाजमा विकसित नयाँ खाले मान्यता, मानिसका भनाई र आचरण, व्यवहार एवम् प्रयासहरूको स्तरबीच देखिने अन्तरालसमेत समेटिएको हुन्छ।

मानवका लागि मानवअधिकार, मानवअधिकारका लागि उपयुक्त संस्कृति त्यसै भनिएको होइन। हामी अहिले देशमा विद्यमान ढुन्डले उत्पन्न गरेका विभिन्न नकारात्मक सवालहरूको चर्चा गर्दछौं। जसको समष्टि 'हिंसा संस्कृति' का रूपमा स्थापित हुँदै गएको छ। मानवअधिकार संस्कृति हिंसा संस्कृतिको विपरीतार्थक मात्र होइन जहाँ शान्ति हुन्छ। शान्तिभित्र मानवअधिकारमाथि बन्देज लगाइएको पनि हुनसक्छ। तसर्थ, मानवअधिकार संस्कृति केवल शान्तिको पर्याय होइन। मानवअधिकार संस्कृति असहमतिमा विद्रोहको हात उठाउने संस्कृति पनि हो। त्यसमा सम्पूर्ण मानवअधिकारका संभावनाहरूको ढोका खुलेको हुन्छ, मानवअधिकार बहाली भएको हुन्छ र

मानवअधिकार चेतनाले मानव जीवनलाई मार्गनिर्देशन गरेको हुन्छ। जसले मानव समाजको विकासमा नयाँ ढोका खोल्दछ। मानवअधिकार संस्कृति समानता, स्वाभिमान र आत्मसम्मानको संस्कृति पनि हो। मानव-मानवबीचको सम्बन्धमा देखिने मानवअधिकारयुक्त परिपाटीको समग्रता पनि हो।

यिनै सम्पूर्ण मान्यताहरूबाट निर्देशित संस्कृति जसमा मानवका सम्पूर्ण अधिकारहरू प्रत्याभूत हुन्छन्, जसमा मानवीय चिन्तन र व्यवहार मानवअधिकारका मूल्यको आधारमा संचालित हुन्छन् त्यस्तो मानवअधिकार संस्कृति हाम्रो अपेक्षा हो। मानवअधिकारका सवालमा देखिने विकृतिहरूले ढाकेको संस्कृति उपयुक्त मानवअधिकार संस्कृति हुन सक्दैन। मानवीय जीवनमा जटिलता ल्याउने र आपसी सम्बन्ध खलल पार्ने संस्कृति हामीले चाहेको मानवअधिकार संस्कृति होइन। सभ्यताका अनेक परिभाषाहरू हुन सक्छन्, हामीले भन्ने गरेको सभ्यता मानवअधिकार संस्कृतिको उपज हो। मानवअधिकारबाटै स्थापित हुने सभ्यताको संस्कृति हो, हामीले चाहेको।

द्रुढको चपेटामा गाविस सचिव

उदयपुर। यहाँका ४४ वटै गाविसका सचिवहरू यतिबेला जिविसमा संयुक्त कार्यालय खोलेर बसेका छन्। भौगोलिक विकटता विविधतासँगै जिल्लाभित्र हुने गतिविधिमात्र नभई छिमेकी जिल्लामा भएका क्रियाकलापले समेत उनीहरूलाई ठूलो असर पुऱ्याएको छ। जिल्लाको पश्चिमी भेगमा पर्ने सिरिसे, सोरु, रिशकु र कटारी गाविसको काम कटारी गाविसबाट र अन्य ४० गाविसको काम जिविसमा राखिएको संयुक्त कार्यालयबाट संचालन हुने गरेको छ। दोहोरो कानुन र द्वैतिको दबाबमा बस्न बाध्य सचिवहरू जीउन नसक्ने भएपछि 'जागीर त जीउनका लागि हो नि' भन्दै केही दिनअघि सामुहिक राजिनामा गर्ने मनसायमा थिए। ०५२ साल फागुनदेखि अहिलेसम्म आइपुग्दा रिशकु, भलायडाँडा, लाफागाउँ, हडिया, हर्दानी र मयंखु गाविस भवन माओवादीद्वारा ध्वस्त भएका छन्। भखैरैमात्र माओवादीले जिल्लाका ३४ गाविसका कागजात जलाएर नष्ट परेका छन्।

यता गाउँ जान डराइरहेका सचिवहरूमध्ये कार्यलय पुगेका रामपुर गाविसका सचिव धर्मराज खड्कालाई १८ दिनसम्म अपहरण गरेर छोड्नु तथा रौता गाविसका सचिव रामबहादुर रायलाई उनीहरूकै भाषामा 'पुरानो सत्ताका दुश्मनलाई सुराकी गरेर आफूहरूलाई मार्ने प्रयत्न गरेको' आरोपमा माओवादीहरूले दिनदहाडै बजार छेउमा गोली हानी हत्या गर्नुले सचिवहरूबीच थप आतंक सृजना भएको छ।

यता केही दिन अघिमात्र प्रमुख जिल्ला अधिकारी र स्थानीय विकास अधिकारीले सबै सचिवलाई गाउँ गएर काम गर्ने निर्देशन दिएपनि सचिवहरूले जागीर नै छोड्ने मनस्थिती बनाएपछि जनताको काम सदरमुकाममै वसेर भए

पनि गर्न निर्देशन भएकाले संयुक्त कार्यालयबाट काम गर्न शुरु गरिएको सचिवहरूको मत छ।

द्रुढ र असहज परिस्थितिका कारण गाविसमा स्थायी प्रतिनिधिको रूपमा खटिएका सचिवहरूले तोकिएको स्थानमा बस्न र काम गर्न छाडेका छन्।

जन निर्वाचित प्रतिनिधिको म्याद थप नगरी स्थानीय निकाय संचालन गर्न जिम्मेवारी दिने सरकारी निर्णयका कारण सर्वसाधारणले स्थानीय निकायबाट पाउने आधाभूत सेवा-सुविधा पाउन सक्छन् वा सक्दैनन् भन्ने प्रश्न पनि उठेको छ।

उदयपुरमा मात्र होइन, अन्य छिमेकी जिल्लाका गाविस सचिवहरू पनि असुरक्षाका कारण सदरमुकाममा बस्न थालेका छन्। कतिपय जिल्लामा त जिविसको कार्यक्षेत्रमा गाविसहरूको अघोषित संयुक्त कार्यालय खोलिएको छ।

यस्तो अवस्थामा गाविसबाट पाउने सेवा-सुविधा सामान्य नागरिकले पाउन सक्छन् कि सक्दैनन् भन्ने प्रश्न एकातिर छ भने सरकारको निजामती कर्मचारीका

रूपमा कार्यरत गाविस सचिवहरू सुरक्षा, दोहोरो कानुन, पेशागत मर्यादा आदिका कारण कसरी आफ्नो कार्यक्षेत्रमा जुट्न सक्छन् भन्ने आशंका पनि उत्तिकै छ। त्यसैगरी माओवादीहरूले तयार गरेको 'जनअनुमोदित कानुन'को दायराभित्र रहेर काम गर्न गाविसका सचिवहरू तयार छन् त? भन्ने प्रश्न पनि नउठेको होइन। यदि तयार छन् भने उनीहरूको जीवन ग्यारेण्टी तथा पेशागत सुरक्षाको जिम्मा कसले लिने- सरकारले वा माओवादीले? गाविस सचिवहरू यही दुई ढुंगाबीचको तरल बनेर चेपिएका छन्।

यस्तो अवस्थालाई प्रमुख जिल्ला अधिकारी सीताराम पोखरेल कसरी हेर्नुभएको छ त? 'जनताको काम गर्ने सेवकलाई सहयोग गर्नुपर्छ। त्यसभित्र माओवादी पनि पर्छन्। त्यस अर्थमा पनि गाविसका सचिवहरूलाई जनताको काम गर्ने कुरामा बाधा अड्चन कसैले सृजना गर्नु हुँदैन। हाम्रो जिल्लामा त्यस्तो गलत काम नभएको तर छिमेकी जिल्लाको घटनाले सचिवहरू डराएका छन्। मैले

आफ्नो तर्फबाट सचिवहरूलाई काम गर्न दिने वातावरण बनाईदिने सन्देश समेत पठाएको छ। भर्खर मात्र कागजपत्र जलेकाले दैनिक कामकाजमा समस्या भएको छ। उहाँको धारणा छ। स्थानीय निकायमा जनप्रतिनिधि नभएको अहिलेको अवस्थामा स्थानीय निकायको मेरुदण्डका रूपमा रहेका गाविस र त्यहाँ रहेर जनताको सेवा गर्ने सेवक सचिवहरूको काममा अवरोध गर्न नहुने तर्क गर्दै प्रहरी उपरीक्षक माधव वस्नेत भन्नुहुन्छ- 'कसैले अवरोध गरे सामान्य कामकाजबाट समेत जनता वञ्चित हुनेछन्।' अहिले नागरिकता, राहदानी सिफारिस जस्ता कार्य गर्न गाह्रो भएको र सर्जिमिन मुचुल्का, मूचना टाँसजस्ता कार्यलगायत प्रहरी निकायसँग हुने काममा पनि बाधा अड्चन उत्पन्न भएको उहाँको अनुभव छ।

आमरूपमा जिल्लास्थित राजनीतिक पार्टीहरूको धारणा एउटै पाइन्छ। सबैले एक स्वरमा भन्छन्- 'गाउँ ठप्प छ।' उनीहरूको मूल्यांकनमा केही सचिवहरू सदरमकाममा र केही घरमा बस्ने गर्छन्। एउटा नागरिकताको सिफारिस लिन सामान्य नागरिकले ६ दिनसम्म कर्नुपर्ने बाध्यता छ। जग्गा किनबेच, धितो मूल्य, धरौटी सिफारिस, सर्जिमिन, मुचुल्काजस्ता

कार्य नहुँदा सर्वसाधारण मारमा परेका छन्। माओवादीका कारण सचिव गाउँमा बस्न नसकेका हुन् भने जनताका काम गर्न दिएर उनीहरूका राजनीतिक काममा मात्र माओवादीले रोक लगाए हुन्छ अन्यथा गल्ली गर्नेलाई जनताले सजाय दिन्छन्।

'राष्ट्र निर्माणको मूल आधारस्तम्भ जनता हुन् जनताका दैनिक कामकाजमा अवरोध हुने कार्य कसैले गर्न हुँदैन। समस्याको सही ढंगले निराकरण गर्न सक्ने आ-आफ्नो क्षेत्रबाट पहल गर्नुपर्छ। सचिवहरूले पनि गलत कार्य र बहाना बनाउनुहुन्न। उनीहरू गाविसमा गएर काम गर्नसक्ने वातावरण अवरोध गर्ने पक्ष स्वयंमूले नै बनाइदिनुपर्छ', नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूको सुझाव छ।

उता माओवादीका जिल्ला सचिवालयका सदस्य विशाल र जिल्ला कमिटी सदस्य विपिनले आफूहरूले गाविस सचिवहरूलाई कार्यलयमा नबस्न तभन्नेको बताए। सचिवहरू गाविसमा आएर बसे स्वागत गर्ने बताउँदै उनीहरू भन्छन्- 'सदरमकामकेन्द्रित भएको खण्डमा भने पार्टीले सोचनुपर्ने स्थिति आउँछ।'

सचिवहरू गाविसमा आएर पनि मालपोत उठाउने जस्ता 'जनतामार्ग' काम भने पार्टीले गर्न नदिने बताउँदै गाविसको

कागजात जलाउदा समेत सामाजिक सुरक्षाका कागजातहरू नजलाएको उनीहरूको दावी गरे। सहि काम गरिरहेका सचिवहरूको जीवन ग्यारेन्टी लिन सक्ने बताए पनि गाविसमा काम गर्दा आफूहरूसँग सम्बन्ध गर्नुपर्ने उनीहरूको धारणा छ।

माओवादीको यो कुरामा गाविस सचिवहरू भने विश्वस्त छैनन्। माओवादीहरूले 'तपाईंहरू पुरानो सत्ताको मानिस, हामी नयाँ सत्ताको भएकोले गाह्रो हुन्छ' भन्नेपछि आफूहरू गाविसमा बस्न छोडेको उनीहरू बताउँछन्। माओवादीले प्रतिवद्धता जनाएमा आफूहरू गाविसमा जानसक्ने स्थिति आउने उनीहरूको धारणा छ। माओवादीद्वारा घोषणा गरिएको जनसरकारको कानुन र आफूहरू निर्देशित रहेको सरकारी कानूनमध्ये कुनचाहिँको आधारमा काम गर्ने भन्ने कुरामा गाविस सचिवहरू अन्यौलमा छन्। स्थानीय निकायको निर्वाचन भएर जनप्रतिनिधिको काम जनप्रतिनिधिले नै जिम्मा लिनुपर्छ मात्र आफूहरूलाई काम गर्न सहज हुने उनीहरू बताउँछन्।

● कुशलबाबु बस्नेत

बेनी घटनाका पीडितले अभै क्षतिपूर्ति पाएनन्

म्याग्दी। बेनी घटनामा मृत्यु भएका सर्वसाधारणका परिवारले चार महिना बिन्दा पनि राहत पाएका छैनन्। चैत ७ गतेको कहालीलाग्दो घटनाको क्रममा १९ जना सर्वसाधारणको ज्यान गएको थियो। सोही घटनामा अन्य पाँच सर्वसाधारण घाइते भएका थिए।

माओवादी द्वन्द्वमा मारिने सर्वसाधारणलाई तत्कालै राहत दिने व्यवस्था भए पनि जिल्लास्थित सुरक्षा

समितिले एक महिनापछि मात्रै क्षतिपूर्तिको लागि सिफारिस गरेको थियो। 'नामावली सहित क्षतिपूर्तिको लागि गृह मन्त्रालयमा सिफारिस गरिएको छ, तर अहिलेसम्म रकम निकास हुन नसकेकाले पीडितले पाउन सकेका छैनन्' सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारी लक्ष्मीराज शर्माले भन्नुभयो। जिल्लामा सुरक्षासमितिको अध्यक्ष प्रमुख जिल्ला अधिकारी हुने व्यवस्था छ। सोही समितिको सिफारिसमा

मात्रै सरकारले क्षतिपूर्ति दिने गर्दछ।

मारिएका सर्वसाधारणका परिवारले त सामान्य किर्या खर्चसम्म पाउन सकेका छैनन्। दोहरो भिडन्त र त्यसपछि सेनाको हवाई आक्रमण तथा माओवादीले छोडेका वम खेलाउदा ती सर्वसाधारणको मृत्यु भएको थियो। माओवादीले वाटैभरी छोडेका वम खेलाउदा ६ वर्षीय बालकको समेत मृत्यु भएको थियो। आक्रमणकै क्रममा माओवादीबाट आत्मसमर्पण गरेका मोहन वातियाँ, अनिल फगामी, चित्रबहादुर पुन र सोमबहादुर विकको पनि मृत्यु भएको थियो। मारिने सर्वसाधारणमा सबै निम्नस्तरका छन्। विदेशबाट घर जान आएका वावियाचौर गाविस-४ का दलबहादुर गुरुङ र अर्मन

श्री ५ महाराजाधिराज बेनी आक्रमणपछि ०६० चैत २९ गते
बेनी निरीक्षणका क्रममा सवारी हुँदा पीडित परिवार बिन्ती बिसाउँदै

गाविस-१ का गंगाबहादुर बुढाथोकी मगरको पनि घर आगलागी भएपछि जलेर मृत्यु भएको थियो। सर्वसाधारणको घरमा माओवादीले आगो लगाएको प्रत्यक्षदर्शीहरूले बताएका छन्।

मारिएकामध्ये सातजना सदरमुकाम नजिकै घर बनाउने मजदुरी पेशामा लागेका दलित छन्। त्यस बिहान पनि उनी मजदुरीकै क्रममा सदरमुकाम बेनीपारी पट्टी खवरा भन्ने ठाउँमा अन्य सात मजदुरसँगै जस्तापाताको काम चलाउ छाप्रोमा बसेका थिए। रातभरको कहालीलाग्दो भिडन्तबाट त्रस्त ती मजदुर बिहान अवेरसम्म छाप्रोबाट बाहिर निस्कन सकेका थिएनन्। त्यतिवेलासम्म माओवादीहरू बेनी छोडिसकेका थिए भने आकाशमा सेनाको हेलीकोप्टरले गोली र बम फाल्दै फन्को मारिरहेको थियो। अचानक उनीहरू वसेको छाप्रोमा बम खस्यो। बमबाट उनीलगायत ६ जना मजदुर सुतिरहेकै ठाउँमा एकै चिहान भए। छेवैको धारामा भाँडा पखाल्न निस्केकी छिमेकी लक्ष्मी कार्की पनि विस्फोटमा परी मारिइन्। तर, जुठे दर्जी भने घाइते भए। सेनाको हेलीकोप्टरबाट पहिचानविना नै अन्धाधुन्ध हवाई फायर गर्दा उनीहरू मारिएका थिए।

भिडन्तका क्रममा १३ सर्वसाधारण घाइते भएको जिल्ला प्रशासन कार्यालयले जनाएको छ। घाइतेमध्ये अधिकांश 'क्रस फायरिङ'मा तथा हवाई आक्रमणमा परेका छन्। केही माओवादीले छोडेको बम खेलाउँदा विष्फोटनमा परी घाइते भएका पनि छन्। घाइतेले पनि प्रारम्भिक उपचारवाहेक अन्य उपचार खर्च पाउन सकेका छैनन्। उनीहरूको अहिले पनि उपचार भइरहेको छ। घटनामा परि दाहिने खुट्टा गुमाएका जिल्ला अदालतका पियन कृष्णलाल श्रेष्ठले गुनासो पोख्दै भने- 'अस्पतालमा भएको उपचार खर्च गृह मन्त्रालयले व्यहोरीदिए पनि खुट्टाको बैशाखी भने आईसीआरसीको सहयोगबाट मात्रै मिल्यो।'

श्रेष्ठलाई रेडक्रसको अन्तर्राष्ट्रिय समिति (आईसीआरसी) ले पोखराको हरियोखर्कमा ल्याएर कृतिम खुट्टा र बैशाखीको सहयोग दिएको थियो। अस्पतालमा लागेको अन्य खर्च भने सरकारले व्यहोरीदिएन। अर्का घाइते दीपक अधिकारीको गुनासो पनि उस्तै छ। चिकित्सकका अनुसार उनको दाहिने हातको पाखुरामा गोलीले बनाएको घाउ अहिले पनि देखाइरहनु पर्दछ। 'शुरुमा छाउनीस्थित सैनिक अस्पतालले उपचार त

गराइदियो, त्यहाँबाट निस्केपछि कहाँ जाने, कसलाई भन्ने, अन्यौलमा परेको छु' उनले दुःख पोख्दै भने- 'सहयोगका लागि प्रशासन कार्यालयमा निवेदन त दिएको छु, तर अहिलेसम्म पाएको छैन।'

जिल्ला विकास समितिका पियन योगेन्द्र गैरेको भिडन्तमा मृत्यु भएपछि अहिले उनका परिवार विचल्लीमा परेका छन्। श्रीमती र नाबालक छोरी सदरमुकाममा नै डेरा लिएर बसेका छन्। अहिले उनीहरूलाई पकाउने भाँडाकुँडादेखि बिहान-बेलुकाको छाक टार्ने समस्या परेको छ। सातजना मजदुरको अवस्था पनि उस्तै नाजुक छ।

आक्रमणबाट क्षतिग्रस्त बेनीको निरीक्षण तथा भ्रमण गर्न ०६० चैत २१ गते बेनी पुगिबक्सेका श्री ५ वाट पीडित परिवारलाई भेटी तत्कालै क्षतिपूर्तिको व्यवस्था मिलाउने आश्वासन दिइबक्सेको थियो। साथै, ध्वस्त संरचनाको पुनर्निर्माण व्यवस्था मिलाउन पनि श्री ५ वाट निर्देशन बक्स भएको थियो।

यीवाहेक सोही घटनामा भएको भौतिक तथा चौपाय क्षतिको विवरणसहित जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राहतको माग गर्नेको संख्या सयभन्दा वढी छ। स्थानीय नेत्रबहादुर महतले पनि आगलागीबाट ध्वस्त भएको घरको क्षतिपूर्ति अहिलेसम्म पाएका छैनन्। होटल संचालन उनको घरको क्षतिपूर्तिका लागि क्षतिपूर्ति यकिन समितिले आवश्यक प्रक्रिया अघि बढाएको छ। तर, महतले घरको मूल्यांकन मात्रै गरेर क्षति भएका अन्य वस्तुको भने मूल्यांकन नभएकोमा दुःखोसे पोखे।

बेनी आक्रमणभन्दा दुई महिनाअघि उत्तरी क्षेत्र भगवती गाविसको बैशरीमा माओवादीको विद्युतीय धरापमा परी मारिने सर्वसाधारणले पनि क्षतिपूर्ति पाएका छैनन्। उक्त घटनामा एक महिला मारिनुका साथै एक सुरक्षाकर्मीसहित ६ जना घाइते भएका थिए।

● घनश्याम खड्का

माओवादी आए मुसलले पले सेना आए कुटपिट गरे

अछाम। चाल्सा गाविसका हलिया पेशामा लागेका ७ जना दलितहरूलाई माओवादिले काठको मुसलले पलेर यातना दिए। असार ६ गते भएको उक्त घटनामा शिकार भए- उज्ज्वल ढोले, ढकले कामी, बाले सुनार, आउसे कामी, रने कामी, ज्वाले कामी र धने कामी। घटनाको समाचार सार्वजनिक भएपछि स्वास्थ्यकर्मीसहितको मानवअधिकार संस्थाका पदाधिकारीहरूको टोली घटनास्थलतर्फ प्रस्थान गर्‍यो। नेपालगञ्जबाट बस र पैदल गरी ४ दिनमा चाल्सा पुगियो।

देशको वर्तमान परिस्थिति र अविश्वासको वातावरणले घटनाबारे सत्यतथ्य पत्ता लगाउन गाह्रो भयो। आफ्नो परिचय दिएपछि विस्तारै घटनाको विषयवस्तुमा पुग्न सकिने स्थिति आयो। तर पनि हाम्रो टोलीप्रति सबैजना सशक्त देखिन्थे। एक जना स्थानीय व्यक्तिले हामीलाई सहयोग गरे, जसको मद्दतबाट घटनाको वास्तविकता बुझ्न सजिलो महसूस गरियो।

असार ६ गते माओवादीका कार्यकर्ताहरूले 'तिमीहरूसँग केही सल्लाह गर्नुछ' भनी चाल्सा गाविस वडा नं. ६ का बाले सुनार, वडा नं. ४ का आउसे कामी,

वडा नं. ३ का ज्वाले कामी, ढकले कामी, वडा नं. ४ का रने कामी, धने कामी र वडा नं. ८ का उज्ज्वल ढोलेलाई घरबाट बोलाई विनाकारण केहीलाई मुसल र केहीलाई मोटो लाठीले पलेको तथ्य बुझियो। पीडितहरूलाई पलेको ठाउँमा दुख्ने गरेको र कोहीचाहिँ खुद्रा खुच्याउने अवस्थामा पुगेको देखियो। तीन जना पीडितहरू त गाउँमा बस्न नसकी र उपचारका लागि त्यो ठाउँ नै छोडेर अन्यत्र गएको बुझियो।

घटनाको सत्यतथ्य बुझ्न गएको शाही नेपाली सेनाको टोलीले पीडितहरूको उपचार गर्नुको सट्टा स्थानीय वासिन्दालाई रगत आउनेगरी कुटपिट गरेको थाहा हुन आयो। सेनाले नरध्वज थापाको पसलमा गएर कुटपिट गर्नुका साथै उनका भान्जा नयराम थापाको घडी, रेडियो मर्मत गर्ने सामान जलाइदिएका थिए। भारतमा रेडियो, घडीका पाटपुर्जा बनाउने प्रशिक्षण लिएका नयराम मामाकै पसलमा बसेर विद्युतीय सामान मर्मत गर्दथे। त्यसैगरी ४८ वर्षीय डव्वल साउद र उनका छोरा १३ वर्षीय एकिन्द्र साउदलाई पनि सुरक्षाकर्मीले निर्मम कुटपिट गरेका थिए। "माओवादीहरूले छोरालाई कलाकार बनाउन दिएको ड्रेस किन राखिस्? तँ माओवादी होस्" -

काठले पेलिएको दलितहरू

सैनिकले यसो भन्दै कुटपिट गरेका थिए। सेनाले अन्य ५ जना स्थानीय वासिन्दाहरूलाई गिरफ्तार गरी लगेकोमा ४ जनालाई यातना दिई रिहा गरे भने एक जनालाई अझै पनि राखिएको छ।

विगत नौ वर्षयता नेपाल प्रत्यक्ष सशस्त्र द्वन्द्वको चपेटामा परिरहेको छ। यस दौरानमा सशस्त्र द्वन्द्वको प्रभावबाट ठूलो संख्यामा सर्वसाधारणहरू पीडित भएका छन्। त्यसमा पनि मुलुकका विपन्न गरिब तथा कमजोर वर्ग बढी प्रभावित हुने गर्दछन्। त्यसैले भन्ने गरिन्छ र सत्य पनि हो कि चाहे त्यो आन्तरिक द्वन्द्व होस् वा बाह्य, त्यसबाट प्रभावित हुने भनेका आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक र मानसिक तथा अन्य हिसाबले कमजोर समूह र व्यक्ति नै हुन्छ। चाल्सा गाविसमा भएको घटनालाई पनि यसको उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ।

● सुरेश गौतम

क्षेत्रीय संयोजक, सिभिकट नेपालगञ्ज

हुम्ला। गाउँघरमा मनाइँदै आएका मौलिक लोक संस्कृति, परम्परा, चाडपर्व र मनोरञ्जन गरी गाइने देउडा गीतहरू हाल बन्द भएका छन्। "छाडा संस्कृति" को संज्ञा दिएका माओवादीहरूले हरेक महिनामा पर्ने, पूर्णिमा, संक्रान्ति, एकादशी, पञ्चमीका साथै गाउँमा विवाह, छैटी, मागल चुटुक्ला, देउडामा समेत प्रतिबन्ध लगाएका छन्। देवी देवताको पूजाआजा गर्नसम्म नदिएका कारण गाउँमा साँच्चै सुनसान छ। न त दशैं, तिहारमा चहल-पहल छ, न अरु कुनै पर्वमा। धार्मिक

लोप हुँदैछन् धार्मिक चलनहरू

चालचलन नमनाउन माओवादीले बारम्बार निर्देशन दिएपछि अहिले गाउँमा रम्रम हुँदैन। धर्मको नाममा "शोषण" गरेको आरोप लगाउँदै माओवादीहरूले यस्ता कार्यमा रोक लगाएका छन्।

देवी देवताको थान (मन्दिर) मा पूजाआजा गर्दा धामी, भौँक्रीले गाउँमा काँचो सिक, धितो, कैल, पाठोजस्ता धार्मिक

कर उठाउने र गाउँले मारमा पर्ने गरेको माओवादीको दावी छ। गाउँमा धार्मिक चलनअनुसार हरेक गाउँ धामीको अधीनमा चलनेजस्ता अधिनायकत्व हावी भएको माओवादीको तर्क छ। पुराना चालचलनले समाजलाई प्रगतिको बाटोतर्फ नभई धर्म संस्कृतिको नाममा शोषणमूलक समाजको

सृजना गर्ने ठहरले यी पौराणिक चलन बन्द गरी नयाँ जनवादी चालचलन प्रारम्भ गरिएको सो पार्टीका कार्यकर्ताहरूले बताउने गरेका छन्।

कम खर्चमा मनोरञ्जन गर्ने नीति अपनाएकाले विवाहमा फूल माला र नास्ताको रूपमा "सगुन" बनाई सम्पन्न

गरिने चलन शुरु भएको छ। गाउँमा देउडा गीत गाईदैनन्। माओवादी रोकवटका कारण सदरमुकाम सिमीकोट आसपासका गाउँमा बाहेक अन्य गाउँमा धार्मिकरूपमा मनाइँदै आएका मौलिक लोक संस्कृति ठप्प भएका छन्।

● रमेश ऐडी

स्थलगत अध्ययन

नियन्त्रणमा लिइएकाहरू मारिए

खोरको मुखमाथि दुई जना माओवादी गाडिएको ठाउँको निरीक्षण

कास्की जिल्लाको ल्वाङघलेल गाविस वडा नं. १ खोराको मुखमा कुमार विष्ट र नवराज न्यौपाने, वडा नं. ५ घलेलखोर गाउँमा लमजुङ जिल्ला घर भएकी अन्दाजी २२ वर्षीय प्रज्ञा भनिने उषा लामिछाने र कास्की जिल्ला कास्कीकोट गाविस वडा नं. ७ घर भएकी अन्दाजी २५ वर्षीय सुमन भनिने कोपिला रानाभाटसमेत चार जना माओवादी कार्यकर्ताहरू ०६१ असार १६ गते बिहान सुरक्षाकर्मीको गोलीद्वारा मारिएको समाचार विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण गरिएको थियो। त्यसपछि उनीहरूलाई सुरक्षाकर्मीले नियन्त्रणमा लिएपछि हत्या गरेको प्रतिक्रियाहरू आए। ती प्रतिक्रियाहरूलाई मध्यनजर गर्दै शान्तिका लागि नागरिक समाजको सञ्जाल कास्कीका प्रतिनिधिहरू र सञ्चारकर्मीहरूको ८ सदस्यीय एक टोली ०६१ असार २० गते

घटनास्थल पुगी घटनाको अध्ययन गरेको थियो।

१. वडा नं. ५ को घटना

स्थलगत अनुगमनको क्रममा अनुगमन टोली सर्वप्रथम ल्वाङघलेल गाविस वडा नं. ५ घलेल खोरगाउँमा पुगी घटनाको बारेमा थाहा पाउने स्थानीय बासिन्दाहरूबाट घटनाको बारेमा जानकारी लिँदा उक्त गाउँमा दुई जना माओवादी महिला कार्यकर्ता अन्दाजी २२ वर्षकी प्रज्ञा भनिने उषा लामिछाने र अन्दाजी वर्ष २५ की सुमन भनिने कोपिला रानाभाट सुरक्षाकर्मीबाट मारिएको थाहा भयो।

स्थानीय बासिन्दाहरूबाट प्राप्त तथ्य

(क) ०६१ असार १५ गते अर्थात् घटनाको अघिल्लो दिन बेलुका करिब साढे आठ बजेतिर वडा नं. ५ खोरगाउँमा

स्थानीय बासिन्दाको घरमा दुवैजना महिला कार्यकर्ताहरू आएर आफ्ना अरु साथीहरू त्यहाँ आए नआएको सोधेर त्यहाँ कोही नआएको जानकारी पाएपछि दुवै जना सो घरबाट माथितिर उकालो लागेपछि साथीहरू भेटिएनन् भन्दै पुनः सोही घरमा आएकोमा घरका मानिसले हामीलाई खतरा हुन्छ, अप्ठ्यारो पर्छ, तपाईंहरू जानुहोस् भनेपछि दुवैजना उकालो लागी गएका रहेछन्।

(ख) त्यसपछि घटना हुँदाको दिन असार १६ गते बिहान करिब साढे छ बजेपछि दुवैजना महिला सोही घरमा आएर आफ्ना साथीहरू आए, नआएको साथै तिनीहरूले सोधे आफूसँग भएको एकजोर कर्ता सुरुवाल र एक जोर लुंगी र पेटिकोट राखिएको प्लाष्टिकको भोला घरको पिँढीमा राखी नजिकै बाटो छेउमा भएको धारामा मुख धुन लागेको पाइयो।

(ग) दुवैजना मुख धुन लागेको बेलामा सादा पोशाकका सुरक्षाकर्मीहरूले घेरा हालेको थाहा पाएपछि दुवैजना धारा भन्दा उत्तरतिरको मकैबारीतिर भाग्ने र सुरक्षाकर्मीले लखेट्ने गरेका रहेछन्। त्यसपछि तुरुन्तै गोली पड्केको आवाज सुनिएको थियो।

(घ) त्यसको करिब १५-२० मिनेटको अन्तरमा कोपिला रानाभाटलाई सुरक्षाकर्मीहरूले सोही गाउँमा रहेको श्रीघलेल प्राविमा पुर्‍याई त्यहाँबाट धकेल्दै उत्तरतर्फ लगेका रहेछन्। लगेको केही समयपछि लगातार बन्दुकको गोली पड्केको आवाज आएको रहेछ। तर दुई पक्षबीच दोहोरो भिडन्त नभएको पाइयो।

(ङ) सुरक्षाकर्मीहरूले स्थानीय

वासिन्दाको घरबाट कोदालो लगेर लाम गाडेको रहेछन् र विहान साढे आठ वजेभित्रैमा गाउँ छोडेर फिर्ता भएका रहेछन्।

लास गाडिएको ठाउँको अवस्था

(क) मृतकको लाम गाडिएको ठाउँ श्रीधरलेल प्राविबाट करिव २५० मिटरजति टाढा उत्तरतर्फ भिरालो पाखो जंगलमा रहेछ र दुईवटा लाम गाडिएको ठाउँबीचको दूरी करिव २०-२५ मिटरजति रहेछ।

(ख) लाम गाडिएको ठाउँमा एउटा लामको घुँडाभन्दा मुनिको खुट्टाको भाग बाहिर निस्केको तर पैताला नभएको र सोही लामको टाउकोतिरको भागनेर प्रायः महिलाले लगाउने आकाशे नीलो रंगका प्लाष्टिकका राम्रो अवस्थामा रहेका ३ वटा चप्पल यताउता रहेको देखियो।

(ग) मकैवागी सकिएपछि लाम गाडेको ठाउँमा पुग्न चलनचल्तीको बाटो नभएको, अठुयारो, भिरालो र फाडीयक्त भएर भएको ठाउँमा छुट्टाछुट्टै खाल्टो खनी लाम गाडिएको रहेछ।

२. वडा नं. १ को घटना

अनगमन टोली ल्वाङघलेल गाविसकै वडा नं. १ खोराको मुख भन्ने बजार र सोको करिव १ किमि उत्तर-पश्चिमतर्फ रहेको जंगलमा लाम गाडिएको स्थानको अनगमन गरी स्थानीय वासिन्दाहरूबाट घटनाको बारेमा जानकारी लिदा खोराको मुख भन्ने बजारबाट दुईजना पुरुष माओवादी कार्यकर्ताहरू एकजना करिव २२-२३ वर्षको र अर्को करिव ३५ वर्षको। लाई सुरक्षाकर्मीहरूले पक्राउ गरी नियन्त्रणमा लिएर गएपछि लाम गाडिएको जंगलमै मार्गएको थाहा भयो।

स्थानीय वासिन्दाले देखेको अवस्था

(क) ०६१ असार १६ गते विहान करिव ७ वजेको समयमा ल्वाङगाउँतिरबाट खोराकोमुख बजारमा ती दुईजना माओवादी पुरुष कार्यकर्ताहरू आएर एउटा पसलमा बसेका रहेछन्। तीमध्ये कुमार बिष्टले कम्ब्याट ड्रेसको ज्याकेट लगाएका र

उनको साथमा ग्रिनेट भएको स्थानीय वासिन्दाले बताए।

(ख) त्यसपछि त्यहाँ आएका सुरक्षाकर्मीहरूले ती दुवैजनालाई देखेपछि उनीहरू बसेको पसलबाट नियन्त्रणमा लिई केही परसम्म हिडाएपछि 'तिमीहरूका साथीहरू कहाँ छन् ?' भनी सोध्दा उनीहरूले 'ल्वाङमा छन्' भनेछन्।

(ग) कम्ब्याट ड्रेसको ज्याकेट लगाएका कुमार बिष्ट भनिने व्यक्तिसँग रहेको भोला सुरक्षाकर्मीहरूले मार्गेपछि 'म सँग ग्रिनेट छ, १५-१६ हजार रुपैयाँ पनि छ, मेरी आमा घरमा एकलै हुनुहुन्छ उहालाई यो पैसा पुऱ्याई दिनुहोला' भन्दै प्लाष्टिकमा पाँको पागिएको पैसा र ग्रिनेट सादा पोशाकका सुरक्षाकर्मीहरूलाई दिएको स्थानीय वासिन्दाहरूले देखेका रहेछन्।

(घ) ती माओवादी कार्यकर्ताले त्यति भनेपछि करिव ११-१२ जना सुरक्षाकर्मीहरूले तिनीहरूलाई खोराको मुख बजारबाट उत्तर-पश्चिमको बाटो हुँदै ल्वाङतर्फ हिडाएर लिएर गएका रहेछन्।

(ङ) पक्राउ पर्नेभन्दा अगाडि दुवैजना माओवादीसँग एक-एक वटा भोला भए पनि पक्राउ परेपछि तिनीहरूसँग भोला देखिएन भन्ने सर्वसाधारणको भनाई पाइयो।

(च) उनीहरूलाई खोराको मुख बजारबाट ल्वाङ गाउँ जाने बाटोको करिव ४०० मिटर जति हिडाएपछि तल्लो मन्दिर छेउ पंगर दुवैजनाको हात पछ्याडि लगेर कमलजस्तो कपडाले बाधेका रहेछन्।

(छ) त्यहाबाट हिडाएर ल्वाङ जाने बाटोतर्फ लैजाँदै गर्दा बीचमा पर्ने चौतारामा पछ्याडि हात लगेर बाँधिएका दुवै जनालाई सुरक्षाकर्मीहरूले पिट्न लागेको पनि स्थानीय वासिन्दाले देखेका रहेछन्।

(ज) त्यहाबाट अगाडि गएपछि सुरक्षाकर्मीहरूले स्थानीय वासिन्दाको घरबाट वेल्ला र गैँची लिएर गएका रहेछन्। सुरक्षाकर्मीहरू केही सादा पोशाकमा र केही सैनिक पोशाकमा थिए।

(झ) उक्त घरबाट गएका करिव १५ मिनेटमै जंगलतिर बस पड्केको ठुलो आवाज आएको र त्यसको करिव पाँच मिनेटभित्रैमा ४-५ पटक पटपट आवाज आएको स्थानीय वासिन्दाले सुनेका रहेछन्।

लास गाडेको ठाउँको अवस्था

(क) खोराको मुख बजारबाट ल्वाङतर्फ जाने बाटोमा खोराको मुखबाट करिव १ किमिको दूरीमा उत्तर-पश्चिमतर्फ उकालो बाटोमा एउटा सानो मन्दिरसहितको चौतारो र त्यसभन्दा करिव ५० मिटर दक्षिणतर्फ लाम गाडिएको ठाउँ रहेछ।

(ख) दुवै लाम गाडेको ठाउँमा माटो-ढुंगामाथि स्याउलाले छोपिएको र हर्मिया-हथौडा अंकित एक-एक वटा रातो भण्डा करिव ८-९ फिट लामो काठको डण्डामा गाडिएको रहेछ।

(ग) एउटा लाम गाडेको ठाउँबाट अर्कोको दूरी करिव ८-९ मिटर रहेको पाइयो।

निष्कर्ष

ल्वाङघलेल गाविसअन्तर्गत ती दुवै गाउँमा भएका घटनामध्ये वडा नं. ५ घलेलखोर गाउँमा माओवादी कार्यकर्ता उपा लामिछाने र कोपिला रानामाट दुवै निःशस्त्र अवस्थामा सुरक्षाकर्मीहरूबाट मार्गएको पाइयो। कोपिला रानामाटलाई निःशस्त्र अवस्थामै आफ्नो पूर्ण नियन्त्रणमा लिइसकेपछि स्थानीय घलेल प्राविबाट केही परसम्म आफ्नै घेरागा हिडाएर लगेपछि मार्गएको भन्ने देखिन आयो। लाम गाडिएको ठाउँमै तीनवटा चप्पलहरू राम्रो अवस्थामा भेटिनाले पनि त्यहासम्म दुवै जनालाई हिडाएर लगेको पाँट हुन्छ।

त्यसैगरी वडा नं. १ खोराको मुख बजारमा मानिसहरूको चहलपहल धेरै हुने भएकाले सुरक्षाकर्मीहरूले पक्राउ गरि आफ्नो नियन्त्रणमा लिइसकेका दुवैजना पुरुष माओवादी कार्यकर्ताहरूलाई हिडाएर करिव १ किमि टाढा ल्वाङ गाउँ जाने बाटोमा पर्ने जंगलसम्म लगेर आफ्नो पूर्ण नियन्त्रणमा लिइराखेकै अवस्थामा सुरक्षाकर्मीले बम र गोली प्रहार गरी हत्या गरेको कुरा गिरफ्तार गरिएको स्थलदेखि लाम गाडिएको जंगलसम्मको बाटोमा प्रत्यक्षदर्शी स्थानीय वासिन्दाहरूले भनेको र घटनास्थलको प्रकृतिका आधारमा थाहा हुनआयो।

मनमा ठूलो तुलबुल थियो। उस्ले गर्न नहुने काम तैपनि आफ्नो बेन्चवाट सधैं नियालेर तारिख लिन आउनेलाई हेर्थे। कतिसंग कारिन्दाहरूले ठट्टा मस्करी गरेको देख्दा अदालती बन्दोवस्तको नं. ३ चट्ट याद आउँदथ्यो। तर उनी आधुनिक शिक्षामा उडेका हुनाले यौन आकर्षण स्वभाविक हो भन्ने धारणाले ऐनका यस्ता धारालाई भैन बनाइदिन्थे।

करिव २० वसन्त मात्र पार गरेकी पुतलीचाले अदालतमा पाइला हाल्योकी तलदेखि माथिसम्म सबैको आँखामा एक प्रकारको कौतुहल देखिन्थ्यो। लाजले लाली चढेका गाला, चन्चल आँखा, जबानीले पुष्टिएका छाति र हिडाईमा एक प्रकारको लच्काइ र आधुनिक भेषभूषामा शोभिएकी पुतली नामकी मात्र होइन साँच्चिकै पुतली थिई। जसले जे भने मुसुकक हाँसिदिने उनको वानीमा सबै लट्ट पर्थे। उनी आएर अगाडि उभिएपछि तारिख दिने कारिन्दालाई करेन्ट लागेजस्तो हुन्थ्यो। पुतलीचाले नालस दर्ता गरेको धेरै वर्ष भैसक्यो। तर आजसम्म किन हो कुन्नि भोलिभोलि भन्दाभन्दै उनको मुटुको फैसला हुन सकेको थिएन।

पुतलीले मुटु नजित्ने होइन तैपनि न्यायाधीशलाई कताकता केले-केले अहिले होइन भनेजस्तो लाग्थ्यो। उनी प्रगतिशील विचारधाराका हुनाले छुवाछूत, जातिपाति कुनै कुरामा विश्वास गर्दैनथिए। उनी विचार गर्दैथिए, "पैत्रिक सम्पत्ति उही पनि एउटी मात्र छोरिले नपाउने कुरै छैन।" न्यायमूर्ति भूपेन्द्रको मनमा पुतलीप्रति सहानुभूतिका तरंग उठ्ने बस्ने गरिरहेकै थियो। उनको आँखामा पुतलीका बान्कीलो चेहरा र हिस्सी परेको लालपाते ओठ सजीव भएर बराबर आउने गर्थ्यो।

भूपेन्द्र नयाँ न्यायाधीश भएर आएको पनि पाँच-छ महिना भैसक्यो। विचारिले मुटु पेश गर्न लाग्दा पनि अहिले होइन भनी फर्काएकोमा पुतलीको मनमा चिसो पस्नु स्वभाविकै थियो। निकै समयदेखि यस्तै हुदै आउँदै थियो। नयाँ न्यायाधीशबाट चाडै नै न्याय पाउने पुतलीले ठूला आशा गरेकी थिइन्। तर यहाँ तिनको मनमा शंका उठ्यो।

तराईमा हुर्केका न्यायाधीश

सट्टापट्टा

गीताकृष्ण खरेल
तीर्थराज वन्त

भूपेन्द्रलाई काठमाडौंको पुस महिनाको जाडोमा साँभमा घुमफिर गर्न मन लाग्दैनथियो। उनी अड्डाबाट सिधा डेरामा नै जान्थे। अड्डाबाट आएर लुगा फुकाली पस्मिनाको ओड्नेमा गुटमुटिएर बसे। नोकरले चिया ल्यायो। तातो चिया चुस्की लिँदै उनी विचारमा मग्न थिए। एक्लोपनले भूपेन्द्रको मन एक तमासको भएको थियो। चियाको तातोले पुतलीको मुटु सम्झायो। उनले अठोट गरे भोलि त मुटु छिनीदिन्छु आ यतिका भैसक्यो भने हतार के छ र? यत्तिकैमा तल कोही मानिस भेट्न आएको खबर ल्यायो। न्यायाधीश भूषण भए। कोही भण्डारिया आफैं? भण्डारि विचारणबाट कोही आफैं, उनले एकैक्षणमा समस्त संसार सम्झिए। दिउँसा लिएको नम्बरी नोट कोटबाट फिकी फटपट दलिनमाथि घुसांर।

नोकरले फेरि खबर ल्यायो- "मान्छे आएको छ हजुर।"

"माथि पठाइँद न" -भूपेन्द्रले नोकरलाई भन्यो। नोकर गयो। तर फेरि फर्कियो- "माथि आउन नहुने जात रे।" नोकरले भूपेन्द्रलाई सुनायो।

यो सुन्दा उनले मुसलमान, क्रिश्चियन, दमै, कामी यस्तै अनेक जात सम्भे। मुलुकी ऐन सम्भे। आफ्नो प्रगतिशील विचारधारालाई माथि आउन नहुने रे भन्ने जातले हाँसोमा उडाएजस्तो लाग्यो। उनले नोकरलाई बोलाउँदै भने- "जे जात भए पनि यहाँ आउन हुन्छ रे भनिदे।" नोकर तल गएर फेरि फर्कियो।

"आउने मान्दैन के गरु" -नोकरले भन्यो।

यस्तो जाडोमा किन तल चिसो छिडीमा कट्यांग्राउनु भन्ने विचार गरी न्यायाधीश तलतिर ओर्ले। भेटेर पठाइदिन्छु भन्ने उसको विचार थियो। ढोकाको ठेलाबाट ओड्ने ओडेर बसेकी एउटी आईमाइलाई

देख्दा न्यायाधीश भूपेन्द्र भूषण भए। ढक्क फुले उनी डोटीमा छुँदा यसैगरी एउटाले स्वास्नी जबर्जस्ती जिम्मा लगाइदिएर १८०० ठगेको कुरा सम्भे। सुरिलो स्वर सुनेपछि उनको तरंग टुट्यो।

"म पुतली हजुर, धेरै भो हजुर। केही छैन केही टक्याउन भने पनि" -पुतलीले मसीनो स्वरमा भनी।

न्यायाधीशलाई आफ्नै कानमा विश्वास लागेन। उनलाई लाग्यो यसबेला पुतली यहाँ। भूपेन्द्र मनमनै मुस्काए। केही गम्भीर भएर भने- "धन्दा नमान पुतली छिट्टै छिनीदिन्छु।"

"हजुरको जय होस्।" -पुतलीले भनी।

न्यायाधीशको मनमा लाग्यो- "यस्तो प्रगतिशील युगमा पनि हामीजस्ता नवयुवकहरूले छुवाछूत भेदभाव कायमै राख्यो भने प्रगति कहिले हुने? जुन ऐन मैले लागू गर्नुपर्छ भने मैले नै यो भेदभाव मान्ने?"

"पुतली तिमी माथि नै किन नआएकी" - भूपेन्द्रले केही नरम स्वरमा भने।

"हामी आउनु हुँदैन, हजुर" - पुतलीले आखा तर्वातार लगाई भनी।

"म त यस्ता कुरामा विश्वास गर्दैन, वृक्ष्यो-पुतली आउन माथि नै, तिम्रो मुटु सम्बन्धमा केही कुरा मलाई सोध्नु पनि छ" - भूपेन्द्रले फरासिलो हुँदै भन्यो।

"हैन हजुर हामीले आउनु हुँदैन" - पुतलीले केही हिचकचाउँदै भनी।

जुन ऐन लागू गर्न भनेर उ बसेको छ, त्यसैमा विश्वास नगर्ने भन्ने भावनाले वलिया भएका भूपेन्द्रले पुतलीलाई कोठाको ढोकासम्म प्याउने अठोट गर्दै भने- "मुलुकी ऐन थाहा छैन तिमीलाई, हिँड माथि भरेडमात्रै उक्ले पनि पुग्छ।"

पुतली अकमकाई, अन्योलमा परी। न्यायाधीश भरेड उक्लदै थिए। मुखले भन्ने कुरा त उनले भनिहाले तर मनमा त केही डर थिँदै थियो। उनलाई लाग्यो, कसैले देख्यो भने। उनलाई फेरि लाग्यो बदमासी गर्न ल्याएको हो र। यो त उनको प्रगतिशील कदम थियो। न्यायाधीशले पछाडि फर्की हेरे। पुतलीचा पनि बिस्तारै भरेड उक्लदै थिई। कोठाभित्र पस्दै भूपेन्द्रले नोकरलाई दुई कप चिया ल्याउने आज्ञा दिए। उनलाई उनको

अर्थ

विमल निभा

केही मारिरहेका छन्
र केही मरिरहेका छन्
यस्तै छ अचेल

र म भने जीवित छु

बाँच्नलाई छाडिएकाहरुमध्ये
एउटा म पनि हुँ

म यसरी नै खाइरहेको छु
बसिरहेको छु
निदाइरहेको छु
कराइरहेको छु
र फेरि हिँडिरहेको छु

यही जीवन हो भने
यसलाई के अर्थ दिउँ म ?

फोहर सोर्ने पेशा सम्झँदा केही घीन पनि लाग्यो। तर, त्यसैबेला महान वाणी सम्झ्ने- “पेशा सानो होइन, मान्छेले त्यसलाई सानो बनाएको हो।”

पुतली ढोकैमा उभिराखेकी थिई। उनले उसले जानलाई विदा मागी तर भूपेन्द्रले भने- “यस्तो छ बस न चिया पिएर जाउ।” उनी भन्दै गए- “केही डर मान्नु पर्दैन। भित्रै आएर बस न। यो त मैले केवल आफैमा भएको भेदभाव हटाउन तिमीलाई माथि बोलाएको हुँ।”

नोकर चिया लिएर आयो। मालिकले भनेजस्तै दुवै कप त्यहीँ अगाडि राखी फर्कियो। भूपेन्द्रले चिया पुतलीको हातबाट मागे। तिनी केही डर र केही, केही लाजले भुत्क भइन्। तैपनि कप उठाएर भूपेन्द्रका हातमा दिइन्। पुतलीका औलाले भूपेन्द्रको हातमा स्पर्श भयो। यो निस्तब्ध वातावरणमा उसको शरीरमा एक प्रकारको सिरिंग दौड्यो। उनले पुतलीको आँखामा आँखा गाड्दै चिया पिउन अनुरोध गर्‍यो। पुतलीले पनि केही शंकोच मान्दै कप उठाई। भूपेन्द्र पुतलीको लावण्य, जवानी आँखाको नानीमा खिचै थिए। उनको तन मन एक प्रकारले एकीभोरिएको थियो।

उनको मनमा आयो- “मलाई यहाँ कसैले देखे भने मलाई के भन्नान्? बदनाम ... बदनामको मलाई डर छैन ... यो त मैले मैले सिद्धान्त र व्यवहार एक गर्न खोजेको मात्र हुँ। ... के मैले बदमासी गर्न खोजेको हुँ र। ... बदमासी गर्न खोजेलाई कसैले रोक्न सक्छ र? वात्स्यायनको काम शूत्रमा पनि त न्यायाधीशले कसरी बदमासी गर्छ भन्ने कुरा लेखेको छ त्यो नभएर लेखेको हो र ?”

कप र प्लेटको आवाजले उनी भस्के। वात्स्यायनको सम्झनाले उनमा चन्चलता ल्यायो। एकैछिन अघिको विवेकशील मन अहिले थिएन। रात निस्तब्ध थियो। वातावरण शान्त। न्यायाधीश उठेर भ्यालको पर्दा मिलाए। टेबुलको एक छेउमा बत्ती बलिरहेको थियो। पुतली त्यहीँनेर टाउको निहुराएर बसिरहेकि थिई।

“तिमीलाई मुद्दा जिताइदिन्छु,

बुझ्यौ, तर तिमीले आज मलाई ...” - भूपेन्द्रले पुतलीको चिउडो समाती टाउको उठाउँदै भने।

“छि हजुर त ... कसैले देख्यो भने” - पुतलीले भस्किदै भनी। पुतलीको ढुकढुकी बढ्न थाल्यो। गालामा लाली चट्दै आयो। त्यो मधुरो प्रकाशमा पनि त्यो प्रष्ट देखिन्थ्यो। उनलाई कम्प भएको जस्तो भयो। उनलाई गर्मी हुँदै आयो, त्यो कोठामा उनलाई उकुसमुकुसको अनुभव भयो। पुतलीको मनमा घृणा उद्यो, ठूलाबडाका वास्तविक रूप देखेर। जुरुक्क उट्दै भनी- “इज्जतको पनि डर छैन हजुरलाई? कहिल्यै मर्ने नपर्नेजस्तो?” उसको स्वर कम्पित थियो। डर र घृणा मिश्रित थियो।

भूपेन्द्रले केही हाँसै भने- “बदनामको डर देखाउने मलाई तिम्रो यस्तो व्यवहार मसँग ... भोलि नै हराइदिन्छु, बुझ्यौ। पुतली... तिमीले के ठानेकी छौ मलाई?”

उनले छोडेको गोली ठाउँमै लाग्यो। पुतली हार्ने कुरा सुन्दा खबाट खसेकीजस्तै भई।

ढोका खुल्यो। पुतली निस्की, विस्तारै भरेड ओर्ली। न्यायाधीश भूपेन्द्र कोठामा केही हराएका मानिसजस्तै भोक्रिरहेका थिए। आफ्नो करणीमा केही पछुतो अनुभव गरिरहेका थिए। तर एकछिनपछि उनी फुर्तीसाथ उठे। वात्स्यायनले पछाडिबाट धाप दिइराखेकोजस्तो उनलाई लाग्यो।

भोलिपल्ट पुतलीको मुद्दा फैसला भयो। उसले हार्ने कुरै थिएन। तैपनि न्यायाधीशलाई किन हो कुनै घुस खाएर मुद्दा जिताएको दिनभै खुशी लाग्यो।

(साभार: तुहेको साँझ)

नोट: ०२४ साल मंसिरमा प्रकाशित ‘तुहेको साँझ’ कथा संग्रह तत्कालीन प्रशासनले जफत गर्नुका साथै प्रकाशन गर्ने प्रेसको दर्तासमेत खारेज गरेको थियो। संभवतः नेपाली साहित्यमा संयुक्त लेखनको यो पहिलो कृति हो।

नयाँ समाजको लागि नयाँ सोच

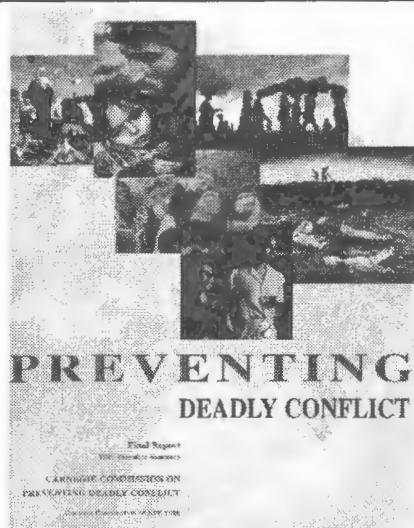
पुस्तक: हिंसात्मक द्वन्द्वको रोकथाम
प्रकाशक: घातक द्वन्द्व रोकथामको लागि
कार्निज आयोग, न्यूयार्क
पृष्ठ संख्या: २८२

अनुसन्धान शुरुवातको भण्डै तीन वर्षपछि 'घातक द्वन्द्व रोकथामको लागि कार्निज आयोग' ले 'घातक द्वन्द्व रोकथाम' नामक प्रतिवेदन प्रकाशमा ल्यायो, सन् १९९७ मा। प्रकाशनको समयदेखि नै अत्यन्त चर्चित यस प्रतिवेदनमा घातक द्वन्द्वको कारण र यसको रोकथामबारे विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ।

प्रतिवेदनमा मुख्यतः तीन अपलायनीय विचारको आधार पाइन्छ। पहिलो, घातक द्वन्द्व कुनै पनि समाजको अत्यावश्यक चिज होइन। बोस्निया, रुवाण्डा, सोमालिया र संसारका अरु कुनै देशहरूमा भएका हिंसाहरू मानव-मानवबीचको सामान्य अन्तरक्रियाको परिणाम मात्र होइनन्। सामाजिक हिंसा समाजमा विद्यमान गरिबी, अशिक्षा, धार्मिक मतान्तर, श्रोतमाथिको एकपक्षीय नियन्त्रण र प्रयोग, आफूमात्र सही ठान्ने मानवीय सोचबाट शुरु हुने गर्दछ। दोश्रो, घातक द्वन्द्वको रोकथाम अत्यावश्यक छ र तेश्रो, यसखालका द्वन्द्वहरूलाई रोक्न सकिन्छ। यसको लागि

एकीकृत राजनीतिक प्रयोग, कुटनीतिक सीप र आर्थिक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ। हिंसात्मक द्वन्द्वका प्रमुख कारणहरूलाई निरुपण गर्नका लागि राजनीतिक नेता तथा सरकारले आफ्ना नागरिकहरूलाई सुरक्षा, न्याय तथा उनीहरूको खुशीको सुनिश्चितता गर्नुपर्छ। यसखालको संरचनागत प्रयोगले नागरिकहरूलाई केवल खुशी मात्र बनाउने होइन, आपसी मतभेदहरूलाई हटाउनसमेत सहयोग गर्दछ भन्ने कुरा यस प्रतिवेदनमा दर्शाइएको छ।

यस प्रतिवेदनमा घातक द्वन्द्व रोकथामका मुख्यतः दुई उपायहरू- कार्यगत रोकथाम र संरचनागत रोकथामका सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ। प्रतिवेदनमा कार्यगत रोकथाम अन्तर्गत यदि द्वन्द्वरत पक्षबीच समस्याको अहिंसात्मक समाधानको विषयमा सहमति हुन सकेन भने बाह्य सहयोग जरुरी हुन्छ। तर आवश्यक तयारीबिना गरिएको बाह्य सहयोगको आव्हानले समस्यालाई अझ खराब बनाउन सक्दछ। यसको लागि बाह्य शक्तिको मनसाय बुझ्नु जरुरी हुन्छ भन्ने कुराको चर्चा पाइन्छ। संरचनात्मक रोकथामको उपायद्वारा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मान्यताहरू, अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून र सहयोगका आधारमा हिंसात्मक समाजमा

शान्ति स्थापनाका लागि पहल गर्न सकिने कुराको विश्लेषण छ।

रोकथामले कार्यको माग गर्दछ र कार्यले मूल्यको। रोकथामको मूल्य सधैंभरि घातक द्वन्द्व र यसको कारणले भएको क्षति तथा पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक गर्ने मूल्यभन्दा कम रहन्छ। तसर्थ, द्वन्द्वलाई समयमा नै हिंसात्मक हुनबाट रोक्नु कुनै पनि समाजको लागि सस्तो सावित हुन्छ।

समाजलाई घातक हिंसात्मक द्वन्द्वबाट बचाइराख्न हरेक समाजमा संस्थापन पक्ष, अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू, विचारक र सचेत नागरिकहरूसँग नयाँ खाले 'सोच तथा प्रतिवद्धता' हुनुपर्दछ भन्ने सन्देश यस प्रतिवेदनले दिएको छ।

● बालकृष्ण कट्टेल

इन्सेक पुस्तकालयमा

बिल्डिङ क्यापासिटी अफ नेशनल ह्युमन
राइट्स इन्स्टिट्यूशन : दि केस अफ नेपाल
लेखक: विपिन अधिकारी
प्रकाशक: राइट टु एजुकेशन फाउन्डेसन
काठमाडौं, २००४
पृष्ठ: ३८४

इज दियर रूम इनफ ?
प्रकाशक: सेभ द चिल्ड्रेन युएस र
अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र
(इन्सेक), काठमाडौं, २००४
पृष्ठ: ५५

सोलिडारिटी फर पीस इन नेपाल
प्रकाशक: अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र
(इन्सेक), काठमाडौं, २००४
पृष्ठ: ६६

द्वन्द्वको पीडा क्यासेटमा

सबैलाई थाहा छ, संसारको सिर्जन अन्धकार र प्रकाशजस्ता विरोधी तत्वहरूको संयोगबाट भएको छ। अहिलेको विश्वमा व्याप्त सारहीन द्वन्द्व र त्यस्ता द्वन्द्वबाट विश्वलाई मुक्त तुल्याउनुपर्छ भनी आवाज बोक्नेहरूको अथक प्रयास, सम्भवतः अन्धकार र प्रकाशबीचकै जस्तो द्वन्द्वात्मक संयोग हो।

निस्सन्देह, मानिसहरू सुन्दरताका पारखी हुन्, सभ्यताका अनुयायी हुन् र स्वतन्त्रताका पक्षपाती हुन्। लामो र संघर्षशील यात्राक्रममा मानव जातिले आफ्नै स्वजनहरूका प्रगति, उन्नति र समृद्धिका निम्ति नयाँ-नयाँ उपायहरू खोज्दै आएका छन्, त्यसकै प्राप्तिमा दिमाग खियाउँदै आउका छन्। तर मानव जातिले विकास र प्रगतिको क्षेत्रमा फड्को मार्ने क्रम सँगसँगै सामाजिक जीवनलाई बर्बरता र संवेदनहीनताको दिशामा धकेल्ने कार्यको विजारोपण पनि गरेको छ।

वितेको नौ वर्षदेखि नेपाली भूमिमा व्याप्त द्वन्द्वले मानव जीवनका उज्याला पाटाहरूलाई छोपेको छ, उज्याला मन र जीवनहरूमाथि करौंती चलाएको छ। र, हरेक दिशा र विन्दुहरूमा अँध्यारा-रेखाहरू कोरिका छन्। बढ्दो द्वन्द्वका कारण मानव जातिका आधारभूत स्वतन्त्रताहरू खोसिने, लामा र जीवन्त परम्पराहरू भाँचिने र संविधानले प्रत्याभूत गरेका हक, अधिकारहरूमाथि तसारोहरू बर्सिने क्रम यथावत् छ।

विद्रोही नेकपा (माओवादी) ले नौ वर्षपूर्व शुरु गरेको “जनयुद्ध” र त्यसलाई दमन गर्ने राज्यपक्षको नीतिको परिणामस्वरूप देशका दशहजारभन्दा बढी नागरिकले मृत्युवरण गरिसकेका छन्। द्वन्द्वको अन्त्यहीन खेलमा रुमल्लिएका शक्तिहरूबाट मानवअधिकारको हनन हुनु एक नियमित र अनिवार्य पाटोजस्तै बनिसकेको छ।

द्वन्द्वले उज्याएका अनेकन् कहालीलाग्दा तस्वीरहरू कला, साहित्य र गीत-सङ्गीतको माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन थालेका छन्। त्यसको एक सशक्त कडीको रूपमा अहिले एउटा लोकप्रिय गीत बजारमा

आएको छ। त्यसको नाम हो- “भन्नु नभाको।” द्वन्द्वको कोलमा पिसिएका एउटी आमा र जिज्ञाशु छोराबीचको हृदयविदारक कथा उक्त गीतमार्फत् अभिव्यक्त भएको छ।

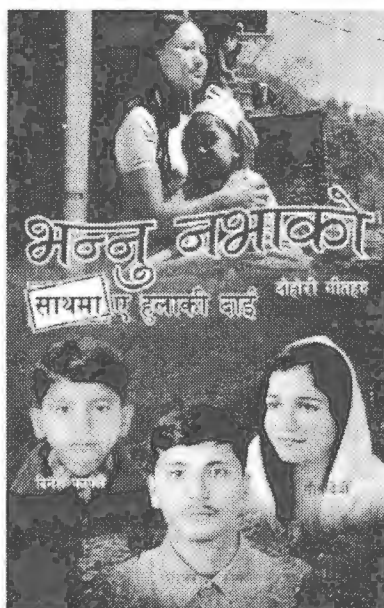
छोरा: रुन्छौ आमा धरधरी जहिले नि के भयो छै भन्दिनौ कहिले नि भन्नु नभा”को

आमा रातो टीका, चुरा पोते किन नला’को आमा हाप्रो बाबा घर फर्केर किन नआ’को

आमा: बाबु तिमी सानै छौ अहिले ठूलो भ’छी थाहा पाउँछौ आफैंले भनूँ कसरी

बाबु कर्म फुट्यो शिशा भैं पीर छ मनभरि जान्छु कि पीर भनेर रुन्छु धरधरी

लोकगायिका गीतादेवी र एघार वर्षे बालक दिनेश काफ्लेको स्वरलहरीमा सजिएको यो गीत द्वन्द्वले थिल्लिलो पारेको नेपाली समाजको प्रतिनिधि तस्वीर हो। उक्त तस्वीरमा पूर्वमा मेची किनारदेखि पश्चिममा महाकालीको तिरसम्म र उत्तरमा हिमालय क्षेत्रदेखि दक्षिणमा तराईका भूभागसम्म फैलिएका हत्या, हिंसा र आतंकका रूपहरू प्रष्ट देख्न सकिन्छ। र, अहिलेको नेपाली गीत-सङ्गीतको बजारमा सर्वाधिक चर्चित,

श्रवणीय र सबैको मन पगाल्ने क्षमता बोकेको उक्त गीत नेपालको ताजा यथार्थलाई उतार्न सफल भएको छ।

निस्सन्देह, गीत-सङ्गीतमा मानव आत्मा उजागर भएको हुन्छ, मानवीय भावना र व्यथाको स्वर फकिएको हुन्छ। सृजनाका अन्य माध्यमहरूभन्दा गीत-सङ्गीतले सबभन्दा छिटो मानव-हृदयमा पस्ने अधिकार राख्दछ। “भन्नु नभाको” अहिले देशको प्रत्येक कुनाकाप्चामा फैलिन पुगेको छ। आफ्नो वुवा घर नफर्किँदा एउटा बालकमा उठ्ने प्रश्नहरू र आफ्नो लोग्ने अव कहिल्यै जीवित फर्किँदैन भन्ने यथार्थबोध ग्रहण गर्न पुगेकी एउटी आमाको छुटपटीमय जवाफहरू कम मर्मस्पर्शी, संवेदनशील र मुटुको अन्तरकुन्तरमा गाँठो पार्ने खालको छैन। द्वन्द्वमा आफ्ना लोग्ने मारिएको कुरा छोरालाई बताउन नसक्ने महिलाहरू हामी बाँचिरहेको भूमिमा असंख्य भइसके। उक्त लोकदोहोरी गीतले द्वन्द्वपीडित असंख्य नेपाली महिला र उनका दुहुरा छोराछोरीको स्वर, व्यथा र संवेदनालाई प्रतिनिधिमूलक ढंगले ग्रहण गरेको सहजै अनुभूत गर्न सकिन्छ।

रिमा डिजिटल रेकर्डिङले उत्पादन तथा वितरण गरेको उक्त चर्चित लोकदोहोरी गीतको लयसंकलन भोजराज काफ्लेले गरेका छन् भने शब्द राजकुमार बगरले लेखेका हुन्। समग्रमा भन्नुपर्दा, उक्त लोकदोहोरीले नेपालमा मानवअधिकार उल्लंघनको उपल्लो रुपलाई उजागर गर्ने सामर्थ्य बोकेको मान्न सकिन्छ।

● विवश वस्ती

प्रकाश मानवअधिकार पुरस्कार बराललाई

०६० सालको प्रकाश मानवअधिकार पुरस्कार कास्कीका सक्रिय मानवअधिकार कार्यकर्ता टेकनाथ बराललाई प्रदान गर्ने निर्णय गरिएको छ। बराल जस्तोसुकै कठिन अवस्थामा पनि अविचलित रूपमा मानवअधिकार र सामाजिक न्यायको संघर्षलाई जीवनको साध्य ठानी विविध मञ्च र मोर्चाबाट सक्रिय रहँदै आउनु भएको छ। ६५ वर्षीय बराल विगत साढे चार दशकदेखि न्याय, समानता र आममानिसको समृद्धिको अभियानमा संलग्न हुनुहुन्छ।

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) का संस्थापक महासचिव अथक मानवअधिकार योद्धा प्रकाश काफ्लेको स्मृतिमा दश वर्षअघि स्थापित प्रकाश मानवअधिकार पुरस्कारको नगद राशी रु. २५ हजार रहेको छ। पुरस्कारका साथमा प्रशंसापत्र तथा इन्सेकको प्रतीक चिन्ह पनि प्रदान गर्ने गरिएको छ।

०५१ सालमा स्थापित प्रकाश मानवअधिकार पुरस्कार हालसम्म वरिष्ठ पत्रकार विनयकुमार कसजू (पाल्पा), समाजसेवी गजेन्द्रबहादुर बस्नेत (पसी), कृषि मजदुर नेता ऋषिराम थारु (दाङ), वरिष्ठ समाजसेवी दयावीरसिंह कंसाकार (काठमाडौं), कानुनविद रामानन्दप्रसाद सिंह (सप्तरी), जातीय भेदभावविरोधी कार्यकर्ता विश्वेन्द्र पासवान (सिराहा), महिलाअधिकार कार्यकर्ताहरू सोनाम छेजुङ (मुगु) र बसन्तीदेवी भ्रा (महोत्तरी) एवम् वरिष्ठ पत्रकार नारायणप्रसाद शर्मा (दाङ) लाई प्रदान गरिसकिएको छ।

पुरस्कार हरेक वर्ष साउन १६ गते प्रकाश स्मृति दिवसका अवसरमा काठमाडौंमा आयोजना गरिने कार्यक्रममा प्रदान गर्ने गरिएको छ।

छिस्

बिर्खेको भाई माइलो पदम पाइने आशले अर्काको घरमा काम गर्न बसेको थियो। तर, स्कूल शुरु भएको महिना दिन वितिसक्दा पनि भर्ना गर्ने शुरसार नदेख्दा उसले सहमति टुटेको थाहा पायो। जिल्ला पर्नुसिवाय अरु विकल्प के नै थियो र, उसको अगाडि। विस्तारै उसको जोश-जाँगर मर्दै आयो। काम गर्ने फूर्ती हराइसकेको थियो। काममा जाँगर लागोस् पनि कसरी? पढ्ने रहर केवल रहरमै सीमित भइसकेको थियो। शहरमा आएर पनि पढ्न नपाइने? गाउँको स्कूल आन्दोलन गर्नेले नभत्काएको र गाउँको हर्कबहादुर सरलाई नमारेको भए त उसले यस वर्ष पाँच कक्षा पास गरिसक्ने थियो। विगतका कुरा सम्भेर माइलाले लामो सास फेर्‍यो। के गर्नु? काम नगरी गाँस नटर्ने। मालिकको घरमा त्वम् शरणम् भट्याउँदै उ काममा जोतिन्थ्यो।

एक दिन माइलोक मालिक "बालबालिक विरुद्धको घरायसी हिंसा" सम्बन्धी गोष्ठी उद्घाटन गर्न प्रमुख अतिथि बनेर गए। उनको चुरीफुरी बढ्दै थियो। उद्घाटन गरेको कार्यक्रम टिभीमा आउने भएकाले बेलुका घरमा चाँडै खाना खाएर उनी टिभी अगाडि बसे। त्यसदिन मालिकको मुहार टिभीमा भत्कने भएर मालिकनी खुशी थिइन्। "आइज यहाँ बस्" भनेर मालिकनीले आदेश दिइन्। माइलो डराई-डराई भित्र छिन्थ्यो। टिभीमा समाचार शुरु भएको केही बेरपछि मालिकले उद्घाटन गरेको कार्यक्रम देखाउन थाल्यो। मालिकले भनेको कुरा सुन्दा उ एक्कोहोरिएको थियो, "बालबालिकको पढ्ने अधिकार दिन-प्रतिदिन खोसिँदैछ। यो महान अपराध हो।" यसोभन्दा मालिक निकै जोरिसिएक थिए।

कार्यक्रमको भत्कल सकिएपछि माइलो सुत्‍यो। बिहान उठेर कामधन्दा सक्‍यो। मालिकनी भान्सामा थिइन्। छोराछोरीलाई स्कूल पठाउन ढिला होलाकी भनेर उनी छिटोछिटो पकाउँदै थिइन्। माइलाले काम सकेपछि अघिल्लो दिनको टिभीमा देखाइएको मालिकको भाषण सम्भक्त्यो र मनमनै "मालिकनीसँग सोध्नु, कुतै मैले पनि पढ्न पाउँछु कि" भनेर आश जगायो। उसले मालिकनीको अगाडि मुख खोलेको मात्र के थियो, मालिकनीलाई देवी चढिहाल्यो। "चटारोको बेलामा के चाहियो?" भन्दै उनले हकारिन्। माइलाले मालिकले अघिल्लो दिन यसो भन्नुभएको होइन र? भनेर जवाफ फर्काएको मात्र के थियो, मालिकनीको पारो भनै चढ्यो। उनलाई भाउन्न भयो, रिसले केही देखिनन् र भवभकी उम्लिरहेको पानी माइलाको टाउकोमा खन्याइदिइन्। मालिक भने बाहिर कौशीबाट यस्तो रमाइलो क्षण नजर गरिरहेक थिए। आहा, उनको मुस्कन !

● केपी भपलिया

मानवअधिकार सामान्य ज्ञानको उत्तर

१. ०४५ साल
२. सन् १९४५
३. सन् १९४८ डिसेम्बर १०
४. ३० वटा
५. १९ वटा
६. मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र
७. १४ से १९९१ मा
८. सन् १९४५ मा
९. ७ फेब्रुवरी १९६४
१०. भाग ३ को धारा ११ देखि २३ सम्म
११. १० डिसेम्बर १९९८
१२. ६ वटा
१३. ०५७ जेठ १३ गते
१४. ५ जना
१५. ५ वर्ष १६. सिन्धुली
१७. ०४९ साउन १६ गते
१८. ०५९ सालमा
१९. व. २५ हजार
२०. विनयकुमार कसजू

राष्ट्रसंघजस्तो निष्पक्ष र तटस्थ संस्थाको भूमिका भन्नु उपयुक्त हुन्छ

कुलचन्द्र गौतम संयुक्त राष्ट्रसंघका सहायक महासचिव र राष्ट्रसंघीय बालकोष (युनिसेफ) का नायव कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ। नेपालको शान्ति प्रक्रियामा राष्ट्रसंघीय भूमिकाका सम्बन्धमा उहाँसँग गरिएको ईमेल-वार्ता प्रस्तुत गरेका छौं।

नेपालको वर्तमान अवस्थालाई कसरी मूल्यांकन गरिरहनु भएको छ ?

नेपाल गरिवी, अन्याय, असमानता र सामन्ती प्रथाबाट ग्रस्त छ। यस्तो अवस्था अन्त्य होस् भन्ने हामी सबैको चाहना छ। तर, यो चाहना पूरा गर्ने बहानामा हिंसा र घृणा, हत्या र आतंक, भौतिक संरचनाको विध्वंस र समाजको सैनिकीकरणलाई स्वीकार गर्न भने सकिदैन। नेपालमा एकातर्फ जनक्रान्तिको नाममा र अर्कोतर्फ प्रतिआतंकवादको नाममा सृजित हिंसाको संस्कृति र त्रासले उत्पन्न गर्ने दीर्घकालीन परिणामहरूको बारेमा म चिन्तित छु। देशमा लागेको गहिरो घाउ निको हुन द्वन्द्वको अन्त्य तथा शान्ति पुनर्वहालीपछि पनि वर्षौं, संभवतः दशकौं लाग्न सक्छ।

वर्तमान द्वन्द्व समाधानका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघले के सहयोग गर्नसक्छ ?

संक्षेपमा भन्नुपर्दा, नेपालीहरू स्वयंले पहिल नगर्दासम्म अरु कसैले वा संयुक्त राष्ट्रसंघले समेत केही गर्न सक्दैन। नेपालीहरू विशेषतः श्री ५ को सरकारले अनुरोध नगर्दासम्म आन्तरिक द्वन्द्वको सवालमा सक्रियतापूर्वक भूमिका निर्वाह गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघलाई गाह्रो हुन्छ। तर, यदि नेपालीहरू साँच्चै नै संयुक्त राष्ट्रसंघसमक्ष आउँछन् र यसको भूमिका

चाहन्छन् भने, शान्तिका लागि मात्र हैन द्वन्द्वपश्चात्को पुनर्निर्माण र विकास कार्यमा समेत यसले उल्लेख्य सहयोग पुऱ्याउन सक्छ।

यस्तो सहयोगका लागि के-कस्तो औपचारिक प्रक्रिया पूरा हुनुपर्छ ?

सम्बन्धित देशको सरकारले अनुरोध नगरिसम्म वा त्यस देशको अवस्थाले सुरक्षा परिषद्द्वारा निर्धारित अन्तर्राष्ट्रिय शान्तिमा खतरा पुग्ने अवस्था नभएसम्म कुनै पनि सार्वभौम राष्ट्रको आन्तरिक मामलामा राष्ट्रसंघले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। यस्तो अवस्थामा समस्याप्रति चासो देखाउने, समाधानका लागि ऐक्यबद्धता जाहेर गर्ने र आफ्ना कार्यालयहरू राख्नेजस्ता कामहरूमात्र गर्न सक्छ।

केही टिप्पणीकारहरूले नेपालमा शान्ति प्रक्रियामा राष्ट्रसंघीय भूमिकाका कारण परोक्षरूपमा विद्रोही पक्ष (नेकपा माओवादी) लाई पनि सरकारसरह वैधानिकता प्रदान हुन्छ भन्ने तर्क पनि राखेको पाइन्छ। यस्तो तर्कका सम्बन्धमा तपाईं के भन्नुहुन्छ ?

यस्तो तर्क आधारहीन छ। आन्तरिक द्वन्द्वहरूमा राष्ट्रसंघ आफैले मध्यस्थता गर्ने नभई एउटा निष्पक्ष पर्यवेक्षकका रूपमा सहजकरण गर्ने, निगरानी गर्ने,

आवश्यकताअनुरूप सहयोग पुऱ्याउने, अनुगमन गर्ने जस्ता कार्य गर्नसक्छ। त्यसैले कुनै पक्षलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने वा दुवैलाई समानरूपमा स्वीकार गर्ने भन्ने तर्कको कुनै अर्थ छैन। राष्ट्रसंघले मध्यस्थताको भूमिका निर्वाह गर्ने भन्ने कुरा पनि द्वन्द्वरत पक्षहरूको पूर्वस्वीकृतिबाट मात्र निर्धारण हुन्छ। त्यसकारण राजनीतिक मान्यता र वैधानिकताको आशंका गर्नु आवश्यक छैन।

नेपालको भू-राजनीतिक अवस्थितिले गर्दा पनि शान्ति प्रक्रियामा राष्ट्रसंघीय भूमिका कठिन छ भन्ने तर्कहरू पनि सुनिएको छ। यस सम्बन्धमा तपाईंको धारणा के छ ?

नेपाल राष्ट्रसंघको एउटा सक्रिय सदस्य राष्ट्र हो। उसलाई राष्ट्रसंघसँग सहयोग माग्ने अधिकार छ र यस्तो सहयोग पुऱ्याउनु राष्ट्रसंघको कर्तव्य हो। तसर्थ, राष्ट्रसंघलाई तेश्रो पक्षका रूपमा नभई वार्तामा संलग्न हुने पक्षहरूको एउटा साझा सहयोगीका रूपमा लिइनुपर्दछ। दई ठूला देशहरूले घेरिएको नेपालमा शान्ति प्रक्रियालाई अगाडि बढाउन राष्ट्रसंघजस्तो निष्पक्ष र तटस्थ संस्थाको भूमिका भन्नु उपयुक्त हुन्छ।

हार्मीआर्द्ध झाठिअंअं झाँठ्ठ देउ

बाउबाउिका झाठि धेन - बाउठिउय अमिधान

के तपाईं

मानवअधिकारप्रति रुची राख्नुहुन्छ ?

मानवअधिकारका विविध सवालहरू समेटेर
तयार पारिएको
मानवअधिकार शिक्षा कार्यक्रम

हरेक शनिबार बिहान ८:२० बजे
रेडियो नेपालबाट प्रसारण गरिन्छ ।

सुन्न नभुल्ौं ।

मानवअधिकार शिक्षा कार्यक्रम
अब रेडियो स्वर्गद्वारी एफएममा
हरेक मंगलबार बेलुका ७:२० बजे

BY AIRMAIL